

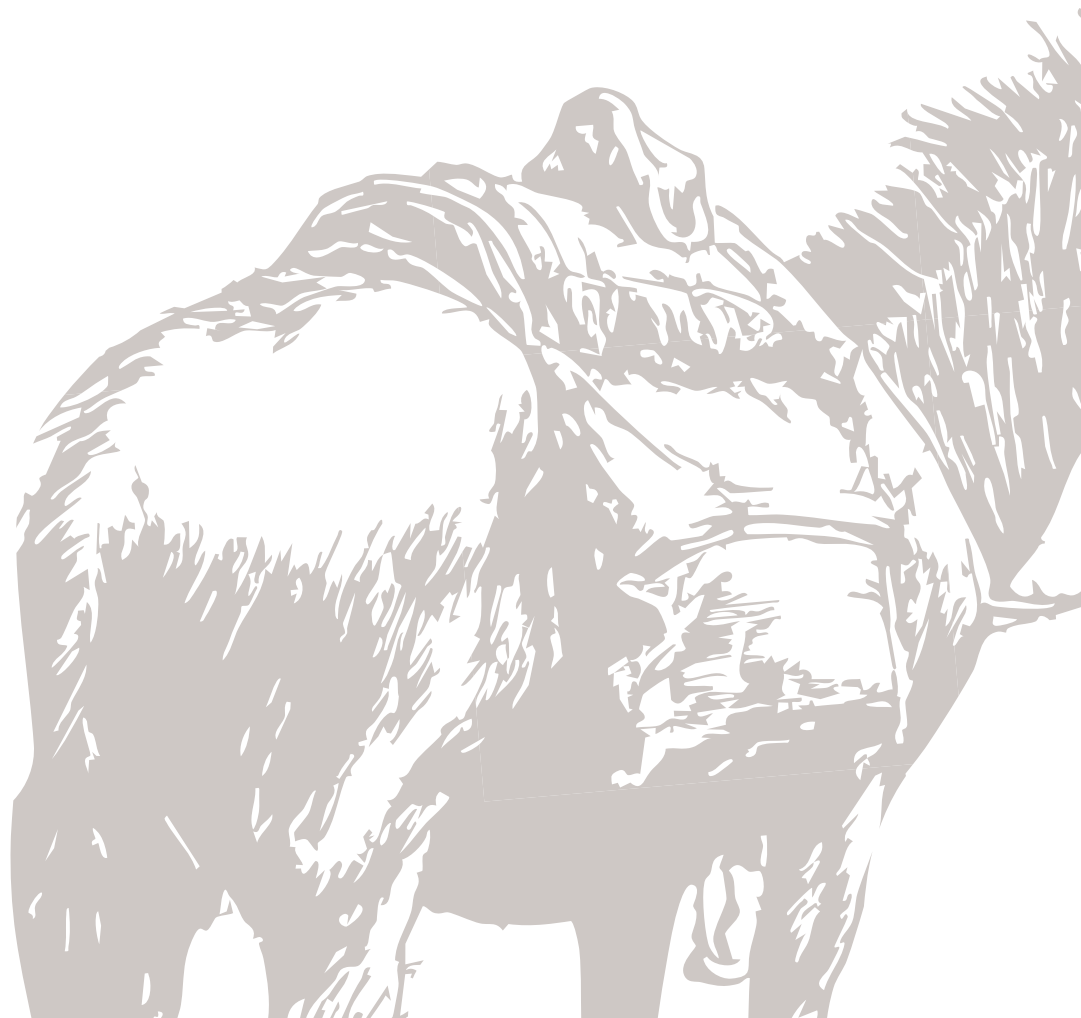
Etnografsko istraživanje na temu putovanja i trgovine Šavrinki

Tina Novak Pucer, etnologinja, Pokrajinski muzej Koper

Dr. sc. Duga Mavrincac, kustosica, Etnografski muzej Istre-Museo etnografico dell'Istria

Nikolina Rusac, viša kustosica-dokumentaristica, Etnografski muzej Istre-Museo etnografico dell'Istria

Kopar, Pazin, 2025.

Autori:

Tina Novak Pucer, etnologinja, Pokrajinski muzej Koper

Dr. sc. Duga Mavrinac, kustosica, Etnografski muzej Istre-Museo etnografico dell'Istria

Nikolina Rusac, viša kustosica-dokumentaristica, Etnografski muzej Istre-Museo etnografico dell'Istria

Projekt je sufinanciran sredstvima Europskog fonda za regionalni razvoj u okviru Interreg programa Slovenija-Hrvatska.

Vodilni partner:

KZ Agraria Koper, z.o.o., Koper

Projektno partnerstvo:

Mestna občina Koper

Univerza v Ljubljani

Istarska županija

AZRRI-Agencija za ruralni razvoj Istre d.o.o. Pazin

Općina Lanišće

Razdoblje trajanja:

01.09.2024. - 28.02.2027.

Oblikovanje:

Anja Kohek

1. UVOD.....	5
2. ETNOGRAFSKA ŠTUDIJA: ŠAVRINKE	5
2.1. Sažetak.....	5
2.2. Istarsko selo na prijelazu s kraja 19. na sredinu 20. stoljeća: OJ, TA TUŽNA ISTRA	5
2.3. Šavrinka i šavrinka: podrijetlo naziva	10
2.4. Šavrinke kao ekonomski subjekt i radne migracije žena	12
2.5. Put Šavrinki	17
2.6. Žena iz Istre - šavrinka	20
2.7. Jerbasi i druga prijevozna sredstva	23
2.8. Svjedočanstva i terenski zapisi	25
2.9. Zaključne riječi	29
2.10. Popis literature	31
3. IDEŠ DOKLE MOREŠ... ETNOGRAFSKA STUDIJA O ŠAVRINKAMA.....	34
3.1. Uvod.....	34
3.2. Metodologija istraživanja.....	34
3.3. Granice na puteve: Istra mjesto kretanja, promjena i granica.....	37
3.3.1. Trst je jeo sve!: simbioza sela i grada usprkos granicama — 37	
3.3.2. Lepeza (radnih) ženskih likova— 38	
3.3.3. Krajolici kretanja i trgovanja— 39	
3.3.4. Ženska trgovina i šverc — 40	
3.4. Mali Temu su imale sobon: Trgovačke prakse Šavrinki.....	42
3.4.1. Ona je uvijek imala knjigovodstvo perfektno: načini plaćanja — 43	
3.5. To je valjda bilo njima, onako bi se reklo, u krvi... da trguju: Sjećanja na Šavrinke.....	44
3.5.1. Na daleko se vidilo da je Šavrinka: izgled Šavrinki — 46	
3.6. Pješice, s magarcem, vlakom i autobusom ...ideš dokle moreš.....	48
3.6.1. Načini transporta — 50	
3.7. In te Šavrinke niso bile več v modi: postopno opuščanje trgovske prakse	52
3.8. Zaključek	56
3.9. Prilog 1: Ljupca, ste doma? Imate jajaca, Ljubca? : mapni prikaz kretanja Šavrinki.....	57
3.10. Prilog 2: Xe arrivada la Saurina, corni freschi la ga portà : priče i anegdote o Šavrinkama	63
3.11. Seznam virov	67
4. ZAKLJUČAK	69

1. UVOD

Tekst koji slijedi završni je dokument koji donosi rezultate istraživanja na temu Šavrinki provedenog u sklopu projekta Šavrinke (INTERREG Slovenija-Hrvatska). Objedinjuje dvije studije nastale u slovenskom i hrvatskom dijelu Istre. Za etnografsku studiju sa slovenske strane zadužen je Pokrajinski muzej Kopar, odnosno etnologinja Tina Novak Pucer, dok je s hrvatske strane zadužen Etnografski muzej Istre-Museo etnografico dell'Istria, odnosno kustosica dr. sc. Duga Mavrinac i Nikolina Rusac, viša kustosica dokumentaristica.

2. ETNOGRAFSKA STUDIJA: ŠAVRINKE

Autorica: Tina Novak Pucer, etnologinja

2.1. Sažetak

U prilogu je predstavljen kratak povijesni prikaz razdoblja o kojima je riječ, koji smješta jajčaricu šavrinku kao preprodavačicu, putnicu i dnevnu migrantkinju u vrijeme i prostor; određivanje naziva Šavrinka i šavrinka; predstavljanje šavrinskoga obrta; predstavljanje života na putu i načina života; razmišljanje o šavrinskom identitetu danas.

2.2. Istarsko selo na prijelazu s kraja 19. na sredinu 20. stoljeća:

OJ, TA TUŽNA ISTRA ...

"Za vrijeme Franca Josipa, austrijskog cara, život je bio miran, porezi minimalni, pogotovo za Istru, koju su smatrali nerazvijenom. Bila je to 'tužna Istra'. Nakon Prvog svjetskog rata, sve se promijenilo – kao dan i noć. Zavlada su Talijani. Oporili su sve što se moglo..." (Franca, 1990, 19)

Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, Istra, kao dio Austro-Ugarske Monarhije, doživljava procvat zahvaljujući snažnim gospodarskim, društvenim i kulturnim vezama s Trstom. Ipak, do sredine 20. stoljeća, regiju i dalje karakterizira gospodarska zaostalost i zakašnjela industrijalizacija. Stanovništvo zaleđa preživljavalo je pretežno od poljoprivrede, vinogradarstva i stočarstva, što nije bilo dovoljno za preživljavanje ni za plaćanje poreza, pa su se ljudi okretali dodatnim zanimanjima i obrtima.

Trgovina između Trsta i zaleđa cvjetala je još od srednjeg vijeka, kada je grad postao austrijska luka i za razliku od Mletaka, koje su kontrolirale pomorsku trgovinu, Trst se okrenuo trgovini s unutrašnjošću Istre (Ledinek Lozej, 2017, 68). U 19. stoljeću, tijekom ponovne austrijske uprave, Trst se razvio u najvažnije gospodarsko središte sjeverne Istre, što je dodatno osnažila željeznička veza s Bečom (Titl, 1965, 75; Darovec, 1992, 61). Stanovnici zaleđa su morskim gradovima isporučivali sijeno, drva, vino, maslinovo ulje, povrće, žitarice, voće, šumske plodove, jaja, rakiju, mlijeko, sir i perad. U Trstu i njegovoj okolini žene i muškarci tražili su trajniji izvor prihoda. Muškarci su tražili posao na dulje vrijeme ili samo za jedan dan – žornado na seljačkim gospodarstvima, radnici na cestama, na željeznici, u brodogradilištu, željezari i drugdje, dok su djevojke i žene radile kao sluškinje kod imućnijih seljaka i obitelji u gradovima.

Slovenska Istra je samo tijekom 20. stoljeća bila dio znatno više različitih državnih tvorevina nego većina drugih područja i pripadala je čak četirima državama: Austro-Ugarskoj, Italiji, Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji i Republici Sloveniji. Nakon Prvog svjetskog rata, zbog gubitka austrijskog tržišta i konku-

Capodistria
Via Gian Rinaldo Carli

Slika 1: Koper, Via Gian Rinaldo Carli, danas Župančičeva ulica, fototeka PMK

rencije s talijanskim poljoprivrednim proizvodima, došlo je do pada prodaje rane povrtlarske proizvodnje, voća, vina i ulja (Titl, 1965, 75). Istodobno je elektrifikacija u Trstu dovela do otvaranja gradskih pekarnica, pa pekarstvo, prodaja drva, ugljena i sijena više nisu bili isplativi. Političke promjene u prvoj polovici 20. stoljeća i oba svjetska rata, koji su predstavljali važne prekretnice, negativno su utjecali na gospodarske i društvene prilike na ovom geografskom području. Istra je bila potisnuta u različite političke sustave, koji su svaki na svoj način oblikovali način života, izravno ovisan o ekonomskom položaju stanovništva. Gospodarski razvoj istarske pokrajine pratile su sezonske i trajne migracije stanovništva, koje su također oblikovale migracijske tokove. Istarski poluotok je Rapalskim ugovorom (1920.) pripao Italiji, a dolaskom fašizma na vlast (1922.) to je područje bilo izloženo etničkom genocidu i radikalnoj promjeni njegovog identiteta i nacionalne strukture (Žitko, 2021).

Slika 2: Koper, prodavačice uz fontanu, Prešernov trg, fototeka PMK; Istranke uz fontanu, fototeka MKI

U vrijeme gospodarske krize 1920-ih i 1930-ih godina te rastućih poreznih obveza koje je talijanska vlast uvela 1924. godine, Istrani i Istranke još su se intenzivnije počeli baviti raznim sekundarnim gospodarskim djelatnostima. Sekundarnim dohodovnim djelatnostima bavile su se ponajprije žene, koje su na taj način povećavale obiteljske prihode i istodobno pridonosile štedljivom gospodarstvu. Najčešći oblik ženskih dnevnih radnih migracija bila je preprodaja poljoprivrednih i trgovačkih proizvoda između istarskih sela i gradova te obavljanje različitih usluga, poput pečenja kruha, pranja rublja, čuvanja djece, obavljanja kućanskih ili drugih poslova. Neke žene su se bavile preprodajom jaja i nazivale su se jajčaricama. Dobit od prodaje jaja u Trstu većinom su trošile za plaćanje poreza, budući da osnovna poljoprivredna djelatnost nije donosila dovoljno prihoda (Ledinek i Rogelja, 2000, 26). Istodobno su bile i svojevrzne posrednice između tradicionalnog seoskog svijeta i obalnih gradova, iz kojih su kući donosile i brojne novitete. Zbog kontrole nad trgovinom između zaleđa i gradova, Italija je osim visokih poreza uvela i posebne dozvole – ličence ili patente – službeno odobrenje za obavljanje obrtničke djelatnosti, koje su prodavači morali kupiti.

Slika 3: Istranke na putu iz Pirana, fototeka MKI

U razdoblju od 1928. do 1935. godine opće gospodarske i političke prilike na istarskom tlu dodatno su se pogoršale, jer su sve gospodarske grane nazadovale, osim brodogradnje i ribarske industrije (Žitko, 2017, 44). Najtežu krizu proživljavalo je poljoprivredno gospodarstvo, a zbog sve dublje gospodarske krize težnja za ilegalnim radom bila je sve izraženija. Ljudi su se snalazili na razne načine, pa su se stanovnici počeli baviti i prodajom zabranjenih proizvoda koje su krijumčarili, poput rakije, cigareta, saharina i slično. Tako je, usporedno s legalnom trgovinom – za koju su, kao što je već spomenuto, bile potrebne dozvole - ličence, postojala i ilegalna trgovina, tj. krijumčarenje, kontrabant, šverc. Riječ je o fenomenu koji se razvio između dva svjetska rata u potrazi za dodatnim izvorima preživljavanja u vrijeme velike gospodarske krize i općeg siromaštva, a nastavio se i nakon Drugog svjetskog rata. Istrani su vješto koristili svoju pograničnu poziciju, pa se krijumčarenjem nisu bavili samo muškarci, nego i žene. Dok se kroz povijest u Istri krijumčarila sol, ulje, vino, soljena riba i druga sitna roba, u prvoj polovici 20. stoljeća »krijumčarilo se gotovo sve: stoku ili meso, ulje, vino, duhan, kavu,

sol, šećer itd.« (Dukovski, 1997, 139). Krijumčarske rute nisu vodile samo prema Trstu, već kasnije i prema Rijeci, 'slobodnoj zoni', gdje su prehrambeni proizvodi, i nakon pripojenja Rijeke Italiji, bili znatno jeftiniji – ondje su kupovali brašno, šećer, kavu, ulje i petrolej (Rožac Darovec, 2006, 61). Ilegalna trgovina odvijala se iz tzv. slobodne zone po cijeloj Istri i Brkinima. Tijekom međuratnog razdoblja krijumčare su nadzirali financari, koji su ih često privodili u policijske postaje, oduzimali im robu, kažnjavali ih novčano, a ponekad ih i zatvarali.

Drugi svjetski rat ostavio je za sobom pustoš i duboke društvene promjene. Na kraju rata istarska su sela bila opustošena i spaljena (Ravnik, 1996, 251), a najteže posljedice rata osjećalo je upravo selo, gdje su najviše stradali poljoprivreda i infrastruktura. Ljudi su ostali bez mogućnosti za preživljavanje u svom kraju, bili su nesigurni u političku budućnost, a granice koje su razdijelile nekoć jedinstven životni prostor dodatno su ih pogodile (Ravnik, 1996, 251). Nakon oslobođenja Istre i Trsta krajem travnja i početkom svibnja 1945. započela je diplomatska borba, nakon koje je cijela Istra (osim općina Milje i Dolina) pripala Jugoslaviji. Teritorij Julijske krajine podijeljen je duž takozvane Morganove linije na zonu A (pod upravom savezničke vojne vlasti) i zonu B (pod upravom jugoslavenske vojske), u koju je ulazio veći dio slovenske Istre. Godine 1947. u Parizu je potpisan mirovni sporazum s Italijom i osnovana je Slobodna teritorija Trsta, koja je također bila podijeljena na zonu A i zonu B. U razdoblju od 1947. do 1954. slovenska je Istra bila dio zone B Slobodne teritorije Trsta, dok su sela u dubljoj unutrašnjosti bila pod izravnom upravom Jugoslavije. Londonskim memorandumom iz 1954. zona A s Trstom pripala je Italiji, a zona B pripojena je Jugoslaviji (Darovec, 2009, 228).

U razdoblju nakon Drugog svjetskog rata Istru je zahvatio masovni val iseljavanja. Nakon odlaska većine ta-

lijanskog stanovništva, na napuštena imanja i u ispražnjene gradske stanove doselili su se stanovnici iz unutrašnjosti Istre te iz drugih dijelova Slovenije i jugoslavenskih republika, što je dovelo i do promjena u socijalnom i etničkom sastavu stanovništva. Na doseljavanje i zapošljavanje u primorskim gradovima utjecali su nastanak i jačanje industrije, osobito u Kopru i Izoli. Sela u zaleđu počela su se prazniti, mladi su odlazili raditi u gradove, a kod kuće su ostajali uglavnom stariji. Seoskih gospodarstava bilo je sve manje, a poljoprivreda je postupno postajala samo sporedna i dopunska djelatnost (Titl, 1965; Darovec, 1992; Ravnik, 1996; Žitko, 2004).

U prvom poratnom razdoblju rad u Italiji i dalje je imao iznimnu važnost za žene iz istarskog zaleđa, čiji su obiteljski prihodi bili vezani uz poljoprivrednu djelatnost. Rad slovenskih sluškinja između dvaju svjetskih ratova, a u poratnom razdoblju rad kao kućne pomoćnice i spremačice u talijanskim obiteljima, uglavnom nije bio reguliran te su ga žene obavljale u nezakonitom radnom odnosu – na crno. Takav rad bio je od ključnog značaja za „ekonomski, socijalni i društveni položaj tih žena u obitelji te za položaj njihovih obitelji u seoskoj zajednici“ (Orehovec, 1997, 126). Žene koje su radile u Trstu međusobno su se razlikovale – jedne su prodavale poljoprivredne proizvode, dok su druge prale rublje i radile kao kućne pomoćnice i sluškinje (Brumen, 2000, 251).

Nakon 1954. godine, kada je Trst konačno pripao Italiji, Istrani su bili odsječeni od svog najvažnijeg gospodarskog središta, no unatoč granici Trst je ponovno odigrao svoju staru ulogu (Rožac Darovec, 2006, 63). „Sedam godina je Trst bio zatvoren. Tad, kad sam se udala, 1954., otvorili su Trst. Sin mi je imao dvije godine kad sam ponovno počela hodati u Trst.“ (94-godišnja domaćica iz sela, prema J. Jakomin Kocjančič)

Godine 1955. Italija i Jugoslavija potpisale su Ugovor iz Vidma, kojim je uređen prijelaz granice između dviju država. Time se otvorila mogućnost dobivanja malograničnih propusnica, koje su omogućavale prelazak jugoslavensko-talijanske granice tri puta tjedno i unos ograničenih količina robe preko granice. „Mogla sam prenijeti samo kilo mesa, šest jaja, pola litre rakije i ništa više, nisu puštali baš sve stvari. Kad su na granici tražili i našli još nešto, vraćali su nazad.“ (94-godišnja domaćica iz sela, prema J. Jakomin Kocjančič). Neke žene su i nakon Drugog svjetskog rata nastavile s radom, jer su putovanja i preprodaja postali njihov način života, a kako je zapisala Marija Franca, „cijeli su život bile na cesti“ (1992, 49). Šezdesete i sedamdesete godine 20. stoljeća obilježili su gospodarski rast, brza industrijalizacija i poboljšanje životnog standarda. Posebno važan čimbenik koji je potaknuo prekogranične radne migracije bilo je potpisivanje Osimskih sporazuma 1975. godine i njihova ratifikacija godinu dana kasnije (Zupančič, 2003, 76). U osamdesetim godinama započela je gospodarska, a potom i politička kriza, obilježena naglom inflacijom i porastom nezaposlenosti. U sljedećim godinama kriza se dodatno pogoršavala, što je dovelo do pada osobnih dohodaka i poteškoća pri zapošljavanju. Marta Verginella ističe da su se Istranke ponovno okrenule tradiciji te dodatno zarađivale obavljajući kućanske poslove u Trstu, čime su financijski doprinosile obiteljskom budžetu (Verginella, 2006, 146). Činjenica je da državne granice nisu služile samo za razgraničenje i uspostavu reda, već su, zbog strategija preživljavanja, ljude s obje strane granice i povezivale (Rožac Darovec, 2006, 59). Kako kaže Jernej Zupančič (2003), „migracije zbog rada na ovom pograničnom području nisu samo posljedica gospodarske recesije i ekonomskih potreba, nego i izraz dugogodišnje tradicije.“

"Naši šavrinski putevi u Trst i natrag nisu se ni nakon rata odmah prekinuli. Čim je režim na granici popustio, ponovno smo krenule na koparske i tršćanske ulice." (Franca, 1992, 56)

2.3. Šavrinka i šavrinka: podrijetlo naziva

Današnje prevladavajuće simbolične predodžbe o Šavrinki, na koje se od kraja 1980-ih oslanja proces šavrinske identitete, snažno su oblikovane prikazima u književnim i umjetničkim djelima, većinom autora iz regije ili onih koji u njoj žive. U 1960-ima šavrinski naziv ulazi u slovensku književnost s pjesnikom Alojzom Kocjančičem 1962. godine (Šavrinske pjesme), a pronalazimo ga i u narodnim pjesmama, primjerice u pjesmi Sen Šavrinka mlada, koju je zapisala etnologinja Rožana Koštial 1966. godine. Ponovno otkrivanje Šavrinije i šavrinstva započinje sredinom 1980-ih godina (Baskar, 2002, 120), osobito s izlaskom romana, novela i pripovijesti Marjana Tomšiča (Masline i sol, 1983.; Šavrinke, 1986.; Kažuni, 1990.; Zrno od frmentona, 1993.) te autobiografskih pripovijesti Marije Franca (Šavrinske priče I, II, III, 1990., 1992., 1995.), zbirkom poezije Rafaela Vidalija (Čubejske žrjavce, 1989.) i prozom Edelmana Jurinčiča (Istrani, 1991.). Pojedini autori isticali su različite karakteristike Šavrinke, koje su bile oblikovane društvenim okolnostima ili osobnim pogledima – poput patnje, samostalnosti, profinjenosti, hrabrosti, erotike, moći, karijatidnosti, majčinstva, snalažljivosti... Izjednačavanje Šavrinke, Istranke i majke ogleda se i u nazivu monumentalnog kipa Jožeta Pohlana u Hrastovljama (1990.), koji je prvotno nosio naziv Istranka, a kasnije je preimenovan u Šavrinku. Književna produkcija nije oblikovala samo šavrinsku identifikaciju i poistovjećivanje, već je (pre)oblikovala i krajolik te šire materijalne uvjete istarskog sela (Ledinek Lozej, Rogelja, 2012, 545). Čini se da je upravo literarizirana slika Šavrinke 1980-ih i 1990-ih godina, u vrijeme raspada Jugoslavije, bila prikladna i dovoljno privlačna za šavrinizaciju Istre, odnosno pronalazak šavrinske identitete (Baskar, 2002, 29). Taj se proces u 21. stoljeću zadržao i učvrstio kroz traženje lokalnih specifičnosti, autentičnosti i očuvanje slike koja se prilagođava turističkoj imagini i ponudi. Lik Šavrinke značajno su oblikovali i drugi autori – sakupljači narodne baštine te kasnije pjevačke, kulturne i folklorne skupine. Današnja upotreba šavrinskog imena više nema funkciju etničkog razgraničenja, već je riječ o procesu afirmacije seoskog identiteta u opoziciji prema obalnim gradovima, a možda i prema glavnom gradu ili čak cijeloj „kontinentalnoj“ Sloveniji. Šavrinizacija se odvija u selima slovenske Istre, ali ne i u obalnim gradovima (Baskar, 2002, 130).

Šavrinska je identitet dakle noviji društveni konstrukt, no nazivi Šavrinija, Šavrini, šavrinska nošnja postojali su i u prošlosti, a o etimološkom značenju i podrijetlu riječi Šavrin, Šavrinka, Šavrinija postoji više teorija. Julij Titl u svom djelu Geografska imena u sjeverozapadnoj Istri (1989., str. 187) navodi kao najstarije svjedočanstvo ono Benussijevo iz 1877. godine. Prema Benussiju (Manuale di geografia dell'Istria, 1877.) doseljenici Šavrini bili su srodnici Slovenaca koji su se ovdje naselili nakon 800. godine i koji žive na Goriškom, Kranjskom, Koruškom i Štajerskom, te su prvi Slovenci koji su se naselili na selu sjeverozapadne Istre (Brumen, 2000., str. 392). Šavrine spominje i De Franceschi (L'Istria, note storiche, 1879.), a navodi da su živjeli između Glinščice (tal. Rosandra) i Dragonje, te da je za njih karakteristično to da se ne priznaju kao Istrani koji žive s druge strane Dragonje. Pisac pretpostavlja da su se u ovaj kraj doselili s gornjeg toka Save (pritoka Sore) i da su u ove krajeve došli nakon epidemija kuge 1348. i 1361. godine.

U svijet pisane kulture naziv je vjerojatno prvi prenio Pietro Kandler, koji je 1842. godine, u popratnim tekstovima uz istarske akvarele njemačkih slikara Augusta Selba i Augusta Tischbeina, uz sliku Seljanka iz Baderne spomenuo žensku šavrinsku nošnju te locirao tzv. Šavrine kao Slavene u prostor između Dragonje i Kraskog ruba, navodeći ih kao "druge najstarije slavenske doseljenike između Dragonje i Čićarije, na području općina Piran, Koper i Trst". Nadalje, naziv nalazimo i u prvim brojevima prvog godišta Kandlerova časopisa L'Istria iz 1846. godine (Baskar, 2002, str. 122). Oba najstarija talijanska spomena Šavrina bilježe naziv Šavrine kao

već ustaljeno ime, a ne kao neko novo ime, što pokazuje da je talijansko govorećim dopisnicima iz istarskih gradova taj naziv bio dovoljno poznat i domaći. Da naziv Šavrini nisu doživljavali kao strani ili slavenski, nego kao talijanski (ili barem romanski), možda najzornije pokazuje njihovo etimologiziranje: ako su, naime, Šavrini došli od Savre, kako Kranjci nazivaju rijeku Soru (desni pritok Save), tada ime ne može imati slavensko podrijetlo (Baskar, 2002, str. 122).

Među istraživačima koji se oslanjaju na njemačke izvore, za najstariji se spomen Šavrina smatra onaj pisca Carla von Czoerninga, ravnatelja Ureda za upravnu statistiku Monarhije u Beču, koji je vodio popis stanovništva 1846. godine. U kategorizaciji jezičnih skupina toga popisa slovenski govoreće stanovništvo bilo je podijeljeno na Brkince i Šavrine (Stagl, 1998.; Grafenauer, 1993.). Na temelju tog popisa, Czoerning je izradio vlastitu etnografsku kartu Monarhije i napisao autoritativno djelo *Ethnographie der Österreichischen Monarchie*, koje je izašlo u tri sveska u Beču 1855. godine. Ne treba zanemariti činjenicu da su u lokalnom uredu, koji je stajao iza jezične podjele na Šavrine i Brkince, prevladavali Talijani. Prema mišljenju Bojana Baskarja, to je još jedan snažan dokaz da je već 1840-ih godina ime Šavrini bilo ustaljeno barem među talijanski govorećim Istranima i Trščanima.

U 19. stoljeću pojavljuju se i drugi opisi šavrinske ženske nošnje i Šavrinki kao prodavačica poljoprivrednih proizvoda na gradskim trgovima sjeverne Istre i Trsta (F. Vidmar, A. Spinčić, S. Rutar). Šavrini su bili prisutni i kao popisna kategorija u austrijskom popisu iz 1861. godine, a na taj se popis potkraj stoljeća pozivao i Simon Rutar (Rutar, 1896.). U svim tim izvorima iz druge polovice 19. stoljeća naziv Šavrini pojavljuje se prvenstveno kao etnički označen pojam, a od izlaska Czoerningove monografije o Austro-Ugarskoj Monarhiji i Rutarova zavičajnog prikaza Trsta i okolice (Samoupravno mjesto Trst i pogranična grofovija Istra, 1896.) imenom Šavrinke označivane su žene iz današnjeg slovenskog dijela Istre koje su sve do kraja Drugoga svjetskog rata odlazile u unutrašnjost Istre kupovati jaja, a potom ih nosile na prodaju u Trst. Prema Borutu Brumenu, do stapanja etničkog i profesionalnog značenja tog naziva došlo je početkom 20. stoljeća (Brumen, 2000., str. 393). Vrijedi spomenuti i nelagodu koju su stanovnici hrvatske Istre ponekad osjećali zbog upotrebe tog naziva, za koji su znali da ima pogrdno značenje. Taj naziv navodno potječe od riječi šavra, što označava crnu ili crno šarenu kravu, ili pak metaforički nespretnu osobu, obično ženu (SSKJ, str. 1346). Josip Bezljaj smatra da naziv Šavrin potječe od furlanske riječi ciavre, koja je bila pogrdan izraz za Slovence i kajkavske Hrvate u Istri (Bezljaj, 1982., str. 64). Također ne isključuje mogućnost da je naziv nastao od talijanske riječi caprino, što znači kozji izmet (Titl, 1998., str. 190).

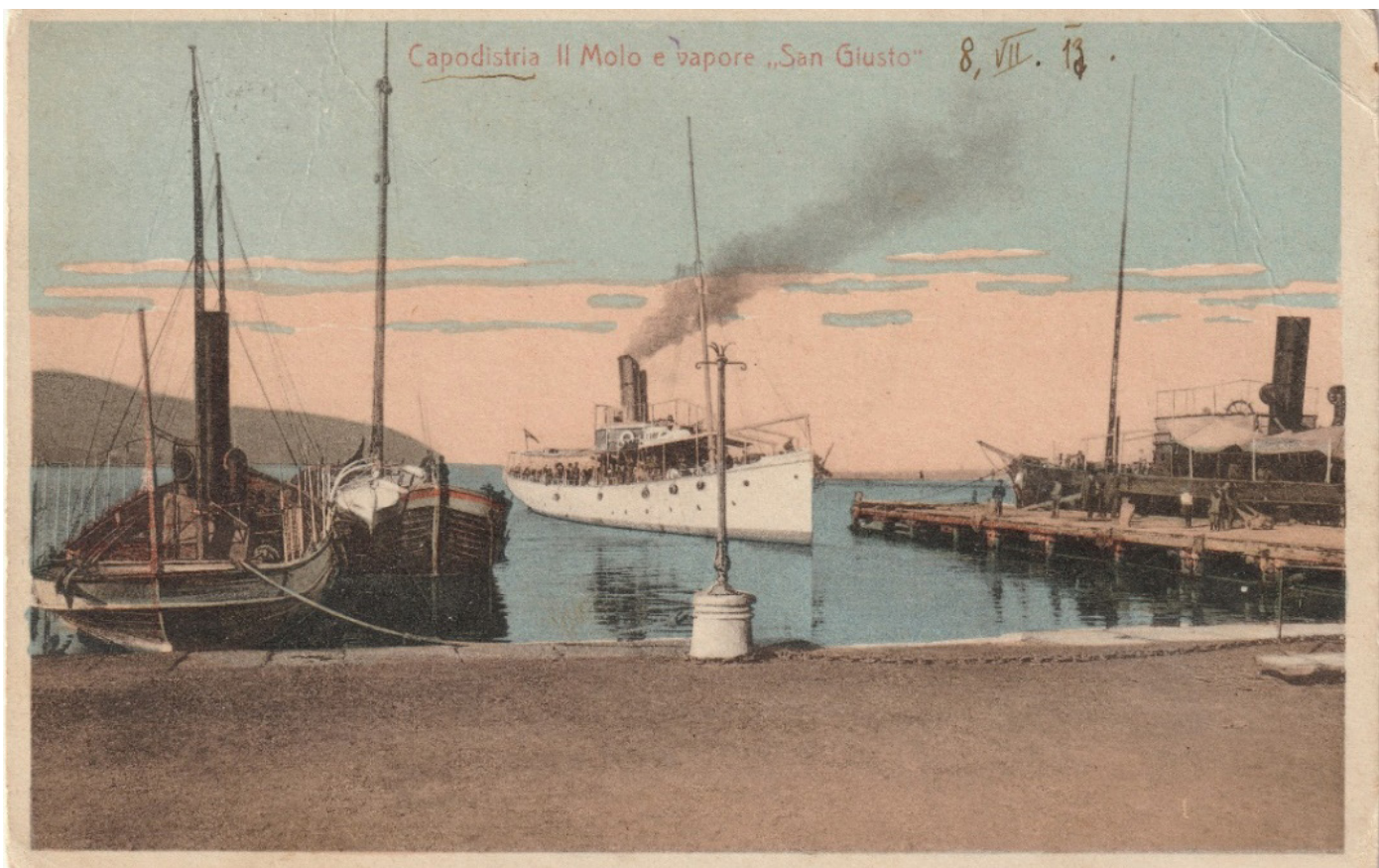
Prema Baskarju, Šavrinke su bile zanimljive i etnolozima i antropolozima ponajprije zbog svoje mobilnosti, s kojom se povezuju i relativna ekonomska i općenita samostalnost, poduzetnost, snalažljivost, odlučnost te otvorenost prema gradskim novotarijama (2002., str. 207).

„Cesta je uvijek bila puna svakakvih putnika. Na njoj su se gurale Šavrinke s plenjari ili zavežljajima na glavama, pa one s magarcima, između su škripala kola koja su prevozila sijeno, drva, bačve i sve drugo. Tu su bili Šavrini s fašima, pa pralje s golemim zavežljajima prljavog ili opranog rublja, pa mljekarice s kantama obješenima na bisagama.” (Franca, 1992., str. 52)

Danas je riječ »Šavrin/Šavrinka« dvoznačna: »stanovnik sjevernoistarskog gorja“ (Fran > Slovenski pravopis) i »šavrinka« – žena iz slovenske Istre koja je za preživljavanje preprodavala robu, osobito jaja“ (Fran > Rječnik slovenskoga književnog jezika).

2.4. Šavrinke kao ekonomski subjekt i radne migracije žena

Godine 1929. Gustav Cumin je u Vodiču za Julijsku krajinu zapisao da su »prije svega žene iz okolice Trsta te koje donose poljoprivredne proizvode u grad, a brojne žene susreću se i rano ujutro na cestama s kolicima, s magarcem ili jednostavno pješice. Ništa manje pretrpani nisu ni obalni parobrodi, osobito oni iz Kopra« (Cumin, 1929., str. 107).

Slika 4: Mol i parobrod Sveti Just u Kopru, 1913., fototeka PMK

Putnice koje su susretane na cestama bile su predstavnice najčešćeg oblika ženskih dnevnih radnih migracija, koje su tada predstavljale preprodaju poljoprivrednih i trgovačkih proizvoda između istarskih sela i gradova te obavljanje raznih usluga, posebno u razdoblju između dvaju svjetskih ratova, iako je žensko trgovanje bilo živo već krajem 19. stoljeća.

U današnjoj svakodnevnoj upotrebi sintagma ženski rad najčešće označava poslove i zadatke koje bi, zbog tradicije ili drugih razloga, trebale obavljati žene – dakle, poslove prikladne za žene, ili one za koje se smatra da su žene sposobnije ili prikladnije od muškaraca, npr. brže, spretnije... (Makarović, 2002: 63–64). No činjenica je da su žene u različitim društvima, društvenim okruženjima i vremenskim razdobljima gotovo uvijek obavljale i tzv. muške poslove. Kako navodi Dukovski, žena je bila ta koja je prvenstveno brinula o cijelom kućanstvu i djeci, dok je rad na polju i u gospodarstvu dijelila s muškarcem. Unatoč tome što je imala glavnu riječ unutar obitelji, u javnosti je bila u podređenom položaju. Muškarac/otac bio je pater familias. Ipak, u većini slučajeva bila je dominantna unutar obitelji (D. Dukovski, 1997., str. 115). Uloge majke i domaćice bile su samorazumljive i nerazdvojive sastavnice uloge seljanke kao radne snage na selu (Škabar, 2007., str. 7). Seljakinje su bile vrednovane prije svega kao radna i reproduktivna snaga, bez građanskih i političkih prava, s niskim društvenim statusom (Bravo, 1980., str. 846). To potvrđuje i Marija Franca u svom autobiografskom djelu Šavrinske priče, kad piše: »Žena je bila samo predmet kojim su zadovoljavali svoju požudu. I bila je na ovom svijetu zato da rađa djecu svake godine.« (Franca, 1992., str. 43)

U tradicionalnom, pretežno agrarnom društvu, obitelj je imala središnju ulogu, no doprinos žena bio je nužan za preživljavanje obiteljske zajednice. One su bile odgovorne za stalne i svakodnevne poslove koji su uglavnom smatrani manje vrijednima, prljavima i nevidljivima – kao što su kućanski poslovi, briga o životinjama, djeci i starijima u obitelji. Žene su bile aktivne članice društva i, unatoč političkoj obespravljenosti i isključenosti iz javnog djelovanja, njihov je utjecaj unutar obiteljskog kruga počeo jačati s njihovim ekonomskim osamostaljivanjem. Zaradom su žene pomagale uzdržavati obitelji, a ponekad su bile i jedine koje su donosile novac u kuću. Posljedično, one su upravljale obiteljskim budžetom i odlučivale kako će se novac trošiti. Ipak, unutar obitelji i dalje je prevladavala stereotipna podjela društvenih uloga žena i muškaraca, na što ukazuje i poslovice iz 80-ih godina 19. stoljeća: »Domaćica drži tri ugla kuće, gospodar samo jedan, ali ako njega pusti – kuća se ruši.« (Edinost, 3. ožujka 1880). Odnos među spolovima unutar obitelji ostajao je nejednak, a žena je, unatoč prividnom osamostaljenju, i dalje bila podređena muškarcu. To slikovito prikazuje Marija Franca u svojoj autobiografskoj pripovijesti riječima: »Djevojke govore kad kokoši piške!« (Franca, 1995., str. 17), što znači – nisu imale pravo glasa.

Uključivanje žena u područje plaćenog rada u prvoj polovici i sredinom 20. stoljeća promijenilo je odnose unutar obitelji i zamijenilo uloge među supružnicima. Tako aktivnost iz privatne sfere, obiteljskog i kućnog okruženja – gdje je »domaći, kućanski, neformalni rad, koji se često naziva i nevidljivim radom« (Hrženjak, 2007, str. 7) i koji je neplaćen – prelazi u svijet i sferu plaćenog rada.

»Žene su dvaput tjedno išle u Trst. Danas se to napušta jer se više ne prodaje toliko. Do Kopra su žene jahale na magarcima, a zatim su parobrodom išle u Trst. Prije 40 godina prodavalo se i mlijeko u Trstu. Mlijeko su raznosile po kućama, a povrće su nosile na tržnicu. S tim novcem su se vraćale u Koper i tamo kupovale sve potrebno, natovarile bi to na magarca, kojeg su u međuvremenu ostavile u štali u Kopru.« (TZ Padna, 1953, p. Anton Grižon)

Slika 5: Koper, seljanke u gradu, fototeka MKI

Posebnu kategoriju među prodavačicama poljoprivrednih proizvoda predstavljaju trgovkinje – jajčarice, koje su u unutrašnjosti Istre sakupljale, kupovale ili mijenjale jaja za druge proizvode i poljoprivredne proizvode. Taj posao i zanimanje, nazivan i šavrinski obrt, »obuhvaćao je sakupljanje, kupovinu odnosno razmjenu jaja i eventualno drugih proizvoda u istarskom zaleđu, prijevoz i prodaju istih u Trstu i ostalim obalnim gradovima, kupovinu i prijevoz potrošnih dobara koja su trebale mušterije u zaleđu (konac, sapun, platno, marame, pregače, bačve, petrolej, sol, duhan, cigarete...). Brumen je u svom istraživanju u Svetom Petru istaknuo dva lika jajčarica, kakve je prepoznao u društvenom sjećanju mjesta Šupeter. S jedne strane to su hrabre žene koje su dale nezamjenjiv doprinos preživljavanju obitelji i bile neka vrsta posrednica između tradicionalnog seoskog svijeta i urbanih gradova. Predstavio je i drugu stranu jajčarica, u kojoj je objasnio da su jajčarice – šavrinke u prošlosti u Svetom Petru često bile negativno etiketirane, jer se radilo o ženama koje su zbog prirode svog posla bile mnogo vremena odsutne od kuće (Brumen, 2000, 399).

Slika 6: Dekani, ognjište s napom, 1949., fototeka SEM

U razdoblju između Prvog i Drugog svjetskog rata jajčarstvom su se uglavnom bavile žene iz sjeveroistočnog dijela Istarskog poluotoka, iz mjesta između Pregorske visoravni i Kraškog ruba (Ledinek Lozej, 2017, 67). U današnjoj hrvatskoj Istri tamošnje su stanovnike te putujuće prodavačice jaja nazivali šavrinke, jer su dolazile iz tzv. Šavrinije i s vremenom su postale ključne nositeljice naziva Šavrinka. U središnjoj Istri su sakupljale i kupovale jaja te ih nosile prodavati u Trst. S vremenom su i jajčarice iz drugih krajeva (npr. iz Gračišća ili Kubeda) usvojile tu etničku identifikaciju. U središnjeistarskim selima jajčarice su sakupljale jaja i neke druge proizvode te ih nosile pješice ili na magarcima do Trsta, gdje su ih prodavale građanima, trgovcima ili mljekaricama. U biti se radilo o robnoj razmjeni, jer su jaja često služila kao sredstvo plaćanja, dok se novcem, liram, rijetko plaćalo. Tako su, primjerice, 1936. godine četiri jaja vrijedila koliko i kutija od deset cigareta marke Popolari, koja je koštala jednu liru (Ivetac, 1989, 102). U područjima velike siromaštva, jajčarice su često ostavljale robu "na veresiju" – na kredit. Takozvani kupci u hrvatskom dijelu Istre radovali su se njihovu dolasku jer su im donosile proizvode koje inače nisu mogli nabaviti. Domaćicama koje su im pružale smještaj, hranu i piće donosile su sapun i tjestenin, a muškarcima koji su se brinuli za njihove magarce – duhan (Funa, 2005, 36). Žene iz hrvatskog dijela Istre kod njih su često naručivale kolute pamučne pređe za izradu čarapa i odjeće, koje su šavrinke kupovale u Trstu i plaćale jajima. Osim pređe naručivale su i konce, tkanine te crne satenske marame s resama (Ivetac, 1989, 103). Nakon Drugog svjetskog rata, uz prehrambene proizvode donosile su i lutke, kišobrane, odjeću i posteljinu.

Jedno od obilježja Šavrinki koje etnologinje i etnolozi zasigurno smatraju fascinantnim jest njihova mobilnost, a s njom su povezane i neke druge osobine, poput relativne ekonomske i opće samostalnosti, poduzetnosti, snalažljivosti, odlučnosti, otvorenosti prema gradskim novotarijama itd. (Baskar, 2002, 128).

Odlučujuće značenje ima dakle geografsko i profesionalno ograničenje šavrinki na jajčarice iz jugoistočnog dijela Istre, koje putuju između hrvatske Istre i Trsta. Ključne i jedine nositeljice tog naziva su trgovkinje, preprodavačice, koje uvode posredništvo kao dodatni izvor zarade i koriste jaja kao sredstvo razmjene, osobito u međuratnom razdoblju. Tako su trgovkinje sa sjevera nazivali u hrvatskoj Istri (Jakomin Kocjančič, 2017, 129). Drugi naziv osim šavrinke te stranke u hrvatskoj Istri nisu imale na raspolaganju. U tom kontekstu ime Šavrinke (odnosno šavrinke) zapravo je moglo postati sinonim za jajčarice (Baskar, 2002, 205). One same se nisu identificirale kao Šavrinke – njihova šavrinskost bila je povezana s profesijom trgovkinje, odnosno obavljanjem šavrinske obrti između hrvatske Istre i Trsta. Prema Baskarju, ime Šavrin je egzogeno, dakle naziv koji jednoj skupini daje neka druga skupina (Baskar, 2002, 201), što potvrđuje i usmena predaja te narodno pripovijedanje.

U razdoblju između Prvog i Drugog svjetskog rata trgovkinje jajima za preprodaju morale su imati dozvolu – ličencu ili patent, koji su morale kupiti, u suprotnom bi bile kažnjene novčanom kaznom (Funa, 2005, 36). U početku je ličenca stajala petsto lira, što je tada odgovaralo vrijednosti manjeg zemljišta. Preprodajom su mogle zaraditi do pet lira za sto jaja (Ledinek Lozej, 2017, 75).

Neke su nastavile s tom djelatnošću i nakon Drugog svjetskog rata, a kako je zapisala Marija Franca: „Naše šavrinske puteve u Trst i nazad također nisu odmah prestale nakon Drugog svjetskog rata. Čim su popustili režimi na granici, ponovno smo koračale koparskim i tršćanskim ulicama.“ (Franca, 1992, 56).

Šavrinke su tako trgovale sve do 60-ih godina 20. stoljeća, pri čemu su privlačile pažnju svojim nastupom i izgledom. Za razliku od oženjenih žena u hrvatskom dijelu Istre koje su na glavi nosile crne marame, one su se isticale svojim maramama, odjećom pa čak i velikim šarenim kišobranima (Ivetac, 1989, 103).

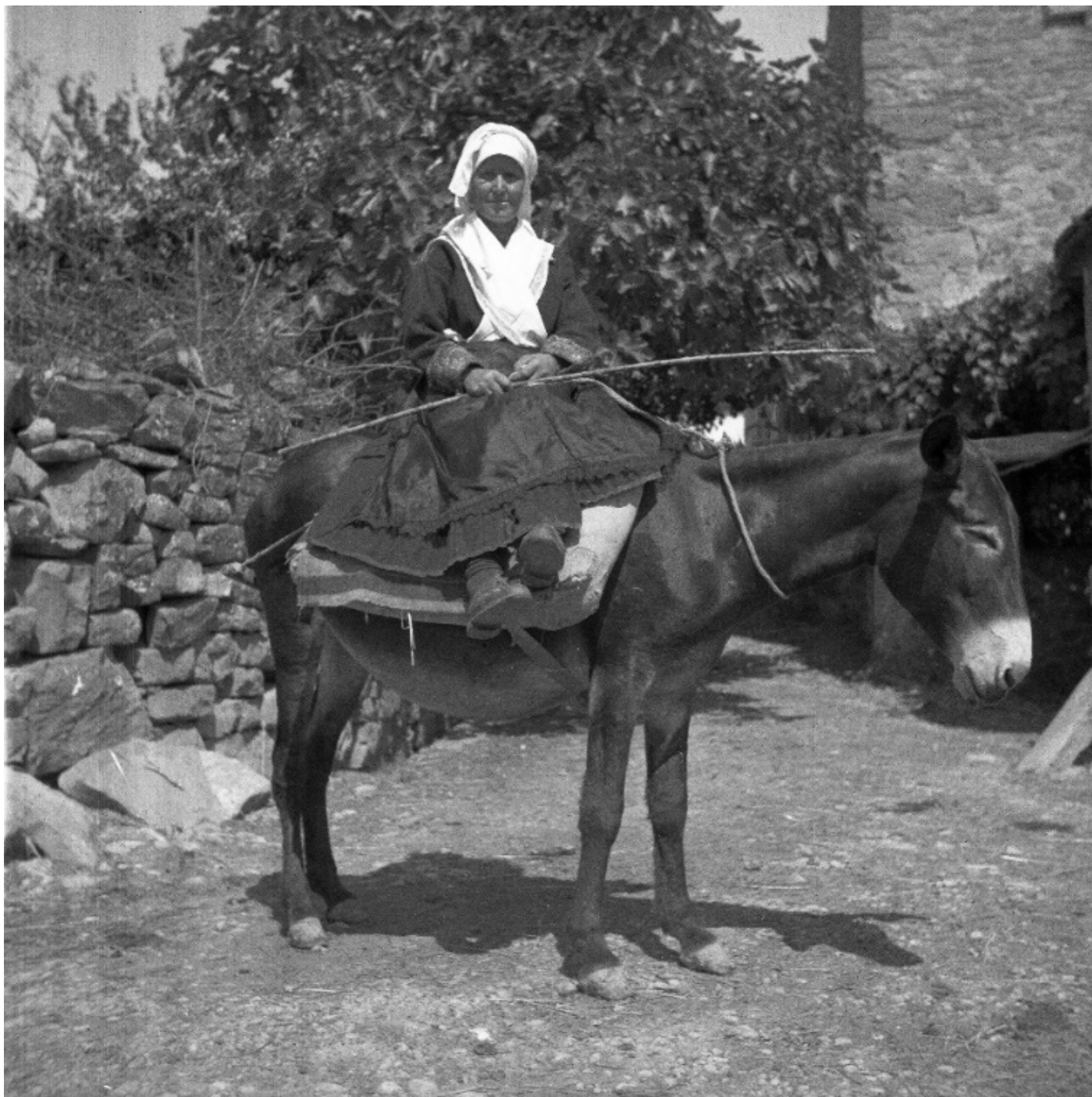
Slika 7: Prodavačice jaja, Trst (1926.), autor V. Pilon, fototeka SEM

Slika 8: Prodavačice kruha, Trst (1926.), autor V. Pilon, fototeka SEM

2.5. Put Šavrinki

„Hrvatski Istrijani su nas uvijek zvali Šavrini, Šavrinke! Šavrinke smo bile između dva rata, a i ranije, hodale u donju Istru; dolazile smo do Učke, Pazina, Rovinja, do Poreča, Limski kanal... Mi smo govorile »idemo u Istru«, iako smo živjele u Istri. Nikada nismo rekle da idemo u hrvatsku Istru, nego samo »idemo u Istru«. Tamo smo kupovale što se moglo prodati u Trstu: jaja, piliće, kokoši, pršut... Na put smo išle s magarcima i košarama te torbama. Magarce i košare smo obično ostavljale kod nekog seljaka i s torbom odlazile od kuće do kuće. Navečer smo se vraćale s punom torbom. Zatim smo slagale jaja u košare: prvo sloj slame, jaje, pa opet slama, jaja... Tako smo radile dok košare nisu bile pune. U njih je stalo tisuću i više jaja. Kad smo sve napunile, nakon dva-tri dana vraćale smo se kući. Malo smo odmarale, a zatim se rano ujutro, zapravo odmah nakon ponoći, opet vraćale na put, ovaj put s robom u Trst.“ (Franca, 1992, 49)

Slika 9: Labor, Marija Flego na magarcu – muši, 1950., autor B. Orel, fototeka SEM

Najviše jajčarica dolazilo je iz jugoistočnog dijela koparskog zaleđa, između Pregarske planote i Kraškog ruba. Geograf Julij Titl vidi razloge uglavnom u tome što je zemlja ovdje davala samo siromašne tržišne viškove, jer su uvjeti za uzgoj povrća zbog hladnije klime bili lošiji. Zbog elektrifikacije i posljedičnog pojavljivanja gradskih pekara, u gradovima je opala prodaja sijena, drva, ugljena i kruha, pa su se ljudi morali snalaziti na druge načine. Tako je jajčarstvo na tom području preuzelo ulogu glavne sekundarne gospodarske djelatnosti (Jakomin Kocjančič, 2017, 135). Kao što je rečeno, preprodajom jaja bavile su se djevojke i žene s područja višeg dijela koparskog zaleđa, uglavnom iz Kubeda i Gračišća, ali i iz Hrastovlja, Dola, Truška, Trseka, Boršta, Nove Vasi (Jakomin Kocjančič, 2017, 135). Mojca Ravnik navodi i jajčarice iz Brezovice, Podpeći pod Kraškim rubom i iz Abitanata (Ravnik, 1996, 140), dok etnolog Borut Brumen piše da su se tri žene u Svetom Petru već krajem 19. stoljeća bavile kupovinom jaja i povremeno nekim seljačkim proizvodima u unutrašnjosti Istre te ih nosile na prodaju u Trst (Brumen, 2000, 131). Brumen u svom istraživanju, provedenom u Svetom Petru 1990-ih godina, navodi da su „najbolje prolazile žene koje su prodavale mlijeko...; iza njih su po zaradi bile perice; prihod od prodaje voća, povrća, oraha, grožđa, kokoši, jaja, sira, octa... bio je usporediv s zaradom perica“ (Brumen, 2000, 253). U razdoblju prije Drugog svjetskog rata jaja su još uvijek bila vrlo skupa i mogla su se prodati – za jedno jaje pola kilograma sardela, što su utvrdili i trgovci iz obalnih gradova koji su obilazili sela u okolici i mijenjali jaja za ribu (Brumen, 2000, 253). Po njegovom mišljenju, to je utjecalo i na rad jajčarica iz Svetog Petra koje su već prije Drugog svjetskog rata svoju djelatnost usmjerile na prodaju seljačkih proizvoda u obalne gradove (Brumen, 2000, 254).

Slika 10: Zemljevid

Prema usmenoj predaji i stručnoj literaturi možemo identificirati četiri ili pet puteva kojima su šavrinke na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće i između dva rata išle u takozvanu donju Istru.

„Djeca su nas već izdaleka vidjela, trčala su nam u susret. Pitali su: 'Šavrinke, hoćete li kupiti jaja?'" (Franca, 1990, 3)

Na put su se uglavnom odavale jednom tjedno, najčešće ponedjeljkom, a kružna ruta između matičnog sela i područja oko Buzeta ili Motovuna trajala je dva do tri dana. Do mjesta iznad Buzeta išle su današnjom glavnom cestom pokraj Sočerga, iznad doline rijeke Bračane, nizbrdo štrpedskim usponom, a nakon Buzeta razilazile su se po selima i kućama. Trebale su 6-7 sati hoda. Put do područja oko Motovuna bio je nešto duži, vodio je preko Pregarske visoravni, pokraj Brezovice, Svete Lucije i Oprtija, gdje su se spustile do Livada, prešle rijeku Mirnu i razilazile se po selima i zaseocima. Druge, npr. preprodavačice iz Koštabone, Krkavca i Puča, išle su u neposrednu blizinu, u Brda, Merišće, Krasicu, Porta Porton i Šternu. „Moja mama Ana Grižon (1923-1997) bila je jajčarica i preprodavačica koja je iz Trsta donosila robu koju su naručivali u Istri. Hodala je iz Krkavca preko rijeke Dragonje, na Merišće, do Marušičevih, preko Črnca, Martinčića, Završja i u Grožnjan, najviše u selima oko Grožnjana.“ (66-godišnja umirovljenica iz Krkavca, prema Jakomin Kocjančić). Iz Nove Vasi i Svetog Petra išle su zapadno od Buja prema Umagu, u Cahniće, Kršete, Vinelo, Svetu Mariju na Krasu i Juricane (Koštial, 1993, 50). Neke šavrinke hodale su i dublje u „donju Istru ili Vlašiju“ (sela južno od Motovuna), sve do Pazina i Tinjana (Ledinek Lozej, 2017, 72), pa čak i do Učke i Limskog kanala.

Na cijelom kružnom putu od doma do hrvatskih sela i zaseoka i natrag u matično selo, te do Trsta i kući prelazile su od 125 do 150 kilometara. Na putu su bile dva do tri dana, bez obzira na godišnje doba i vremenske uvjete. Ta mjesta su bila udaljena od pomorskih i željezničkih prometnih veza, pa su u središnju Istru išle pješke ili na magarcu i s jajima se vraćale kući. S jerbasom – plenjerom, u koji su mogle staviti do tristo i više jaja,

na put su najčešće išle početnice, odnosno djevojke prije braka, koje su tako financijski pomagale obitelji ili zarađivale miraz - balu. One koje su se ozbiljnije bavile poslom imale su magarca – tovar, tovarića, na kojeg su u platnenu vreću – bisagu stavljale do 1000 jaja. Šavrinke koje su bile snalažljive i poduzetne bile su i tražene nevjestice. „Vrijedne Šavrinke dovele su magarca i bisage u brak. To je tada bilo vrlo prestižno. Imati magarca, bisage, plenjer i tu šavrinsku obrt značilo je isto kao danas imati mercedesa.“ (Franca, 1992, 50)

Prema Trstu su se odlazile još isti dan kada su se vratile iz hrvatske Istre, najčešće već u noćnim satima.

Slika 11: Krkavče, Juca Rena u narodnoj nošnji, oko 1960., foto-teka PMK

2.6. Žena iz Istre - šavrinka

Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće trgovkinje, kao i žene općenito u istarskom zaleđu, još su nosile tradicionalnu nošnju, što potvrđuje i jedna od najstarijih fotografija iz 1890. godine s natpisom Šavrinka (Koparščina), koja je dio Zbirke fotografija Odjela za etnologiju pri Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti. Fotografija prikazuje tadašnji izgled odjeće i elemente ženske tradicijske nošnje, koju su u osnovi činili: košulja, kamižot, rukavci, pregača, ukrasna vrpca, peča, čarape, cipele. Košulja s šiljatim izrezom izrađivala se od bijelog platna ili pamuka, rukavi su bili ukrašeni vezom (crvenim ili crnim) i umetnutom bijelom čipkom, a manšete također vezenim motivima u tehnici šivane čipke. Taj tip košulje, širokog kroja, sadrži mnogo srednjovjekovnih elemenata i tipičan je za čitav Mediteran. Preko košulje su oblačile i dva kamižota – donji i gornji bezrukavnik, krojen od bijelog, smeđeg ili crnog platna ili pamuka (za svadbu od svile), sprijeda cijelom dužinom raskopčan; na ramenima široko krojen, s karakterističnim trokutastim umetkom i vezom raspoređenim u prugama na leđnom i prsnom dijelu. Bijeli kamižoti bili su prepoznatljivi po sitnom ručnom naboravanju. Rukavci su bili pleteni od pamučne pređe u raznim uzorcima. Pregača – traversa bila je jednoboja ili s uzorkom, vezivala se s dvije trake i nosila se preko kamižota; ostala je u upotrebi i nakon što su žene prestale nositi tradicionalnu nošnju. Mlađe žene su osobito nedjeljom i blagdanima, kada su išle na misu, uz pregaču vezivale i ukrasnu vrpca – svilen trak u boji zavezan u mašnu. Puta – peča, fečou bila je kvadratnog kroja, izrađena od bijelog pamučnog ili lanenog platna, vezenog bijelim vezom. Žene u Istri su je na glavi vezivale "na rogove". Svečana peča bila je škrobljena tako da su rogovi stršali lijevo i desno. Pokrivanje pečom prestalo je s napuštanjem tradicionalne nošnje, nakon čega su žene glavu pokrivale svilenom, najčešće uzorkovanom maramom. Peču su često nosile i ogrnutu preko ramena. One koje su pratile moderniju modu, nosile su kvadratne marame s resama ili duguljaste prugaste marame. Čarape – kucete su se krajem 19. stoljeća još plele kod kuće, svečane su bile od bijelog pamuka, a svakodnevne vunene. Pamuk čarape se isprva nisu vezivale ispod koljena pa su se naborano skupljale oko stopala, zbog čega su ih nazivali i hlače ili zbirance. Cipele – postoli: isprva su, kao i muškarci, nosile opanke, a potom niske cipele. Mnoge su hodale bose, a ponekad su samo omotala noge nekim krpama. Krajem 19. stoljeća, pod utjecajem gradske mode, i na selu se pojavljuje donja suknja, koja se isprva nosila ispod košulje s rukavima, a kasnije ispod suknje na pojas; bila je ukrašena bijelim vezom, čipkom i naborima. Donje gaće – mudante na selu se šire tek nakon Prvog svjetskog rata. Kao i njihovi rekviziti (bisa-ge, košare, torbe itd.), i same trgovkinje bile su čiste, u opranoj odjeći, umivene i počešljane – nisu po svijetu hodale prljave i zapuštene.

Slika 12: Šavrinka (Koparščina), 1890., autor J. Ptašinsky, HAZU

U prvoj trećini 20. stoljeća žene su istarsku narodnu nošnju oblačile samo još prigodno – za ples na seoskom opasivu / proštenju ili povodom pojedinih crkvenih i svjetovnih svečanosti. S vremenom je tradicionalnu nošnju zamijenila svakodnevna radna odjeća, i to: duga suknja na pojas – kotla, izrađena od tamnijeg si-

Slika 13: Tri 70-godišnje Čezaranke, 1949., fototeka SEM

vog, plavog, zelenog ili crnog platna, uz pripijeni gornji dio – komeš, koji je mogao biti od istog ili drugačijeg materijala kao i suknja; također i jednodijelna haljina od vunenog ili pamučnog platna; mlađe žene nosile su i svjetlije te uzorkovane bluze; pregača – traversa (raznih boja, ponekad i dvostruka: donja je bila ljepša, kvalitetnija, dok je gornja služila za „prljavije poslove“), marama– fečou, vezanu na potiljku; vunene pletene čarape i cipele.

»Skupljanje jaja i ovu našu trgovinu smo jednostavno zvali šavrinska obrt. Svaka je Šavrinka tu obrt, prije nego što bi onemoćala, predala kćeri, snahi ili čak unuci. To je značilo da ju je odvela k ljudima koji su joj godinama bili dobri tijekom njezina lutanja po Istri i ju upoznala sa svim selima i zaselcima gdje je imala svoje ljude. Tako se predavala »baština«. (Franca, 1992, 50)

Djevojke su se šavrinskim obrtom počele baviti već vrlo mlade, sa svega dvanaest do četrnaest godina, osobito u obiteljima gdje je vladala velika oskudica. Obrt su uglavnom preuzimale od majke, none, svekrve ili neke druge rođakinje, koja ih je upoznala sa svojim mušterijama, pokazala im put i naučila ih kako tvrdo cjenkati i

pošteno platiti. Starije Šavrinke su nam usput davale savjete. Govorile su nam kako da se ponašamo prema ljudima. »Što ne kupimo, pošteno platimo!« Prijetile su nam: »Tvrdo cjenkaj, pošteno plati!« (Franca, 1990, 3)

Svaka je imala svoja sela, zaselke i kuće u koje je redovito, tjedno dolazila i gdje su je čekala jaja (Ledinek Lozej, 2017, 73). Na raskrižjima su si ostavljale dogovorene znakove – sinjade, kojima su jedna drugoj poručivale u kojem su smjeru krenule. Budući da su bile na putu najmanje dva do tri dana, noćile su kod svojih „gazdarića“, uglavnom na sijenu ili u štali, gdje je noću moglo prenočiti i desetak trgovkinja. Ona koja je imala magarca, ostavljala ga je u štali kod štalara, a rano ujutro kretala s torbom ili košarom po jaja u okolna sela i zaselke. Neke su i više od deset godina kupovale jaja kod istih domaćica i trudile se zadobiti njihovu naklonost, jer je potražnja često nadmašivala ponudu. Mještani su ih uglavnom lijepo primali i poštivali – davali su im hranu i prenočište, a one su jaja plaćale ili novcem, ili proizvodima i robom koju su donosile iz Trsta, poput: konca, marama, platna, pregača, sapuna, sode, petroleja, kopči, gumba, češljeva, igala, žlica, riže, tjestenine, šećera, soli, papra, duhana, cigareta, pa čak i rabljenom odjećom i posuđem. U biti se radilo o robi za robu, odnosno jaja su bila sredstvo plaćanja. »Zauzvrat su nam dali ono što su imali. Rijetko su plaćali lirama« (Franca, 1992, 49). A budući da je siromaštvo u hrvatskoj Istri bilo još veće nego ispod Kraškog ruba, Šavrinke su robu često ostavljale i „na veresiju“ – na dug. »... gdje su Šavrinke dobivale jaja, gdje su se tješile dvije bijede, jedna gora od druge, i gdje su Šavrinke uz jaja dobivale i djelić srca.« (Tomšič, 1986, 30)

Kući su se vraćale nakon dva ili tri dana skupljanja jaja. One koje su dolazile s područja Motovuna sastajale su se na Livadama, a zatim se zaustavljale i okrijepile u Svetoj Luciji; s buzeške strane pak su se odmarale na Štrpedu. Neke su Šavrinke hodajući i plele, pa bi tako svaka isplela jedan ili dva para čarapa tijekom puta. Jaja su prenosili i muškarci – Šavri – pa je putovanje znalo biti prilično veselo: pričale su se priče, šalilo se, zadirkivalo, pa i pjevalo, osobito ako su torbe bile pune jaja i obećavao se dobar zarada.

Majke koje su bile odsutne nekoliko dana kod kuće su nestrpljivo čekali, posebno djeca, jer su znala da će im donijeti poslastice ili barem nešto za prigristi. Iz Istre su donosile ono što su dobile kod obitelji koje su ih ugostile i nahranile. Za svoje kod kuće sačuvale bi komadiće kruha, sira, oraha, jabuka, pa čak i kakvu kobasicu ili komadić slanine. Djecu koje su ostavljale kod kuće čuvale su majke, svekrve, šogorice, ponekad muževi ili najstarija djeca. U proširenim i složenim obiteljima posao se organizirao tako da su se žene izmjenjivale u poljoprivrednim i kućanskim poslovima te u trgovini, ili su si podijelile zadatke. Prema Trstu su često kretale iste noći ili vrlo rano ujutro – pješice, s margarcem, vlakom, a neke i barkom. Druženje žena u Istri bilo je dragocjeno: razmjenjivale su iskustva, novosti i sklapale prijateljstva. Među Šavrinke je vladala solidarnost i međusobna pomoć, što je posebno dolazilo do izražaja u međuratnom razdoblju, kada je trgovina s Italijom bila ograničena, a njihov rad ometan zabranama na granici.

Slika 14: Odlazak prodavačica na vlak Koper - Trst, oko 1910., fototeka PMK; Porečanka, pruga između Izole i Kopra oko 1910., fototeka PMK

2.7. Jerbasi i druga prijevozna sredstva

Šavrinka koja je imala magarca, bila je nešto više od drugih. (Tomšič, 1986, 32)

Šavrinke su jaja i druge proizvode nosile u jerbasu – plenjer, plenjir, prénier (venecijanski izraz), okrugloj pletenoj košari s ravnim dnom i dvjema ručkama koja se nosila na glavi. Na glavu su prvo stavljale svitak, u obliku prstena napravljeni jastučić od platna ili traka, punjen vunom ili komadićima tkanine, opleten vunom ili trakama od tkanine (SEL, 192, 597). Ruke su obično stavile na bokove kako bi održale ravnotežu jer je težina na glavi bila velika.

"Kad su nosile prenier na glavi, hodale su uspravno, poput manekenki." (Jakomin, 1987, 81)

One koje su imale magarca, tovarića, slagale su jaja u bijele, čiste platnene bisage koje su stavljale na osedlanog magarca – na baštu. Na dno bisage stavljale su slamu kako bi napravile tvrdu podlogu, zatim red slame, red jaja, pa opet slama, jaja itd. Okolo su ih također obložile slamom kako bi bila zaštićena od udaraca. U torbu su znale složiti i tisuću i više jaja.

Skupljena jaja su brojale desnom rukom po tri, lijevom po dvije, i slagale ih u jerbas, plenjer ili u platnene vreće – bisage obložene slamom, koje su pričvršćivale na magareće sedlo »baštu« (Ivetac, 1990, 102-103; Ledinek i Rogelja, 1997, 136; 2000, 86-90; Funa, 2005, 38-39; Ledinek Lozej, 2014, 49-51). Po povratku iz Istre jaja su kod kuće slagale po veličini. Prema Trstu bi se kući često ranom zorom ili čak noću rano ujutro polazile. U ponoć bi se sastajale na kraju sela, a nakon zajedničke molitve krunice, razgovora i pjevanja nastavljale su put preko Osapske doline (Ledinek Lozej, 2017, 74), preko Mačkovlja i Doline, što je predstavljalo najkraći put do Trsta.

Slika 15: Jerbas – plenjer, fototeka PMK

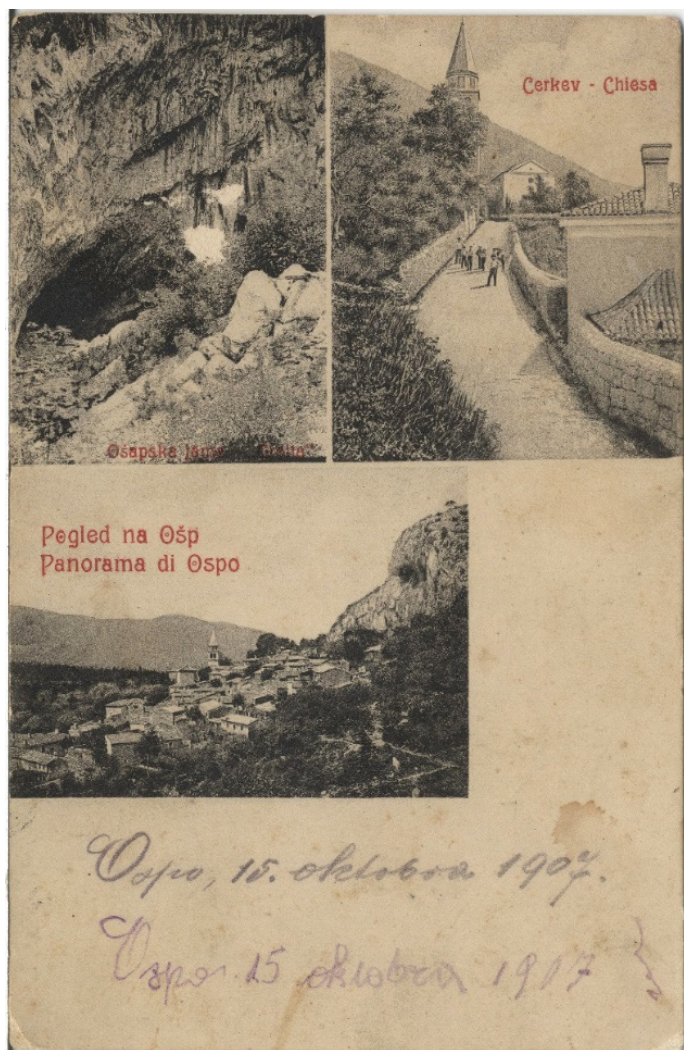

Slika 16: Svitak, fototeka PMK

„Zimi smo magarcima vozile, ljeti smo nosile mlijeko i voće. Kasnije barkama, pa i željeznicom. Više njih je išlo morem. Hodale smo pet sati iz Marezige do Trsta.“ (TZ Marezige, z. Krmci, 1950, p. Ana Rodela)

Pješački su putovali otprilike pet sati, a prije ulaska u grad prolazile su kroz gradsku carinu, doganu, gdje su pregledavali svu robu koja je išla na gradske tržnice (Jakomin Kocjančič, 2017, 138), kako ne bi bilo ničeg „sumnjivog“. One koje su robu vozile na magarcima ostavljale su ih u štalama za magarce, koje su se tada nalazile na ulicama Tesi, Molino a Vento ili Bosco (Ledinek Lozej, 2017, 74). Preprodavačice iz zapadnijih sjevernoistrskih sela (Boršt, Nova Vas, Sveti Petar) u 30-im godinama 20. stoljeća koristile su i parobrod – vapor, koji je šest puta dnevno plovio do Trsta. Od prijelaza 19. u 20. stoljeće pa sve do kraja Drugog svjetskog rata, uz tradicionalna plovila plovili su i parobrodi (Terčon, 2017, 95). Preko mora, koje je do 1954. povezivalo istarska obalna mjesta Koper, Izolu i Piran s Trstom, ispreplele su se kulturne i političke veze, a morem su se prenosila roba i ljudi (Terčon, 2017, 93). Kao što Marjan Tomšič piše u svom romanu Šavrinke, one su si ponekad mogle priuštiti i troškove vožnje parobrodom iz Kopra u Trst, ali samo za praznike, i već na brodu su cjenkale s gradskim trgovcima. Jaja su u Trstu prodavale na veliko ili na malo. Na tržnici su morale biti vrlo rano, kako bi brzo prodale jaja. Prodajnih mjesta bilo je više: kod kipa Zlatne Majke Božje na Piazza Garibaldi, ispod pokrivene gradske tržnice – Piazza coperta, Ponte Rosso, trg Sant' Andrea (Ravnik, 1996, 139), na trgu Impero, u magacinu iznad trga Garibaldi (Ledinek Lozej, 2017, 74).

Neke su jajčarice imale stalne kupce poput pekara, mljekara i trgovina gdje su mogle prodati veće količine odjednom. Prodavale su ih i posrednicama ili mljekaricama koje su ih s mlijekom dostavljale po kućama. U Trstu su se dobro snalazile, a ako jaja nisu dobro išla u promet jer ih je jednostavno bilo previše na tržnici, posljednja su jaja i darivale ili mijenjale za neki bombon ili neku drugu sitnicu, poput komadića sapuna.

Slika 17: Osp, razglednica iz 1907. godine, fototeka PMK

Kad bi prodale jaja, kupovale su robu koju su im naručile mušterije u hrvatskoj Istri ili što su same trebale doma: petrolej, ulje, sol, rižu, brašno, sapun, konac, platno i slično, a ponekad i neku poslasticu za djecu, npr. bombone, duhan, papir za duhan – kartafino, pržene ribe i rogljiće kornete. Posebno su se domaći, osobito djeca, veselila ovim poslasticama.

Neudane jajčarice kupovale su si poneku sitnicu za sebe. Nekoliko novca morale su uštedjeti za kupnju jaja, što su nazivali kapitalom (Jakomin Kocjančič, 2017, 140). Na povratku kući zastajale su i u kakvom betoli, npr. u gostionici u Ospu, gdje bi se okrijepile čašom vina, a zatim nastavile put kući i mogle su si čak priuštiti da malo zakasne na magarcu, jer je on poznao put do kuće.

Slika 18: Trst, Trg Rusi most / Ponterosso, fototeka PMK

2.8. Svjedočanstva i terenski zapisi

Izabrani terenski zapisi svjedoče o materijalnoj i duhovnoj baštini koju su dokumentirale tzv. terenske skupine između 1949. i 1954. godine, koje su provodile sustavna etnološka istraživanja u slovenskoj Istri pod vodstvom etnologa dr. Borisa Orla iz Slovenskog etnografskog muzeja. Terenske zapise čuva Etnološki odjel u Pokrajinskom muzeju Kopar.

TZ Osp, 1949, p. Jože Novak (pr' Čora), 72 godine:

"Iz Čičarije, Istre, dolazili su kroz naše selo u Trst. Čići su na mazgama prevozili ugljen u Trst. Po 1–2 kvintala nosio je jedan dječak 12 sati daleko do Trsta. Utorkom i petkom išlo ih je najmanje 100–200 mazgi ili mula... To je bilo prije Prvog svjetskog rata. Žene su nosile sijeno na leđima u Trst iz tih krajeva (Lanišće, Slum, Brest, Mune, Račica, Rašpor). Kod nas su se zaustavljali jer je bila stara gostionica (kod Novaka pok. Josipa, moj djed, rođen u Gabrovici). Jedna stara žena – Čićka – stara 45 godina, Kati Čendak iz Rašpora, se porodila, jer joj je došlo vrijeme. Svi su se morali zaustaviti (hodale su u grupama od 3–10), to je bilo u Podpeči. Rodila je

dječaka, i točno u 2 sata ujutro je bez djeteta otišla s ostalim ženama u Trst. Kada su se žene vratile iz Trsta, požurile su se kući. Majka tog dječaka, kada se vratila do Podpeči, isplela mu je čarape. Kada ga je vidjela, pokazala mu je: "Dragi sine, evo ti čarape!" Tako su nam pričale Čičke i ona sama."

TZ Osp, 1949, p. Ivan Cunja (pri Polinu), 75 godina:

"... Cijela Istra je prolazila kroz naše selo. Put za Trst je bio najkraći. Svakakvi ljudi su putovali, ponajviše Čiči, sve dok nisu napravili cestu Kastevec–Socerb–Dolina–Trst (vojnu cestu, Talijani su je napravili nakon Prvog svjetskog rata). Žene su nosile sijeno. Bisage. Gonili su na magarcima ugljen, drva, i na kolima također. Gljive su nosili Čiči i Istrani iz okolice Buzeta (šuma oko Buzeta daje najviše gljiva)."

TZ Osp, 1949, p. Andrej Krašovec (Šic), 88 godina:

"U stara vremena su najviše na magarcima gonili kruh u Trst na prodaju. Kruh: bige, poletine ili poletinščice, pa i hljebove. Imali su vreće i bisage, od konoplje, unutra su stavljali kruh. U Trstu su kupovale žito (kasnije brašno), pa kad bi se vratile iz Trsta, doma su očistile žito i navečer su još išle u mlin na Rižani i dale ga samljetiti. Cijelu noć su čekale u mlinu, a ujutro su samljeveno žito (brašno) dovezle na magarcima kući. To je bilo još prije 60–70 godina. Uzimale su krško žito, žito s Crnog mora itd. Miješale su ta žita da bi imale bolju robu. Tada su mjerili u polnicima. Nekad nisu mogle prodati kruh na »placu« (tri solda su platile za prostor), tada su ga nosile u dućan na čuvanje. Drugi ili treći dan su uzimale kruh natrag. Kasnije su kupovale brašno u Trstu. Nosile su i pokoje jaje u Trst, mlijeko, voće (za to je bio poseban »plac«)."

TZ Socerb, 1949, p. Josip Bolčič (kod Jerišete), 73 godine:

"Nosile su također jaja, sir, pršut u Trst. Pepeo su isto tako vozile na magarcima, otprilike prije 30 godina, iz Doline ga je dolazila tražiti za „lužinu“, koju je nosila k sv. Ani u dućan. I ja sam više puta vozio pepeo na Kalonkovc (kod sv. Ane) jednom domaćinu, koji je pepeo davao trsju za „oprhlcu“ (kad previše cvate – postoji opasnost da grožđe otpadne, prebrzo raste – pepeo su stavljali u zemlju oko trsa, to je uzrokovalo da je grožđe zdravo i lijepo). Neka je znala ponijeti i pepeo u Trst, ako joj je bio naručen. Mlijeko – prodaja je počela prije 70 godina, tada kad su ljudi počeli imati krave. Prije su imali samo volove, magarce i ovce. Konja također nije bilo."

TZ Babiči, 1950, p. Malnar i Anton Babič, 75 godina:

" U Trst su išle žene s mlijekom. I trešnje su nosile. Iz Boršta, Glema i Labora nosile mlijeko u Babiče, odatle žene u Trst. Najprije u plenjerima (košarama), zatim na magarcima, pa onda, kad je bilo više mlijeka, kolima u Kopar, odakle parobrodom u Trst. S plenjerima su išle u Trst – prije 70 godina, tada još nije bilo parobroda, poslije parobrod, pa su išle njime. Voće: trešnje, kruške, grašak, grah – sve su to prodavali u Trstu. Također i u Kopru. Trešnje u Udine (?). Radič su malo prodavali. Rajčice. Drva i sijeno smo češće kupovali, malo smo toga prodavali. Livada ovdje malo. Kad siju djetelinu, malo bolje. Furlani su dolazili kupovati magarce, vino su dolazili kupovati iz Trsta (Milje). Najviše vina izvozilo se u Milje. Na sajmove su dolazili Furlani (u Marezige).

Pod fašističkom Italijom kupovali su otpalu žensku kosu, neka je prodala svoje pletenice, odrezala. Talijani su kupovali. Rezijani su govorili da od toga prave nove pletenice za žene koje su zbog bolesti izgubile kosu. U Kopru je neka Kranjka prodavala lonce (imala je dućan). Svi drveni proizvodi dolazili su iz Kranjske u Koper, tamo smo kupovali. – Furlanke su prodavale u košarama na leđima špine od drva za bačve (stare vrste pipe od dva dijela). Koncurli dolazili iz Rezije. Do posljednjeg rata su dolazili. Spavali su po kućama, u sijenu, u štali. – Furlani i iz Istre su dolazili po kućama praviti plenjere. Jedan je imao beku od vrbe. – Brusiti su dolazili Furlani i Rezijani (Furlani iz Rezije). Iz Topolovca su dolazili orati, općenito raditi po okolici Trsta. – Iz Rojaca je jedan čovjek nosio 24 bokala mlijeka u Trst (tri puta se odmarao)...«

TZ Krkavče, 1954., p. Grižon Marija, 62 godine (anegdota)

„Pozlatiti stražnjicu“

»Neki muškarac je nosio jaja u Trst. Na glavi je nosio punu vreću jaja. Hrabro je mahnuo prema Trstu i razmišljao kako će ih prodati. Stigne ga neka žena koja je također išla prema gradu. Još prije nego što je došao do njega, kaže mu: „Vi, gospodine, vidite li što vam je na glavi?“ Muškarac se brzo sagnuo i pogledao pod trbuh. Zaboravio je da nosi jaja i kad se sagnuo, sva jaja su mu pala na zemlju i razbila se. Muškarac je bio posramljen i nije znao što da radi. Posudio je veliki lonac i u njega pospremio sva razbijena jaja. Onda je lonac pun razbijenih jaja nosio u Trst. Kad je došao u grad, vikao je po tršćanskim ulicama: „Pozlatiti stražnjicu, pozlatiti stražnjicu!“ Pitali su ga što to znači, a on im je začuđeno pričao da nisu nikad vidjeli takvu stvar. Strastveno im je objašnjavao za što to služi. Neke su žene brzo kupile, naravno skupo platile i namazale si stražnjice. Prodavač se presretan vraćao kući jer je dobro prodao razbijena jaja. Odjednom ga je sustigao bogati gospodin na konju i pitao ga je li vidio onog koji prodaje taj lijek. Pametni Istrijanac je rekao da ga poznaje, da je već dosta ispred njega na putu kući. Gospodin mu je ponudio konja da ga odvede k sebi. Istrijanac je zasjeo na konja i s konjem galopirao kući. Taj gospodin još uvijek čeka kraj Trsta.«

TZ Krkavče, 1954., p. Pribac Katarina, 67 godina (anegdota)

»Jednom u Kopru, za vremena "madre patrie", Pribac Katarina je na magarcu donijela nešto voća na prodaju. Neki gnjevni čovjek joj nije htio pomoći i viknuo je na nju: "Brutta schiava!" A Katarina mu odgovori: "E, signore, vi ste rob koji zna samo jedan jezik kao magarac koji vrši nuždu!" Zatim je uzela rajčice i namazala mu ih po cijelom licu, pa su se svi ljudi smijali njemu.«

Ana Feran (1926.–2011.), izložba Istranke, potovke, Šavrinke, 2023.

Pripovijedala je da je u Trstu već prodavala njezina nona, koja je po selima u hrvatskoj Istri sakupljala jaja. Subotom bi s 400 do 500 jaja krenula u Trst i prodavala ih redovnim mušterijama po kućama: „Ustala bi u jedan sat nakon ponoći. Baštu i vreće bi hitno spremila na magarca i krenula prema Kopru. Srala bi te bisage, stavila jaja u košaru i išla na parobrod. Još pod Austrijom.“ Tada je bila jedina jajčarica iz Svetog Petra.

Njezina kći Ana Pištan, udana Marinac, prodavala je domaće proizvode samo u Piranu. Možda zato što je rodila 14 djece, od kojih ih je šest umrlo prije prvog rođendana. U Trstu je krumpir, češnjak i osobito trešnje prodavao njezin muž, koji je u prodaju uključio i najstariju kći Anu. Ana je s njim prvi put išla u Trst s devet

godina, a ubrzo i sama. Voljela je prodavati. „Bilo je cjenkanja, moljenja, uvjeravanja.“ Iz kuće bi odlazila poslijepodne s magarcem i obično i s kolima do Sečovlja. Tamo bi jedan od mještana odvezao prazna kola doma, a ona bi se s proizvodima ukrcala na manju barku Piccola Nerina. Kad bi navečer stigla u Trst, proizvode su preuzimali fakinji i odvozili ih na tržnicu Campo Marzio. Sama bi prespavala na barki s drugim prodavačima i iduće jutro išla na tržnicu. Tamo bi dolazili venderigoli – kupci koji su u gradu držali botegine – male prodavaonice. Kad bi sve prodala, morala bi požuriti po uplatu do prodavaonica da se već u podne ukrca na vapor - parobrod koji je isplovljavao za Koper.

Domaće proizvode je u Trstu prodavala i poslije rata, i nakon što se 1947. udala za Joakima Ferana iz imućne obitelji iz rodnog sela. Tad joj je bilo lakše jer je putovala autobusom iz Nove Vasi, kasnije iz Svetog Petra. Prodavala je uglavnom češnjak, koji je imao visoku cijenu, ali i luk, voće, ulje, vino, rakiju... pa čak i beke. Budući da je brzo prodavala i odmah dobivala plaću, zaposlila se i u trščanskim obiteljima. Prije podne je radila kućanske poslove u jednoj obitelji, popodne u drugoj. Kako je ponosno rekla, na nekim mjestima su je primili kao člana obitelji. Isprva bi prenoćila u Trstu, kasnije se vraćala zadnjim autobusom do Kopra, gdje bi presjedala. Tad je u Trstu radilo mnogo Istranki, među kojima je stekla prijateljice. Ponekad bi sa sobom vodila jedno od petero djece da preko granice može ponijeti više robe. Posao u Trstu morala je prekinuti 1953., kad su zatvorili blok – granični prijelaz. Još neko vrijeme ostala je doma zbog djece, a zatim radila do 72. godine. Prije i nakon braka sezonske proizvode prodavala je jedan do dva puta tjedno i na štandovima u Piranu. Najprije bi odlazila kolima ili samo s mušom - magarcem do Lucije, pa tramvajem dalje, a kasnije autobusom iz Dragonje.

Od djetinjstva je bila navikla na težak rad. Prva bi ustajala čak i kad bi ostala doma. Molzla je krave, prodavala mlijeko, okopavala sadnice, hranila stoku, pazila na djecu i obavljala kućanske poslove. Budući da nije imala redovan posao i sama si je raspoređivala rad, osjećala se slobodnijom. Taj osjećaj su joj dali i vlastiti prihod te kontakt sa svijetom koji joj je postao blizak. Na putu je širila poznanstva i svoja vidike. Zaradom i dobrima koje nije bilo moguće nabaviti u rodnim krajevima značajno je pridonosila preživljavanju obitelji, njezinoj dobrobiti i bržem prihvaćanju novosti u načinu života i rada na selu.

Nova vas, p. Aljoša Pucer, 2025.

Moja nona, Lidija Pucer (1929. – 2022.), djevojačko prezime također Pucer, uvijek je govorila da su im u Istri rekli »šavrinkice«. Do 1938/39 je iz sela išla skupljati jaja kod susjede Ančke Katce (Ana Grižon 1901.–1969.), koja je u posao uvodila mlade djevojke. Također i svoju nonu Lidiju, koja je počela ići kad je imala osam godina, zajedno sa susjedom Anom Gorela (1930.–2023.). Avrelija Katca, Ančkina kći, rekla mi je da su išle glavnom cestom koja i danas vodi za Bulje – Buje. Hodale su pješke s plenjerom na glavi do Juricana, Materade, Zakinja i do mora – do San Lorenza – Lovrečice. Nona je bila „mikena“ i košara je bila teška. Morala je putovati po Istri. Skupljale su jaja, kakuše, pa čak i ćenicu. Osim njih triju, u Istru je išla i Ančka Kapeluca (Ana Gazič, rođena Viler, iz Koštabone), koja je do kasnih 60-ih godina prodavala proizvode i drugo u Bujama.

Ančka Katca je imala i kćer koja je išla s njom i kasnije se udala u Zakinje. Iz Krkavča je hodila i Marija Žvab Juca, koju su zvali i »teta Štriga«. Hodala je obučena u nošnju s bijelom maramom, preko Dramca u Bujštinu. Vraćala se kasno noću s punom maramom jaja, živih kokoši i purana. Nona je kasnije počela prodavati i na placu povrće i drugo. Nakon rata nije više išla. Druge nisu bile odjevene u nošnju. U Istri su im govorili: »Šavrinkice, otpjevajte nešto. Dat ćemo vam komadić kruha!« One su pjevale koliko su znale, makar i jed-

nu pjesmu »od crkve«. Nona nije išla u Trst, tamo je nosila susjeda Ančka Katca ili nonina majka. U Trstu su kupovale što je trebalo, npr. konac – jedan snop konca (koliko je ruka dohvatila), za što su dobile jedno jaje. Kupovale su i petrolej, sapun, platno, ono što su naručile dolje u Istri, i drugu robu koju su plaćale i ćenicom, ili živim kokošima i puranima, ne jajima. Nona je govorila da je nosila u košari na glavi i do 30 kg ćenice, koju su mljele i brašno koristili doma, nisu je prodavali. Nona nije puno govorila o tim vremenima. Također su tada nosili prodavati u Trst i ono što su proizveli doma, a najviše su kupovali regrad, grandačel, škuršicu, kormač... U Trstu su za domaću upotrebu kupovali i koju slanu ribu, bakalara ili neku polu trulu naranču, robu koja je koštala malo. Govorila je da su nakon vojske kamionom išli u Trst raditi mitinge. Jednom je s njima išla i nonina majka (Ančka Puška), da joj nije trebalo pješačiti s košarom na glavi. Na Corso Italia su vikali na njih »ščavi, ščavi« i bacali na njih razne stvari. Noninu majku su »stukli« i zgazili sve što je nosila u košari. Nosili su uglavnom prodavati u Piran i Buje.

U selu nisu zvali jajčarice šavrinke, i nona je govorila da dok nije došla dolje u Istru »nije znala da su šavrinke«. Nonno Bepić je rekao: »Ma samo sam bio dolje u Kopru, znaš da govore slovenski, ali ne kao mi.« Nisu znali za Šavrine..

Krkavče, p. Ondina Reja, 2025.

Iz Krkavč su hodale jajčarice do Bujštine i Brtonigle, dok su krušarice hodale i do Novigrada. Moja mama Ana Grižon (1923.–1997.) bila je jajčarica i preprodavačica koja je iz Trsta donosila robu koju su naručili u Istri. Hodala je iz Krkavca preko rijeke Dragonje, do Merišća, do Marušića, preko Crnaca, Martinčića, Završja i u Grožnjan, najviše u sela oko Grožnjana. Jaja je nosila u košari, potom na magarcu. Počela je hodati već kao dijete sa svojom nonom, još je u 60-ima 20. stoljeća hodala. Tijekla je robna razmjena, za robu koju su donijele iz Trsta dobivale su jaja, ali i pšenicu, frmenton, slaninu i to su nosile doma. Nije smjelo, jer je to bila šverc. Jednom je bila sa susjedom i njenom majkom i na magarcu su imale sve tri vreće. Financijer ih je zaustavio i odveo na ispitivanje u Grožnjan, mama je, jer je poznavala obitelj, usput iz košare bacila dvije vreće u kuću. I čudio se gdje su ostale vreće koje je vidio na magarcu. Pošto su tvrdile da ne znaju, pustio ih je. U Kopru je bila na Titovom trgu zatvorena još 2–3 dana s drugima, kad su u Šmarju nekoga ubili i kad su doveli tijelo, pustili su ih. Još za vremena Jugoslavije bila je i više puta kod suca zbog prekršaja, jer je preprodavala i uvijek je govorila: »Ja nikad nisam platila.« Tko je platio kaznu, nije znala. To mi je uvijek ponavljala..

2.9. Zaključne riječi

Od kraja 19. stoljeća do kraja Drugog svjetskog rata na području bivšeg koparskog zaleđa razvila se tzv. šavrin-ska obrt – jajčarstvo. Djelatnost kojom su se uglavnom bavile žene koje su ih usmenom predajom u središnjoj Istri nazivale šavrinke. Danas više nema jajčarica, no u nekom simboličnom smislu predstava o šavrinkama kao prodavačicama jaja sačuvana je do danas i može se reći da je romantizirana slika šavrinke postala neformalni zaštitni znak Istre. Tako se u priobalnim gradovima mogu kupiti glinene skulpture, razglednice ili platnene lutke šavrinki (Ledinek, Rogelja, 2000, 5); možemo provoditi odmor u kućicama koje nas svojom opremom i predmetima vraćaju u vrijeme šavrinki; možemo otići na izlet šavrinskim stazama (Ledinek, Rogelja, 2000, 5) ili kupovati u trgovini Šavrinka... Na turističkim manifestacijama održavaju se prikazi radnih običaja i glumljene scene šavrinova i šavrinki, kojima društva i lokalne zajednice oživljavaju stare običaje (Ledinek, Rogelja, 2000, 5), uglavnom s ciljem promocije mjesta i regije, što bi trebalo privući što veći broj posjetitelja.

Slika 19: Nova vas, otvaranje Kuće od Kapeluće 2005. godine, fototeka PMK

2.10. Popis literature

- Baskar, Bojan (2002). Med regionalizacijo in nacionalizacijo: iznajdba šavrinske identitete. Koper: Annales. Ser.hist.social 12/2002 -1, 128.
- Brumen, Borut (2000). Sv.peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter. Ljubljana: Založba /*cf., Oranžna zbirka.
- Darovec, Darko (1992). Pregled zgodovine Istre. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko in Primorske novice.
- Darovec, Darko (2009). Kratka zgodovina Istre. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Univerza na Primorskem, ZRS Koper, Fakulteta za humanistične študije Koper.
- Dukovski, Darko (1997): Svi svjetovi istarski ili još-ne-povijest Istre prve polovice XX. Stoljeća. Pula: C.A.S.H. Histria Croatica.
- Edinost, 3. marec 1880, letnik 5, št. 9, Trst.
- Funa, Katja (2005) Vloga šavrinke pri oblikovanju šavrinske identitete. Diplomsko delo. Ljubljana: UL, FDV, str. 36.
- Funa, Katja (2005). Vloga šavrinke pri oblikovanju šavrinske identitete. Diplomsko delo. Ljubljana: UL, FDV, 57-58.
- Franca, Marija (1990). Šavrinske zgodbe I. Koper: Fontana.
- Franca, Marija (1992). Šavrinske zgodbe II. Koper: Fontana.
- Franca, Marija (1995). Šavrinske zgodbe III. Koper: Fontana.
- Hrženjak, Majda (2007). Nevidno delo. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Ivetac, Just (1989) »Goniči i Šavrinke«, str. 101–103. V: Franina i Jurina, kalendar 1990. Edicija Libar od Grozda, str. 102-103.
- Jakomin, Dušan (1987). Škedenjska krušarca. Trst: Dom Jakoba Ukmarja, 81.
- Jakomin Kocjančič, Tanja (2017). »Si južinala ča, Šavrinkica?« Šavrinke med stvarnostjo in mitom. V: Celestina, I. in Todorović, S.: Šavrinka. Koper: Libris, 129 – 145.
- Ledinek Lozej, Špela (2017): Preprodajalke med osrednjo Istro in obalnimi mesti. V: Celestina, I. in Todorović, S.: Šavrinka. Koper: Libris, 67 – 77.
- Ledinek, Špela in Rogelja, Nataša (2000): Potepanja po poteh Šavrinke Marije: Ljubljana: Knjižnica glasnika Slovenskega etnološkega društva 32.
- Makarovič, Gorazd (2002). O vsebinah sintagme »žensko delo«, Etnolog, letnik 12, št. 1, 63 -80.
- Orehovec, Martina (1997). Delo Istrank v Trstu. Ljubljana: Etnolog 58 (7): 115–129.
- Škabar Tanja (2007): Ekonomska samostojnost žensk kot sredstvo pridobivanja moči žensk. Ljubljana: UL FDV.
- Ravnik, Mojca (1996): Bratje, sestre, strniči, zermani: družina in sorodstvo v vaseh v Slovenski Istri. Ljubljana: ZRC SAZU; Koper: /Založba/ Lipa.
- Rožac Darovec, Vida (2006): Tihotapstvo Istrank v 20. stoletju v kontekstu njihovih življenjskih zgodb. Koper: Annales, Ser. Hist. Soc. 16,2006, 57 – 68.
- Rožac Darovec, Vida (2006): Tihotapstvo Istrank v 20. stoletju v kontekstu njihovih življenjskih zgodb. Annales. Series historia et sociologia, letnik 16, številka 1, 57-68. /Vol. 16, no. 1, p. 57–68.

Rutar, Simon (1896). Samosvoje mesto Trst in mejna grofija Istra. Prirodnoznanstveni, statistični, kulturni in zgodovinski opis. Ljubljana: Matica slovenska.

Slovenski etnološki leksikon (2004). Ljubljana: Mladinska knjiga, 192, 597.

Škabar, Tanja (2007). Ekonomska samostojnost žensk kot sredstvo pridobivanja moči žensk (magistrsko delo). Ljubljana: UL F DV, 2007.

Terčon, Nadja Trsta : (1850-1918). Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko; Piran: Pomorski muzej "Sergej Mašera", 2004. 236 str., ilustr. Knjižnica Annales Majora.

TERČON, Nadja. Usidrali smo se na morje : vzpostavitev slovenskega pomorstva 1945-1958. Piran; = Pirano: Pomorski muzej - Museo del mare "Sergej Mašera", 2015.

TERČON, Nadja. "To so bile babe" : Šavrinke kot udeleženske maloobalnega potniškega prometa in pomorskih dejavnosti. V: CELESTINA, Ingrid (ur.), TODOROVIĆ, Suzana (ur.). Šavrinka. 1. izd. Koper: Libris, 2017. Str. 79-127.

Titl, Julij. Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju, 1965, 75.

Titl, Julij (1965): Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju. Koper: /Založba/ Lipa.

Tomšič, Marjan (1986). Šavrinke. Ljubljana: ČZP Kmečki glas, 32.

Verginella, Marta (2003). O nevidni ženski delovni sili. Ljubljana: Delta, letnik 9, št. 3-4.

Verginella, Marta (2006). Ženska obrobja. Ljubljana: Delta.

Zupančič, Jernej (2003): Čezmejne dnevne delovne migracije v Slovenskem obmejnem prostoru. Razprave in gradivo (43): 68–111.

Žitko, Salvator (2017): Slovenska Istra in njen šavrinski predel na prelomu med 19. in 20. stoletjem. V: Celestina, I. in Todorović, S.: Šavrinka. Koper: Libris, 13–53.

Žitko, Salvator (2021): Istra in Trst pod stoletno avstrijsko vladavino. V: Guštin, M. in Žitko, S.: Slovenska Istra 2, Zgodovina in družba. Ljubljana: Slovenska matica; Koper: Libris, 121–164.

Žitko, Salvator (2021): Od italijanske zasedbe do začetka druge svetovne vojne. V: Guštin, M. in Žitko, S.: Slovenska Istra 2, Zgodovina in družba. Ljubljana: Slovenska matica; Koper: Libris, 165–242.

Drugi izvori:

SSKJ: <https://fran.si/iskanje?View=1&Query=%c5%a1avrinka>

Koštiar, Rožana (1990). <https://library.foi.hr/pdf/web/viewer.php?B=1&sifra=S02017&god=1993&broj=00053#page=48&zoom=auto,-221,132>

<https://library.foi.hr/dbook/cas.php?B=1&item=S02017&godina=1993&broj=00053>

Svjedočanstvo: Podatke čuva autorica članka.

Iz izložbe »Istrijanke, putnice, Šavrinke«, PMK 2023: 66-godišnja umirovljenica iz Krkavča; 94-godišnja domačica iz sela, gđa T. Jakomin Kocjančič

Aljoša Pucer, Nova vas

Ondina Reja, Krkavče

Sv. Peter, Ana Feran, iz izložbe Istranke, potovke, Šavrinke, z. B. Marinac

Terenski zapisi, čuva Pokrajinski muzej Koper.

TZ Babiči, zv. 3, str. 33-36, z. B. Orel, 1950; p. Malnar, Babič Anton, 75 godina,

TZ Krkavče, zv. 22/25, 1954, z. Krašovec Lucijan, p. Grižon Marija, 62 godina,

TZ Krkavče, 1954, p. Pribac Katerina, 67 godina,

TZ Marezige (zaselek Krmci), zv. 1, str. 10, z. B. Orel, 1950, p. Rodela Ana (pri Ločanu) 74 godina,

TZ Osp, zv.5, str. 4/5, 1949 z. B. Orel, p. Jože Novak (pr' Čora) 72 godina,

TZ Osp, zv. 5, str. 32/33, 1949, z. B. Orel, p. Ivan Cunja (pri Polinu) 75 godina,

TZ Osp, zv. 4, str. 19/20, 1949, z. B. Orel, p: Andrej Krašovec (Šic), 88 godina,

TZ Socerb, zv. 6, str. 10/11, 1949, z. B. Orel, Bolčič Josip (pr' Jerišeta), 73 godina,

TZ Padna, 1953, p. Grižon Anton (74).

Popis fotografija

Slika 1: Koper, Via Gian Rinaldo Carli, danas Župančičeva ulica, fototeka PMK

Slika 2: Koper, prodavačice uz fontanu, Prešernov trg, fototeka PMK; Istranke uz fontanu, fototeka MKI

Slika 3: Istranke na putu iz Pirana, MKI

Slika 4: Molo i parobrod Sveti Just u Kopru, 1913., fototeka PMK

Slika 5: Koper, seljanke u gradu, fototeka MKI

Slika 6: Dekani, Gorišče z napo, 1949., fototeka SEM

Slika 7: Prodavačice jaja, Trst (1926.), autor V. Pilon, fototeka SEM

Slika 8: Prodavačice kruha, Trst (1926.), autor V. Pilon, fototeka SEM

Slika 9: Labor, Marija Flego na magarcu – muši, 1950., autor B. Orel, fototeka SEM

Slika 10: Foto karta

Slika 11: Krkavče, Juca Rena u narodnoj nošnji, oko 1960., fototeka PMK

Slika 12: Šavrinka (iz Kopra), 1890., autor J. Ptašinsky, HAZU

Slika 13: Tri 70-godišnje Čežaranke, 1949., fototeka SEM

Slika 14: Polazak prodavačica na vlak Koper – Trst, oko 1910., fototeka PMK; Porečanka, pruga između Izole i Kopra oko 1910., fototeka PMK

Slika 15: Jerbas – plenjer, fototeka PMK

Slika 16: Svitek, fototeka PMK

Slika 17: Osp, razglednica iz 1907., fototeka PMK

Slika 18: Trst, trg Rusi most / Ponterosso, fototeka PMK

Slika 19: Nova vas, otvaranje Kuće od Kapeluca 2005., fototeka PMK

**PMK - Pokrajinski muzej Koper*

**SEM - Slovenski etnografski muzej*

**HAZU - Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti*

**MKI - Mestna knjižnica Izola*

3. IDEŠ DOKLE MOREŠ...

ETNOGRAFSKA STUDIJA O ŠAVRINKAMA

Autorici: Dr. sc. Duga Mavrinac, Nikolina Rusac

3.1. Uvod

Istraživati trgovinu i kretanja Šavrinki na području hrvatskog dijela Istre u trećoj dekadi dvadesetprvog stoljeća zahtjevan je podvig iz više razloga. Slovenski kontekst je ovu žensku ekonomsku djelatnost književno prikazao i zabilježio, očuvao i dokumentirao kroz rad više centara i muzeja te u konačnici baštinio unutar same zajednice nositelja kulturnog sjećanja na ovu praksu.

Za razliku od njih, ova – nazovimo je druga strana Istre – bila je područje interesa i kretanja ovih žena. U skromnom obliku (dokumentarnom, fotografskom, arhivskom i muzeološkom) sačuvala je rad Šavrinki, susrete i socijalizaciju s lokalnim stanovništvom, kako bi se zabilježila prisutnost mogućih praksi solidarnosti, uzajamne pomoći i svojevrsne ekonomske simbioze, koja je i jednima i drugima omogućavala opstanak i život u zabačenim krajevima. Stoga, u sjećanjima Šavrinka nije samo jedna, homogena. Ona je i mlada i starija, i „šarena ko Šavrinka“, a izgleda i „starački i iscrpljeno“, one su i „trudne, i lačne, i žedne i sakakve“. A nazivi se ponekad mijenjaju pa ju se naziva poimence kao Tonca, Ana, Mariača, Aneta, Ljubca jer „moja nona je uvijek govorila - Je došla Ljubca! Ljubca moja - bi rekla“ ili prema podrijetlu „iz Kopra“ ili Bizice, a „nazivali su Šavrinke i žene iz Zrenja koje su se bavile kupovinom u Trstu i preprodavanjem.“

Naše je istraživanje stoga započelo izdvajanjem i prepoznavanjem ključnih sugovornika na terenu, onih koji su živjeli u to vrijeme i imaju živo sjećanje na navedeno razdoblje. U ovom smo radu bile vođene idejom prepoznavanja i istraživanja duž cijele granice koja dijeli istarski poluotok na slovensku i hrvatsku stranu. Pritom smo se morale 'suočiti' s brojnim transformacijama koje su zahvatile istarska zaleđa - poput demografske opustošenosti Ćićarije, poslijeratna raseljavanja duž sjeverozapadne strane, kao i urbanizaciju i modernizaciju koja je privukla ruralno stanovništvo u gradove i urban(ij)a središta.

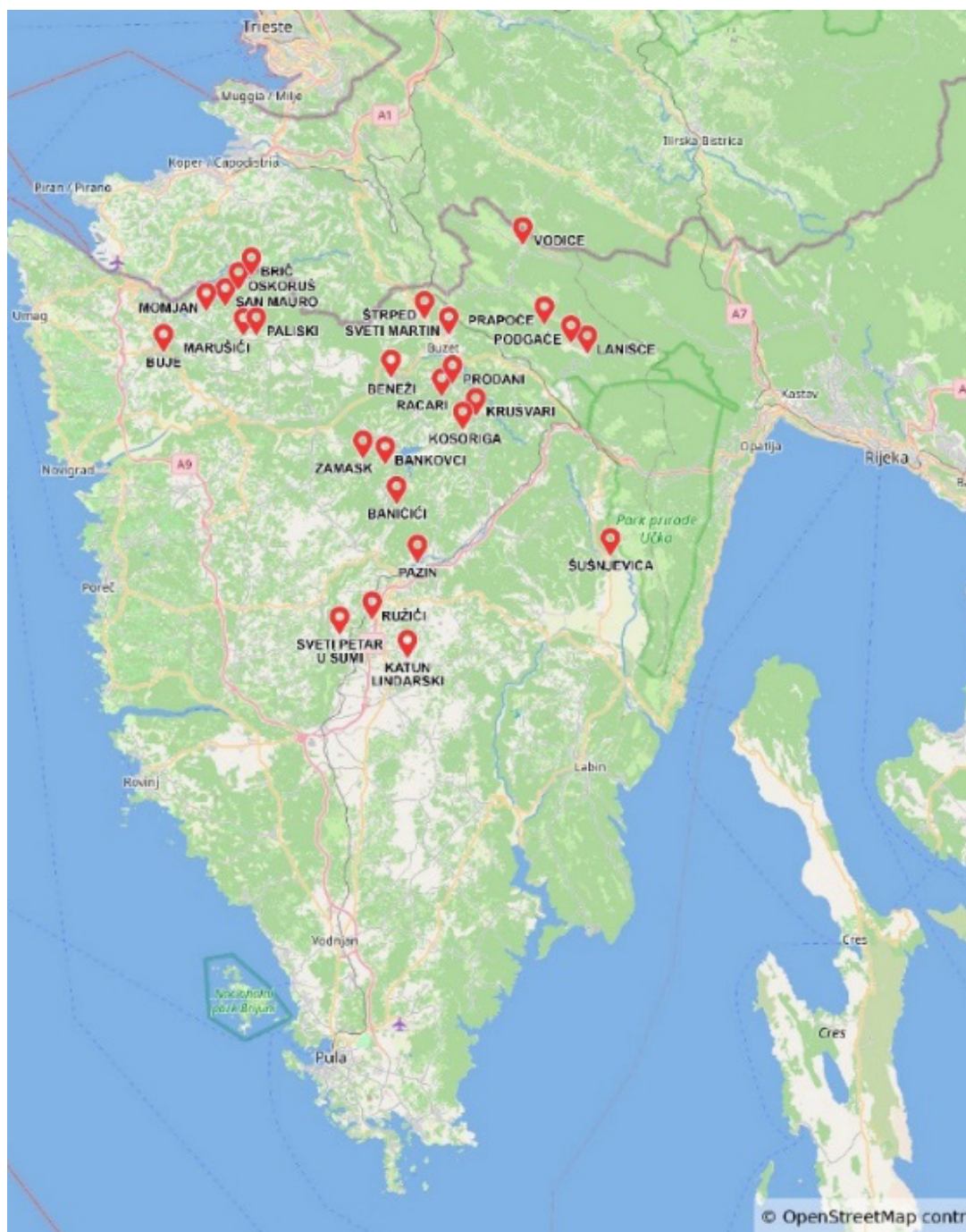
Zahvaljujući prikupljenim podacima i anegdotama, opsežnom materijalu transkribiranih intervju, pristupili smo kontekstualizaciji ovog oblika ženske trgovine u pokretu tumačeći je kroz povijesne i društveno-ekonomske transformacije koje su zahvatile poluotok poput heterogenosti ženskog identiteta (Yuval-Davis 2004, Župan 2013) u dvadesetom stoljeću, govoreći o poziciji žene u Istri početkom i sredinom dvadesetog stoljeća s oprezom i u množini.

3.2. Metodologija istraživanja

S obzirom na istraživanu temu, provedeno je kulturno antropološko i etnološko istraživanje čija su metodološka polazišta temeljena na terenskom radu i prikupljanju građe - uključujući audio i fotografske zapise – uz primjenu metodologije kvalitativnog istraživanja kroz dubinske i polustrukturirane intervjue, fokus grupe i analizu sadržaja. Primjena polustrukturiranih intervju omogućuje dublje razumijevanje iskustava i stavova sudionika, jer im pruža mogućnost nesmetanog izražavanja i navođenja tema koje smatraju važnima.

Geografski opseg istraživanja obuhvaća područje od sjeverozapadne do sjeveroistočne Istre, uključujući i središnji dio poluotoka. Lokaliteti gdje se istraživanje provelo obuhvatili su više kulturno geografskih cjelina:

Bujština (Momjan, Buje, Oskoruš, San Mauro, Marušići, Brič, Paliski), Čićarija (Lanišće, Podgaće, Prapoće, Vodice), Paziština (Zamask, Bankovci, Pazin, Katun Lindarski, Baničići, Sv. Petar u Šumi, Ružići), Buzeština (Krušvari, Beneži, Prodani, Kosoriga, Sv. Martin, Štrped i Racari) i općina Kršan. Pritom moramo napomenuti kako su neke od navedenih lokacija mjesto rođenja, a ne prebivališta, sugovornika/ca te su iz tog razloga navedena jer u njihovim sjećanjima se spominju i te lokacije.

Slika 1: Geografski opseg istraživanja

Slika 2: Terensko istraživanje Paliski

Slika 3: Terensko istraživanje Buzet

Za potrebe ovog istraživanja provedena su 33 polustrukturirana intervjua, u prosječnom trajanju od sat i pol, sveukupno sakupljeno je više od 35 sati snimljenih razgovora. U vrijeme provođenja intervjua, dob ispitanika kretala se od 43 do 93 godina starosti, od kojih dvadeset i sedam ispitanica i šest ispitanika. U pojedinim slučajevima istovremeno je intervjuirano više osoba (odnosno članova iste obitelji), dok je u tri slučaja uz polustrukturirani model primijenjena i metodologija fokus grupe. Premda su pojedini sudionici isprva iskazali određenu zadržku prema sudjelovanju u istraživanju i samom intervjuu, svi su razgovori protekli u opuštenoj atmosferi, te su gotovo svi snimljeni uslijed formalnog potpisivanja Informiranog pristanka. Snimke su naknadno transkribirane, potom tematski i analitički analizirane kako bi se identificirale glavne teme koje su se pojavile te stupanj podudarnosti među ispitanica(i)ma. Intervjui sa sudionicima su provedeni na hrvatskom i talijanskom jeziku (odnosno dijalektu Istroveneto).

U sekundarnoj fazi istraživanja, prikupljeni su podaci uspoređeni i kontekstualizirani s dostupnim prethodnim istraživanjima i ranije prikupljenom dokumentacijom pohranjenom u fondusima EMI-MEI. S obzirom na metodologiju provedenog istraživanja, analiza podataka ponekada je bila izazovnija jer je zahtijevala pažljivu interpretaciju raznih vrsta odgovora. To se posebice odnosi na činjenicu kako su prikupljeni podatci rezultat osobnih sjećanja naših sugovornika/ca te samim time oni ne moraju biti, i nisu, usuglašeni. Navedenu različitost tumačimo i u kontekstu različitih lokacija u kojima su prikupljeni podatci kao i razdoblju na koje se sugovornik/ca odnose (primjerice prije ili poslije Drugog svjetskog rata). Na kraju upravo ta različitost ukazuje na bogatstvo i lepezu njihovih djelovanja nasuprot uniformiranosti i krutosti službenih naracija i baštinizacija koje nameću rigidnu homogenu formu.

3.3. Granice na puteve: Istra mjesto kretanja, promjena i granica

... I sad hvala bogu evo opet kad su stavili te granice, te rampe na sve te naše puteve šta smo išli preko, to nam je bilo stvarno katastrofa. Ja sam tad bio poludio jer smo bili uvijek slobodni i onda su stavili te rampe i nismo više mogli preko.¹

Uslijed kraja Prvog svjetskog rata i prestanka postojanja Austro-Ugarske monarhije, Kraljevina SHS kasnijim ugovorom u Rapallu iz 1920. godine, ustupa Istru Italiji. Kapitulacija ove zadnje, 1943. godine, potaknula je opći narodni ustanak u Istri koja, po završetku rata, postaje prostor snažnih prijedora između Italije i Jugoslavije što rezultira nestabilnom granicom koja se mijenja ovisno o fazama mirovnih pregovora. U tom razdoblju, oslobođeno je područje podijeljeno u dvije zone – zonu A pod anglo-američkom vojnom upravom (područje oko Trsta i okolice od Devina do Milja, oko 220 km²) i Zonu B pod jugoslavenskom vojnom upravom (kotarevi Buje i Kopar, oko 516 km²), dok je na teritoriju sjeverno od rijeke Mirne pa sve do talijanskog Duina, pod okriljem Ujedinjenih naroda, formiran "Slobodni teritorij Trsta" (STT). Ovaj zadnji ukida se uslijed međunarodnih pregovora, 1954. održanih u Londonu, a Zona A je pripojena Italiji, Zona B Jugoslaviji, uz korekciju granice u korist Jugoslavije.

3.3.1. Trst je jeo sve!: simbioza sela i grada usprkos granicama²

Kratko opisani presjek političkih previranja koja su obilježila živote na poluotoku u XIX. i XX. stoljeću, odrazit će se i na društvenu, ekonomsku i kulturnu artikulaciju Istre. Time je gospodarstvo Zone B trpjelo gospodarske poteškoće posebice poradi odvojenosti od svog tradicionalnog trgovačkog središta — Trsta — što je to područje zadržavalo u gospodarskoj stagnaciji tijekom deset godina poslijeratnog razdoblja. Prilikom razgovora, sugovornici su također istaknuli neizvjesnost života na granici: „na granici jedan carinik je rekao 'aha ča grete u Vodice, znate onu Ćići i Brkini vajka na kunfini'“³, Novonastala granica, i administrativno i zbiljski, presijeca žile kućavice koje hrane grad(ove), posebice Kopra i Trsta, i njihovu periferiju, brišući ili otežavajući pažljivo uvezane geografije kretanja i društveno-ekonomske veze, diktatom dokumenta, kolokvijalno zvanog tal. lasciapassare - propusnice kojom se uvodi kontrolirano kretanje kroz razgraničeno područje.

Sugovornica: Ova strana, Buje, to je uvijek bilo prema Trstu. Uvijek prema Trstu.

Sugovornik: Tu je ipak bilo ta veza sa Trstom koje oni nisu imali. Jer odavde koji su išli gore u Jugoslaviju... si mogo ić slobodno, a oni nisu mogli doć dole. I mi smo tu imali vezu sa Trstom koju oni nisu imali... su bili zatvoreni. I oni baš nisu imali ništa, ni veze sa Šavrinkama, tako reć.

Sugovornica: ... I onda oko 60ih godina onda, ponovno smo dobili lasciapassare, propusnicu onda se moglo ić. Što su drugi tamo nekad... su pasoš jedan puta bilo... jer posle su, propusnicu si moga ić svaki dan...e bon. Je bilo rećeno jedanput tjedno, al samo šta se niko nije pridržavao.⁴ ...

Sugovornik: U Trst. Uvijek u Trst. ... jedino ono što možeš nosit i da imaš, neznan koliko jaja, neznan šta ti možeš kupit s tin.

Sugovornica: A da jer u gradu, u Trstu nije bilo to ovako friško

Sugovornik: Trst je jeo sve!⁵

1 Sugovornik, r. 1954, Oskoruš

2 Sugovornik, r. 1950, Marušići

3 Sugovornica, r. 1952, Vodice

4 Sugovornik r. 1950, i sugovornica r. 1957, Marušići

5 Sugovornik r. 1950., Marušići

Ili:

*Možda ali ne vjerujem, jer tamo su postizale veliku cijenu, višu cijenu ne, jer u Trstu je bio, uovi freški dell' Istria, ovo ono, to je bio fenomen ne, kao kvaliteta tako da su i postizala dobru cijenu tako da se isplatilo i cijela ta muka, nije to bilo.*⁶

Trst je dakle bio mjesto trgovanja i bolje zarade u kojemu su proizvodi iz istarskog zaleđa bili tražena i cijenjena roba. Sinergija ponude i potražnje održavala je ovu krhku ravnotežu kojoj su prijetile političke silnice. Uz malu i neformalnu trgovinu koja postoji oduvijek, brži protok robe i ljudi omogućava krak Južne željeznice prema Trstu, sagrađen 1857. godine, te prema Rijeci izgradnjom pruge 1873.

3.3.2. Lepeza (radnih) ženskih likova

U klasnom smislu, kao i u odnosu na urbanu ili ruralnu sredinu, etničku i nacionalnu pripadnost i slično, na prijelazu devetnaestog u dvadeseto stoljeće, ženski identitet je heterogena kategorija satkana od raznolikih drugih (Yuval-Davis 2004, Župan 2013). Stoga, o poziciji žene u Istri početkom i sredinom dvadesetog stoljeća govorimo s oprezom i u množini. Nasuprot pripadnica dobrostojećih građanskih obitelji, čiji je ulazak na tržište rada odgođen, mnogobrojne se pripadnice najnižih slojeva i rastućeg proletarijata i formalno zapošljavaju. Za njih, kućanstvo više nije jedina ekonomska i društvena jedinica djelovanja. Premda društveno kulturne norme u većini slučajeva nisu bile blagonaklone spram ženske samostalnosti, dakako žene su kroz stoljeća, a posebice one siromašne, na različite načine razvijale vlastite strategije preživljavanja.

Vidljivost ženskog ekonomskog djelovanja u istarskom kontekstu je manjkava. U potrazi za mogućom zaradom na, u odnosu na primjerice grad Rijeku, bitno manje industrijaliziranom i urbaniziranom istarskom poluotoku žene su kroz XIX i u prvoj polovici XX-tog stoljeća uključene u kružne unutarnje migracije, na relaciji selo-veleposjed i selo-grad, s ciljem pronalaska zaposlenja kao jeftina (ne)kvalificirana radna snaga odnosno kao sluškinje, konobarice, sobarice i pralje (Đermadi, 2021) kao i putujuće trgovkinje, primalje, medicinske sestre i učiteljice. Njihova kretanja usmjeravaju se ka gradovima Trstu, Opatiji i Rijeci u pronalasku zaposlenja kao bajle (dojilje) (Milićević, 1983: 57) ili kao dekle odnosno sluškinje koje su obavljale najteže poslove u kućanstvu kako bi zaradile novac za dotu (ibid., 1983: 58). Ovaj oblik migracija posebice je zahvaćao djevojke prije njihove udaje ili prelaska na neko drugo zanimanje u gradu (Horvat, 2021: 21). Slično kao za žene iz siromašnih slojeva u gradu, životni standard tih žena i njihovih obitelji, posebice ukoliko na selu nisu posjedovali zemlju, bio je izrazito nizak jer iznos nadnice često nije pokrivao kupnju živežnih namirnica, stanarinu te druge troškove vezane uz obitelj ili školovanje djece (Dukovski, 2008: 250). Međutim, treba napomenuti kako je prisutnost žena u istraživanjima o povijesti rada i ekonomskoj povijesti sve do početka XXI. stoljeća izrazito slaba. Naime, prema britanskoj povjesničarki Pameli Sharpe slaba teorijsko historiografska produkcija reflektira i rodnu pristranost same arhivske građe. Ona je naime često manjkava u odnosu na rod ali i klasu. Točnije, arhivska građa slabije zastupa dokumente i svjedočanstva o ženama, u odnosu na muškarce, a posebice nerijetko izostaje svjedočanstvo o djelovanju pripadnica najnemoćnijeg, najsiromašnijeg i nepismenog sloja stanovništva (2001).

⁶ Sugovornik, r. 1941., Paliski

3.3.3. Krajolici kretanja i trgovanja

MTrgovina zamjenom navodi Milićević, najstariji je oblik trgovine (1982). Najčešće se tako trgovalo u okviru vlastite seoske zajednice no, nerijetko i izvan nje, kroz različite oblike pokretne trgovine, jer seosko domaćinstvo nije moglo u potpunosti zadovoljiti vlastite potrebe.

Putujući trgovci kretali su se pješice, koristeći kolica, životinje, a kasnije i bicikle ili vozila u potrazi za potencijalnim kupcima, a nerijetko su poslovali u sklopu sajмова, tržnica ili posebnih događanja. Pritom njihova trgovina često je prelazila regionalne i državne granice, povezujući udaljene i geografski izolirane zajednice.

Slika 4: Težak život žena na Hrvatskom Primorju, Tipografija d.d., Andrija Maurović, 1. pol. 20. st. EMI/MEI 7535, Zbirka razglednice čestitke i pisma

Uz to, radilo se o iznimno pokretljivoj i prilagodljivoj djelatnosti koja je uvelike ovisila o godišnjem dobu, regiji ili potražnji kupaca. Trgovalo se sa susjedima i suseljanim, drugim selima i područjima Istre, ali i daleko izvan poluotoka (Milićević, 1982: 180). Uz željeznički i morski promet, mnogima nedostupan geografski i financijski, za transport su se najčešće koristila volovska zaprežna kola. Ipak se veći dio robe prevozio na magarcima ili su ljudi prenosili teret na leđima (Milićević, 1982: 181). Putujućom trgovinom i razmjenom zahvaćeni su svi dijelovi poluotoka, a njima su se bavili i muškarci i žene. Iz nama posebno zanimljive Čićarije, odlazilo se trgovati ugljenom, drvima i vapnom prema Rijeci, Trstu i zapadnoj obali Istre. U terenskom zapisu pohranjenom u dokumentaciji EMI-MEI koji je sačinjen u Brestu 1983. godine piše kako „ljudi se ovdje od starine bave paljenjem ugljena – karbuna... ugljen se najčešće prodavao u Rijeci, a u novije vrijeme u Puli, Poreču i drugdje. Prodavao se na kilograme... Nikada nije bilo teško prodati ugljen.“⁷ I suvremeno kazivanje potvrđuje kako:

Krbun su peljali u Trst, s volima, s kravama, s konjima, u Podgorje... drveni ugljen, krbun vozio se u Trst i pričali su mi da su mladi dečki išli s njima u Trst i onda su oni nosili na drugi, treći kat i malo si zaradili. Dosta ljudi iz Čićarije u Trstu je otvaralo magazine, ljudi odavde vozili su im u ta skladišta, to je bilo prije rata, iz njene obitelji isto tako, i s mamine i tatine strane. Poslije rata su vozili u Podgorje jer je željeznica

7 Terenski zapis EMI/MEI, TI-96i

tamo i tamo je bio jedan otkupljivač koji je otkupljivao. Sijeno koje se ovdje kosilo su ljudi nosili u Podgorje, i prije rata, prije 1945. i tamo su otkupljivali i čak na carskom dvoru u Beču je završavalo to sijeno jer je bilo jako kvalitetno..⁸

Ovim teškim radom prodaje drva bavili su se najsiromašniji seljaci, a uz sjeverni dio Istre, ovom trgovinom zahvaćena su i područja Labinštine i južne Istre. Uz ove, trgovalo se i drugim proizvodima poput mlijeka, sira, kupusa, graha (fažola) ali i sa životinjama.

Moj tata nije bio Šavrin ali je, teško bi rekli trgovac, ali je volio konje ko životinje i sa njima trgovao. Išao je uvijek je bilo pozna to u Brkini, Ilirska Bistrica tamo je baš bio samanj od konji.⁹

3.3.4. Ženska trgovina i šverc

Ekonomske, posebice neformalne, aktivnosti žena često su isprepletene osobitim oblikom privremene i cirkularne migracije koja se razvila između 19. i 20. stoljeća. Iako su žene rjeđe sudjelovale u samostalnim migracijama, a trgovkinje su bile rjeđa pojava, sezonska migracijska kretanja bila su rodno obilježena upravo zahvaljujući Šavrinkama, Čićkama i drugim ženama.

Ja i... smo hodile do Mun na noge... uru vrmena, ako ne i više, kako ki gre, a i u Buzet se hodilo na noge, doli bi trebalo tri ure. Do Muna za Riku na kurijeru... sad ni nijedne.¹⁰

Kretati se, hodati, prohodati, povezati mjesta, bilo je sasvim uobičajeno te se posebice u izoliranijim i zabačenijim krajevima razvila rasprostranjena kultura mobilnosti „žene su išle u Opatiju po špežu: muku, cukar, ulje“.¹¹ To je značilo imati gotovo utjelovljenu kartografiju mjesta. Pamtiti krajolik, poznavati njegove mijene, skrbiti o putevima i puteljcima. Međutim, u odnosu na Šavrinke koje su bile uključene u razrađeniju mrežu razmjene i redistribucije, Čićke su, od Trsta do Rijeke, primarno trgovale lokalno proizvedenim proizvodima.

Za vrijeme Italije ženske su dolazile iz Trsta s magarcima, ili su naše ženske vozile u Trst mlijeko na magarcima da bi kupili komad odjeće... do Trsta su imale pješačiti četiri sata u jednom pravcu... ženske su nosile jaja, vunu, sir i skutu. To što su imali doma, to malo.¹²

Nije se radilo o velikoj količini proizvoda već o trgovini manjeg opsega koja se sastojala od robne razmjene do one novčane.

... moja nona je nosila u Roč i Buzet prodavati sir kada bi se vraćala nosila je nešto iz Buzeta i Roča... uvijek bi išla pješice, ona imala ko nahrptnik, kao ruksak od robe, to su sami napravili, i ona je to stavila, i u ruksaku su znali ili u vreći kada je došla donijet mladega prašćića za odgoj. Uvijek je rekla, joooj znaš koliko puta mi se popišal i onda sam ja cela smrdela dok sam prišla doma..¹³

Dinamike navedene kulture mobilnosti, Čićki, Šavrinki i drugih koje ispunjavaju šarolik krajolik, ispreplićući široku mrežu međusobnih kretanja, oslikavaju oblike djelovanja i ponašanja koje su žene, kao trgovkinje u pokretu, usvajale kroz generacije unutar migracijskog iskustva. Boz kroz pojam obitavati cestu - limes (Boz, 2022: 296) zahvaća upravo samu srž 'nastanjanja' ceste, shvaćenog i kao fizičko mjesto na kojem su trgov-

⁸ Sugovornica, r. 1952., Vodice

⁹ Sugovornica, Prapoče

¹⁰ Sugovornica, r. 1932., Vodice

¹¹ Sugovornica, Brgudac, r. 1924. (Terenski zapis EMI/MEI, TZ-P43)

¹² Sugovornica, r. 1942. Trstenik (Terenski zapis EMI/MEI, TZ-P41)

¹³ Sugovornica, Prapoče

Slika 5: Čiči s ugljenom, Rep. Pessi. EMI/MEI F00169

kinje djelovale i živjele svoju svakodnevicu, i kao zamišljeni prostor u kojem su stjecale novu svijest o sebi (Ibid.). Tumačena kao sklonost ka kretanju, udružena sa sposobnošću prilagodbe promjenama i učestalim krizama, obitavati limes omogućuje ovim ženama iskustva koja ih povezuju s krajolikom, društvenim tkivom mjesta i migracijskim putevima, unutar i izvan nacionalnih granica (Albera i Corti u Boz, 2022: 297).

Trgovina je bila strategija preživljavanja u razdoblju političkih previranja, uvođenja granica i nameta. I za vrijeme talijanske okupacije, i kasnije za vrijeme Jugoslavije, stanovnici su se snalazili kroz neformalnu trgovinu i/ili krijumčarenje jer „bilo je opasno ali ljudi su se tako hranili“.¹⁴

3.4. Mali Temu su imale sobon: Trgovačke prakse Šavrinki¹⁵

Šavrinke su kao putujuće trgovkinje imale značajnu ulogu u neformalnoj lokalnoj ekonomiji, povezujući slovenski i hrvatski dio Istre te Trst. Dolazile su iz Šavrinije, slovenskog dijela Istre u hrvatski, trgujući najviše jajima, a potom i raznim drugim artiklima. Roba prikupljena u hrvatskim selima prodavala se na tršćanskom tržištu, dok su u povratku Šavrinke donosile tražene artikle iz Trsta. U uvjetima nestašice, siromaštva, slabe infrastrukturne povezanosti i nerazvijene trgovinske mreže bile su važan posrednik između ruralnog i urbanog svijeta.

Mještani u hrvatskom djelu poluotoka naručivali su određene proizvode, koje bi one donijele pri sljedećem dolasku, uz uzvrat u robi, najčešće jajima: „Ili si in reko, ma čuj, drugi bot kad budeš prišla, buš mi prinesla to i to? i onda su prinesle pa in je ona dala jaja za to“¹⁶. I neovisno o narudžbama donosile su razne druge artikle, namirnice i potrepštine, kako ističe jedan od sugovornika - „mali Temu su imale sobon“¹⁷, povlačeći paralelu s danas popularnom Internet trgovinom Temu vrlo širokog asortimana artikala.

¹⁴ Sugovornica, r. 1932., Vodice

¹⁵ Sugovornik, r. 1962., Krušvari

¹⁶ Sugovornica, r. 1954., Krušvari

¹⁷ Sugovornik, r. 1962., Krušvari

Među najvažnijim artiklima koje su donosile u hrvatski dio Istre bili su tekstilni proizvodi, posebice metraža tkanine, trliž, gotova odjeća i obuća. Prema svjedočanstvima jednog od sugovornika, prva obuća koju je posjedovao bila je upravo donesena od strane Šavrinke, pri čemu nije bila bitna veličina, već sama činjenica da je ta obuća bila dostupna.

Jer znan, prve postole koje san imo, to mi je donesla Šavrinke. I nije se gledalo na broj, nego samo da su. ... Visoke, zimske, za ić u školu. Jer prije smo nosili one cavate, su nan šivali doma, to nan je trajalo ni par dana. To je samo od starih krpa... .¹⁸

Nadalje, donosile su i druge odjevne predmete poput pregača, donjeg rublja, najlonki, haljina. Isticale su se i marame (facoli) koje su bile izrađene od finijih materijala, svilenkaste, ukrašene i šarene. Bile su namijenjene za posebije prilike poput odlaska na misu, dok bi se u svakodnevnicu koristili jednostavniji i platneni. Od Šavrinke se naručivalo potrepštine koje su se pripremale za miraz (dotu) pri udaji poput plahti, prekrivača i deka. Također, donosile su i modne dodatke - torbe i novčanike te zlatne naušnice i ukosnice za kosu. Zadovoljavale su potrebe obitelji u posebnim prilikama poput vjenčanja ili krizmi, uzimajući mjere za odjeću i pri sljedećem dolasku donoseći gotove proizvode. .

Kad se neka djevojka ženila, onda si je naručila svako toliko plahu ili nešto su donosile. Ili su donosile platno, ili su donosile gotove plahte, i obavezno se moralo kuvertur, ono pokrivač i to su znali naručit, i deke i svašta... svašta su ovaj... jer tu nije bilo i onda se tako moralo trgovat..¹⁹.

Ja se spametin kad san bila otrok, oni bot je bila moderna neka borša, ko i danas oni koševi za smeti. Su imeli baš ono od plastike, i gore ručke, i oko smo stavili fačut. To je bilo strašno moderno. To su Šavrinke prinašale semo.²⁰

Sugovornice ističu da su Šavrinke donosile odjeću koju su kupovale u magazinima u Trstu, a koja se ondje nije mogla prodati i odjeću „iz druge ruke“ koju bi im poklanjale gospođe iz Trsta kojima su donosile jaja i kokoši. Te su „štrance iz Trsta²¹“ kako se jedna od njih izrazila, bile s veseljem dočekanе i s ponosom nošene.

A imale su anke ljetnu robu. Zadnje su bile neke haljine, lijepe, od gore do dolje plisirane. To su uzimale ženske kada su bile noseće. I se je moglo nosit bez pasa, bez nič. To je bilo lijepo vidit..²²

A za se obuć, za sebi nešto kupit. Ja se spametim da sam si kupila jedna lepa suknja, kotola mi rečemo, od plasirane kao je rekla ona, to je bilo moderno, ma kolko sam se ja štimala kad sam šla doma, na samanj. ... i oni veliki široki pas tu, tu lepo, ajme majko, ki bi smenom posle... .²³

Trgovale su i različitim prehrambenim proizvodima. Među najvažnijim artiklima u njihovoj ponudi bili su kvasac, kocke za juhu, šećer, kava, boje za torte i bomboni za ukrašavanje torti, ali i konfeti. Oni su bili posebno značajni za svadbene svečanosti, jer, prema svjedočenju sugovornika, „nisi išo na svate bez konfete“²⁴ .

Donosile su i domaće voće i povrće, smokve, jabuke, naranče, radić. Imale su važnu ulogu u opskrbi područja gdje lokalna poljoprivreda nije omogućavala uzgoj određenih kultura, posebice na Ćićariji gdje je uzgoj nekih kultura bio otežan zbog specifičnih klimatskih uvjeta.

U Roču su Šavrinke kupovale meso u mesnici koje su onda prodavale u Trstu. Mesar bi im redovito ostavljao

18 Sugovornik, r. 1950., Marušići

19 Sugovornica, r. 1935., Pazin

20 Sugovornica, r. 1944., Nugla

21 Sugovornica, Pračana

22 Sugovornica, r. 1938., Štrped

23 Sugovornica, r. 1934., Buzet/Goričica

24 Sugovornik, r. 1950., Marušići

najbolje komade mesa i „najviše mesa je bilo za njih²⁵“, ističe jedna od sugovornica, što ukazuje i na razvijeno povjerenje i specifične trgovinske odnose.

*Bilo je obostrano važno jer... zašto je bilo važno, jer mi obični ljudi smo možda kupili meso dvaput triput godišnje, a one su dolazile svaki tjedan. I onda su tu, je bila vaga, i on je bio tu mesar i onda je kupio prvoklasno telad koja je imala najviše sto kila. I naravno mu je bilo u interesu da ih ima, klijente, jer nama je davao tako ono, malo već škarto. I to je tako. Da, da, da.*²⁶

Raznorazne kućanske potrepštine i galanterija također su sa Šavrinkama pronašli svoj put u brojna mjesta u hrvatskom djelu Istre. Bili su to konci, igle, vikleri, sapuni, čaše, tanjuri od žmalta, lutke, češljevi, naprsci, aluminijsko posuđe.

*Da, i onda je dolazila... kako je moja kuća tamo, ja baš vidio kako dolazi po cesti dole i onda ovako ona je nosila što su joj žene naručile. Da li je bila roba, konac bilo šta šta im treba u kući, ne. A onda kad se vratila uzimala je jaja, slagala u te brente i onda je išla u Trst, onda je to prodavala i kupila one stvari kad su dolazili si njoj plati i tako.*²⁷

*Ma ili su one imale, mali Temu su imale sobon (smijeh). Uvijek je imala nešto sobon. Igle, zizijal, špenjule za lasi, jeno, drugo, treće, četvrto... to se u Italiji moglo kupit za bagatelu... Tu kod nas je to bilo, u ono vrijeme kad se ja sjećam, možda i viklere... U vrijeme kad se ja sjećam da je to kod nas tu bilo skupo jer je industrija ta prerađivačka, potrošačka ni bila toliko razvijena. Neke stvari se jednostavno nisi moglo kupit.*²⁸

3.4.1. Ona je uvijek imala knjigovodstvo perfektno: načini plaćanja²⁹

U uvjetima oskudice i nedostatka novčanih sredstava trgovina se najčešće odvijala međusobnom razmjenom dobara. Kokošja jaja, kao jedno od najčešćeg sredstva plaćanja postala su gotovo univerzalna valuta. Jaje nije bilo samo prehrambeni proizvod, već i simbol vrijednosti, mjerna jedinica i sredstvo razmjene. Svjedočanstva upućuju na visoku vrijednost jaja u svakodnevnoj ekonomiji. Gotovo su sva domaćinstva posjedovala kokoši koje su bile slobodno uzgajane, što je rezultiralo dovoljnim količinama i visokom kvalitetom. U sjećanju je ostao i upečatljiv način na koji su Šavrinke brojale jaja, po tri u jednoj i dva u drugoj ruci: „Interesantno kako su brojale po pet komada, uvijek, tri u desnoj ruci, dve u lijevoj. I tako su pet, deset, petnaest. To je bilo, i kod svake je to bilo tako“³⁰.

Osim jaja, za razmjenu su se koristili i drugi proizvodi: brašno (pšenično i kukuruzno), krumpir, kokoši, rakija, vino, maslinovo ulje, maslac, meso, kobasice i panceta, grah.

*Da maslinovo ulje, vino... ne. Nakrcale... Ali je bilo, tad je bilo... i ja znan da je moja mama dala toj Šavrinki kad je to donesla do pedeset jaja, stavila sve lijepo to slagala u slamu i to je donesla preko.*³¹

*...se reklo ma niman dosti, bin zela anka tu, ali niman sada jaji za ti dat. E ma imate forši kakov bakunić kobasice ili dikaj? Je nona šla odrezat, ni bilo ni vage ni nič, nego je dala bakunić kobasice recimo za jene gaće. I onaj bot, iz Trsta su nosile, znaš kakove gaće? One pumparice do tu, one debele ke su imele laštik tu dole... ma debele, altroke to mujo sada, ja baš debele, se lepo spametin. Ma će van bit toplo! Ma debele.*³²

Omjeri vrijednosti bili su takvi da su se primjerice cipele mijenjale za kokoš, najlonke za torbe pune graha,

25 Sugovornica, r. 1952., Roč

26 Sugovornica, r. 1952., Roč

27 Sugovornik, r. 1945., Marušići

28 Sugovornik, r. 1962., Krušvari

29 Sugovornik, r. 1941., Paliski

30 Sugovornik, r. 1941., Paliski

31 Sugovornik, r. 1954., Oskoruš

32 Sugovornica, r. 1954., Krušvari

dva do pet jaja za kutiju cigareta ili dva jaja za cigaru, dok bi bombon ponekad vrijedio jedno jaje.

I one su stigle s tin magarcen, ne prepuno nakrcat, i one su donele sve te dolnje majetice, mlandice, i onda su imali te bombone, te male čokoladice ili nešto ovako za... i mi smo tamo djeca bili ko ludi, i šta je ona napravila, šolde nije bilo, i onda je rekla - a da, ali taj bombon jedno jaje.³³

Nekim je sugovornicima posebno dojmljiva bila činjenica da su Šavrinke sve svoje narudžbe pamtile, a bilo ih je mnogo, i do šezdeset, kako jedan od njih ističe, no - „ona je uvijek imala knjigovodstvo perfektno, jaja pokupila i šta je dala³⁴“.

Premda je razmjena u jajima i hrani bila dominantna, od pedesetih godina prošlog stoljeća počinje dolaziti do postupne monetizacije razmjene. Šavrinke su se sve više oslanjale na novac kao sredstvo plaćanja.

Cijeli sustav razmjene vodile su isključivo žene, srednjih godina i starije. Trgovina je bila organizirana i temeljena na samopouzdanju i autoritetu Šavrinki koje su određivale cijene i vrijednosti proizvoda. Taj sustav nije uključivao cjenkanje, Šavrinke nisu bile sklone pregovorima: su imale svoj stav, svoje ja, i nema tu³⁵, opisuju jedna od sugovornica.

Ona bi sama rekla, to je toliko i gotovo. Ako ćeš si uzet uzmi, ako ne, ne. ... Ma nemaš se šta cjenkat. Ako ćeš uzet, ako ne pusti. Rađe smo mi u jajima plaćale, a i one.³⁶

Komunikacija sa Šavrinkama odvijala se na dva različita jezika, hrvatskom i slovenskom, no sugovornici ističu kako se sporazumijevanje odvijalo s lakoćom obzirom na vrlo slične dijalekte.

Ma ni bilo problema. Bom. Tu mi smo bili, mi imamo drugi, drugi dijalekt nego vi tamo preko Mirne. Puno sliči njima. E samo ono upotrebljava više „kaj“ neke, bom, ima više na „e“, mi imamo više na „i“, ali to je sve skupa... puno više sliči ovom narječju nego...³⁷

Ne, ne, one su znale lijepo talijanski, pa onda i istarski naše. Ali i naši, mi smo se snašli uvijek govorili pol slovenski, pol talijanski, pol istrijanski, uvijek je bilo to skupa..³⁸

3.5. To je valjda bilo njima, onako bi se reklo, u krvi... da trguju: Sjećanja na Šavrinke³⁹

Usmena svjedočanstva ukazuju na višeslojan dojam koji su Šavrinke ostavljale na lokalno stanovništvo. Prepoznate su kao iznimno izdržljive, hrabre, vrijedne, škrbne, ali i poduzetne i samostalne osobe. No, nerijetko i škrte: „za uzet su bile dobre, ma za dat... teško“⁴⁰.

Njihov život nije bio lak – dolazile su iz siromašnih krajeva. Iako je i s hrvatske strane vladalo siromaštvo općeniti je stav kako je u njihovim krajevima situacija ipak bila lošija obzirom na manje poljoprivrednih mogućnosti. Putujući trgovinom su se bavile iz nužde i time su često bile glavne nositeljice obiteljskog prihoda. Neki od sugovornika ističu kako je trgovina bila njihov zanat te kako im je bilo u krvi da trguju.

Povjerenje između Šavrinki i kupaca bilo je temeljno za njihovu uspješnu trgovinu. Sjećanja najčešće naglašavaju dugogodišnje kolegijalne odnose, bez varanja i s velikom međusobnom iskrenošću. Međutim, nisu bile jedinstvene – bilo je i poštenih i prefriganijih trgovkinja.

33 Sugovornik, r. 1954., Oskoruš

34 Sugovornik, r. 1941., Paliski

35 Sugovornica, r. 1944., Nugla

36 Sugovornica, Pračana

37 Sugovornik, r. 1950., Marušići

38 Sugovornik, r. 1954., Oskoruš

39 Sugovornica, r. 1952., Roč

40 Sugovornica, r. 1944., Nugla

Slika 6: Aluminijsko posuđe, burice, koje su Šavrinke donijele u Bankovce (snimljeno 3.2025.)

Slika 7: Tanjur od žmalta koji je donijela Šavrinica u Bankovce (snimljeno 3.2025.)

Ma one su jako mislim ljubazne inače po prirodi posla i bile su vrlo pristupačne odnosno kako, možda jedna vrsta odnosa koji danas ne postoji, povjerenje u svakom slučaju je bilo apsolutno. Nije bilo slučaja da je recimo, dogodilo se koji puta da se jaja razbiju stvarno. I onda bi ove ženske to shvatile kao šteta ali, znači, nije donijela ništa jer su se jaja razbila i ona je to vjerovala, nije to da je bilo sad išla provjeravat. To je bila mislim prvenstveno veliko povjerenje koje je vladalo, jedan odnos stvarno kolegijalni, nije bilo varanja kao sad trgovci svi varaju.⁴¹

Bile su pristupačne i ljubazne, ali i uporne u nastojanju da prodaju svoju robu, često gurajući kupcima da uzmu ponuđeno: „A da, u rukama su ti peštale. Uzmi, uzmi“⁴². Neke od njih pokazivale su i izražen smisao za humor i nerijetko su bile predmet anegdota, dok su neke bile rezervirane i ozbiljnije. Dojmovi o njihovom karakteru razlikuju se u usporedbi sa ženama iz lokalnog područja. Šavrinke su opisivane kao žustre, samosvjesne i sa snažnim "svojim ja", šegavije, dok su lokalne žene bile trpeće i požrtvovnije. Razlike su pripisivane životnim okolnostima, mentalitetu i tradiciji, ali i geografskim i društvenim faktorima.

Odnosi lokalnog stanovništva prema Šavrinkama u najvećoj su mjeri bili srdačni i prijateljski. Komunikaciju s njima u pravilu su vodile žene, a njihov dolazak bio je dočekivan s veseljem. Mještani su Šavrinke često nudili hranom, pićem, pa čak i čašicom vina. Kako ističe jedna sugovornica: „To je bilo poli nas običaj. Saki ki je priša, njemu se moralo dati jest i piti“⁴³. Često im se nudilo i prenoćište. Takvi susreti nisu bili samo trgovačkog

⁴¹ Sugovornik, r. 1941., Paliski

⁴² Sugovornica, r. 1934., Buzet/Goričica

⁴³ Sugovornica, Pračana

karaktera, već su uključivali i prisne razgovore o obitelji, djeci i svakodnevnim brigama, što svjedoči o visokom stupnju povjerenja i povezanosti.

U manjim mjestima, njihov dolazak izazivao bi pozornost cijelog sela, osobito djece, te bi se brzo proširila vijest o njihovom dolasku. Često bi Šavrinke imale "svoju" obitelj kod koje bi ostavljale dio robe dok bi nastavile dalje, što dodatno potvrđuje postojanje dugoročnih i povjerljivih odnosa.

Nazivi kojima su se Šavrinke imenovale bili su raznoliki i ovisili su o lokalnoj sredini. U većini slučajeva, zajednički naziv Šavrinka koristio se za žene koje su dolazile iz slovenskih krajeva preko Dragonje ili općenito za Slovenke. Nazivali su ih i Uške. U svakodnevnoj komunikaciji češće su ih oslovljavali osobnim imenima što upućuje na bliskost i dugotrajan kontakt s pojedinim obiteljima. U Marušićima i Oskorušu pamte Toncu i Ljubcu, u Dragučskoj vali sestre Mariaču i Anu iz Kubeda, Uršu i Anđelku iz Kubeda i Hrastovlja, u Momjanu Kaligaricu i Jucu, u Stanciji u okolici Oskoruša Anu Cunja iz Puča, Albinu iz Koštabone, Aničku iz Krkavča, u Podgaćama Čelu.

...znan moja nona je uvijek govorila je došla Ljubca! Ljubca moja bi rekla, ne. E i onda bi rekla e je došla Ljubca tu!⁴⁴

I kad smo gledali spred hiše tamo u selu do nas, ja san iz Prodani, ali ono selo tamo je Korta malo dalje... ben. I kad su šle van iz tega sela, su šle preko njivi ... ee sada re Šavrinka, sada reju Urške! ... Da li je bila koja, neka se klicala Urška, forši anka već njih. I sada reju Urške ... Urške Urške greju sada!⁴⁵

Doživljaj samog naziva Šavrinke varira. Dok je za većinu on bio neutralan pojam, neki sugovornici navode kako je naziv nekada imao i pogrđnu konotaciju. U Vodicama su ih nazivali lokalnom varijantom Bizice, što jedna od sugovornica tumači lokalnim jezičnim prilagodbama, odnosno iskrivljavanju naziva Bezjak. Šavrinke su same za sebe znale reći da su "iz Kopra" ili "od Kopra".

3.5.1. Na daleko se vidilo da je Šavrinka: izgled Šavrinki⁴⁶

Glede samog izgleda Šavrinki kazivanja su podijeljena. Neki od sugovornika prisjećaju se da su izgledale kao i žene u njihovim krajevima. Prevladavale su tamne boje odjeće, osobito crna, što je bilo u skladu s tadašnjim običajima i društvenim normama, osobito među starijim ženama. Nosile su široke, dugačke haljine ili suknje, kotule. Na glavi su nosile crne marama, facole, kojima su obavezno pokrivale kosu. Uobičajena obuća bile su vunene cavate. Neke su nosile i pregaču, traveršu.

A imale su neke da, i taj kapot, a neke su imale čak i kabanice, ne, i to su obično na magarcu sve složile i sve ono šta su trebale nositi za razmjenu i ono njihovu obuću, to je sve bilo gore, magarac pun brižan.⁴⁷

Sa, uglavnom u tamnom, tamno, tamno sve tamno, uvijek sve tamno i nešto široko. Mislim ne ono nešto.⁴⁸

S druge strane, sjećaju ih se i kao izrazito prepoznatljive po odjeći koja ih je razlikovala od žena iz njihovih krajeva. Kako bi rekla jedna sugovornica „na daleko se vidilo da je Šavrinka, dolaze Šavrinke, da, da se je vidilo, valje ća“⁴⁹. Odijevale su se u svijetlije i šarene boje, široke i bogate haljine i suknje s puno slojeva te isto tako nosile su šarene i bijele marama. Posebice se to odnosilo na mlađe Šavrinke:

44 Sugovornik, r. 1950., Marušići

45 Sugovornica, r. 1954., Krušvari

46 Sugovornica, r. 1935., Pazin

47 Sugovornik, r. 1941., Paliski

48 Sugovornica, r. 1930-ih godina, Sveti Mauro -Momjan

49 Sugovornica, r. 1935., Pazin

*A one su bile malo drugačije obučene, normalno drugačije, imale su cipele, cipele, i imale su čarape ove kupljene, one, nije bilo onih debelih nego i normalno boje malo življe neke, nije bilo crno sve, nego, nego, obično su košulje bile svijetle, svijetle, i na glavi su isto imale ovaj maramu, ali isto od, u boji nekoj, crveno, žuto, plavo i to. A ove su obavezno crno sve bile, crno ne. A i naše stare su none bile u crno obučene sve više manje.*⁵⁰

Just Ivetac također opisuje tu razliku: „Bio je običaj da u selima hrvatskog dijela Istre gotovo sve udate žene nose na glavi crne marame. Međutim Šavrinke, bilo koje dobi, nosile su ne samo marame već i haljine živih boja, među kojima su prevladavale crvena i zelena. Njihovi veliki kišobrani bili su također u bojama. Po lijepom vremenu su, umotani, stršili poput kaubojske puške na leđima magaraca, između vreća ispunjenih slamom i jajima“ (Ivetac, 1989: 103).

Neki od sugovornika ističu da je razlog tome što su imale pristup drukčijoj i modernijoj odjeći zbog kontakta s Trstom. Također, prema svjedočanstvima i vendirigole iz hrvatskih mjesta koje su odlazile u Trst nosile su šareniju odjeću.

*E to je isto teško za opisat sada... jer u ono, moda onog doba, ali iz Trsta recimo... s tim haljin, uvijek u haljinama, duge haljine, široke, i ovaj kamižolin, košule, kamižolin i te stvari, jer sve ono šareno na cvjetice..*⁵¹

*Da, da, ali su odudarale jer su imale gdje kupit drugačiju robu. One su bile na izvoru robe. Tu ni bilo.*⁵²

Ti su elementi bili posebno upečatljivi pa se u Nugli znalo reći - „vero si ko Šavrinka!“⁵³, za nekoga tko se odjenuo u šarene boje kao oznaka specifičnog, prepoznatljivog izgleda. U Zamasku su bili poznati „šavrinski žepi“ - po Šavrinki s dugom odjećom do poda i dugim džepovima do koljena: „pole vajak se sjećan da imaš šavrinske žepe vajka ta ki je imala velike žepe“⁵⁴.

Intervjuirane osobe Šavrinke u najvećoj mjeri pamte kao žene srednjih godina, čiji raspon varira i to od 30 do 70 godina starosti. Neki od njih napominju da iako su primjerice imale 40, izgledale su kao da imaju 80 godina.

*Da, to je uvijek sve u crno obučene, su imale 40 godina, su izgledale 80, ma ko i naše tu.*⁵⁵

*... nisu bile niti djevojke niti stare, ali onako... da je mogla skočit na magarca i spustiti se dole (smjeh).*⁵⁶

*Jedno četrdesetak, pedeset godina, tu su sve ne mlade žene baš bile, starije jer to je bio dosta odgovoran posao, ne. Jer ta udaljenost recimo odavde pa do njihovih što je bilo tri četiri sata hoda i to ako je bilo normalno vrijeme ovako, ako je bila kiša onda je bilo sasvim drugi problem. I trebalo je paziti da se ta jajca ne razbiju, što nije bilo baš lako.*⁵⁷

50 Sugovornik, r. 1941., Paliski

51 Sugovornik, r. 1950., Marušići

52 Sugovornik, r. 1950., Marušići

53 Sugovornica, r. 1944., Nugla

54 Sugovornica, r. 1934., Zamask/Bankovci

55 Sugovornik, r. 1954., Oskoruš

56 Sugovornica, r. 1930-ih godina, Sveti Mauro - Momjan

57 Sugovornik, r. 1941., Paliski

3.6. Pješice, s magarcem, vlakom i autobusom ...ideš dokle moreš⁵⁸

Iako često previđene u širim narativima o prometu i radu, načini putovanja Šavrinke otkrivaju bogat i složen mozaik ruralne svakodnevice sve do 1970-ih. Njihov najčešći oblik kretanja bio je – pješice. Mnoge od njih hodale su satima i danima do sela i gradova, često s teškim teretom na glavi, na ramenima ili u rukama. Teren je često bio težak, primjerice ruta do Oskoruša kroz put Slabonoh bila je vrlo strma, a i Dragonja je znala nabujati pa su morale mijenjati rutu ako je nije bilo moguće proći.

...i sad Dragonja je koji puta recimo kad je bila velika kiša nabujala ne, i sada bio je problem preć, oni su imali određena mjesta vjerojatno gdje je, di je bilo plitko i gdje su mogli preć, ali kažem koji puta su morali skinut krpeta ne, haljinu, i lijepo gacat preko ... cavate na tovara i preko pomalo.⁵⁹

Tonca se ona zvala, i onda su dolazili s magarcem, su imali bisage, kako kažu i ispred još dvije brente, imali su onaj, mi kažemo bašto, ovaj na magarcu... i ona je sjedila gore. I ona je dolazila sigurno preko Dramca. Dramac je tamo jedan prelaz rijeke, jer je rekla kad je bilo dosta vode, da je morala preko Kaštela, da nije mogla preko Dragonje.⁶⁰

Neke su hodile pješke s sprton na glavi, a druge s tovaron. Nisu bile motorizirane. Ono s tovaron su imale puno tamo i brente još, bisage okolo, i onda su mogle puno toga to pobrat.⁶¹

Drugi način kretanja bio je s magarcem. Šavrinke su ga zvale i muša, a služio je za nošenje brenti, bisaga i drugih tereta. Osim tereta magarci bi ponekad nosili i njih tako što bi sjedile na njemu s nogama sa strane. Magarac je omogućavao nošenje više tereta te dulja i zahtjevnija putovanja. Bez njega „manje bi nosile, i nisu išle toliko daleko jer... ideš dokle moreš“ .⁶²

Izgledale su mi čudno. Meni kao djetetu. Jer obično bi došle na tri magarca, tri magarca sa dvije Šavrinke. ... Jedna je sjedila na magarcu, onako na magarcu su one, sa strane neki paketi ili one brente, znate one, brente i onda bi ona sjedila tu, gdje je ostalo mjesto bi sjedila. Ona druga je išla pješice i vodila ta dva ostala magarca.⁶³

A i ovaj Šavrinke isto, one su isto te mlade koje su pobirale recimo jaja okolo, pa onda sve skupa u te bisage pakirale i onda su išle dalje, a interesantno da su one sjele na magarca, na onako, kao ... sa strane, sa strane noge ispred i lijepo su hodile ne.⁶⁴

Šavrinke su najčešće koristile seoske puteve i kratice. Stanje prometnica općenito bilo je loše i, kako navodi Edo Merlić u velikoj je mjeri „usporavalo protok ljudi, roba i usluga“, a niti do polovice 19. stoljeća nije mnogo napravljeno (2006: 51). Josip Miličević uzimajući kao primjer Karojbu početkom 19. stoljeća ističe kako je „kontakt među selima bio je relativno slab, kretalo se pješice ili na magarcima i konjima, na njima progonio teret, a sav se promet odvija kroz bezbroj poljskih i šumskih puteva, danas većinom nestalih ili obraslih u šikarje“ (1983: 224). Godine 1826. otvorena je cesta Kopar-Livade-Karojba-Pazin, a 1846. Karojba-Tičan-Vižinada-Buje, i kako navodi autor: „otvaranje tih puteva dovodi do promjena i u seoskom životu: odlazi se na sajmove u udaljenija mjesta, povećava se proizvodnja za prodaju nekih rukotvorskih proizvoda, dolazi do novih spoznaja, novih poznanstva, zasnivanje brakova između partnera iz udaljenijih mjesta, a sve to dovodi do promjena u svim domenama seoskog života“ (Ibid).

Vremenom su se Šavrinke počele koristiti i drugim oblicima prijevoza. Vlak je bio ključan za one koje su

⁵⁸ Sugovornik, r. 1950., Marušići

⁵⁹ Sugovornik, r. 1941., Paliski

⁶⁰ Sugovornik, r. 1945., Marušići

⁶¹ Sugovornik, r. 1950., Marušići

⁶² Sugovornik, r. 1950., Marušići

⁶³ Sugovornica, r. 1930-ih godina, Sveti Mauro - Momjan

⁶⁴ Sugovornik, r. 1941., Paliski

živjele bliže pruzi. Koristile su se linijom Divača-Kozina-Buzet-Pazin-Pula⁶⁵, zadržavale u većim mjestima ili pješice išle po okolnim selima. Ta je linija kroz Buzet prolazila gotovo svaka dva sata tako da je povezanost bila jako dobra i omogućavala je fleksibilnost. Možemo pretpostaviti da se koristila i pruga Parenzana koja je prometovala do 1935. godine na liniji Trst-Kopar-Buje-Motovun-Poreč.

S dolaskom autobusnih linija Šavrinke su počele koristiti i autobuse. Bužeština i Pazinština bile su jako dobro povezane sa Slovenijom linijom Kopar-Pazin:

*Ono kaj ja pamtin je došla s autobusom. Jer je bio autobus Kopar-Pazin svaki dan je vozi, tu mi smo bili onda, odnosno na danas, imali smo autobusno povezano fantastično. Ujutro je ša u 5 i pol autobus u Pazin, ima si mezzo iz Cerovlja za Pulu s vlakom... u šest si pole ša nazad za Buzet prema Kopru... u podne je ša iz Kopra pasa jedan i pol tu za Pazin, i u tri i pol se opet vraća iz Pazina i do Buzeta. Mi smo bili onda povezani...*⁶⁶

Načini putovanja su se i kombinirali, primjerice autobusom iz Koštabone za Kopar, a zatim trajektom za Trst ili pješice do Oskoruša i natrag na trajekt iz Kopra za Trst.

*Da, da, jer na trajektu tamo ni bilo valjda kontrole, nisu kontrolirali pa su mogli više nosit gore-dole, tamo ni bilo kontrole.*⁶⁷

Zadnja Šavrinica koja je dolazila u Marušiče bila je iz Koštabone i 1970-ih godina dolazila je poznatom „katricom“, odnosno automobilom Renault 4. Kretanje je ponekad bilo ograničeno pa su tražile alternativne puteljke i načine. Znale su i dijeliti robu na granici prije carinskih kontrola ostalim putnicima u autobusu i oslanjale se na njih za prijenos robe poput maslaca, jaja ili čak kokoši. Jedna se sugovornica prisjeća da je kao dijete maslac sakrila u džepove jer djecu carinici nisu pregledavali.

*Eeee svega je bilo. Kad smo mi hodili sa, znači u Trst kad se počelo hodat, onda smo mi isto vlakom šli. Do Kozine i tamo se šlo na kurijeru za Trst, i one su bile na vlaku. I onda bi one imale već spremno da bi nan dali svakome nešto za na granicu. I poslje granice, opet po kurijeri opet. Ali to su one već na vlaku dijelile. I šle smo ja i moja sestra, i moja sestra ni tela zet. I govori... a mene su poznale, jer one su dolazile u Buzet u ambulantu. Ja san tamo delala i onda bi one rekle „a ja ja, ide dobra, ma ona njena sestra neće!“ (smijeh). Onda bi van neku kokošku, ili neki komad mesa, ili jaja, uvijek nešto bi da in... da rasporede.*⁶⁸

U Oskoruš i okolicu dolazile su Šavrinke iz Puča, Koštabone i Krkavča. Iz Hrastovlja su dolazile u Lanišće i Račju vas. Iz Zazida, Prešnice i Rakitovca u Pazin i Roč. Dolazile su i u Pračanu, Sovinjak, Krušvare, Pazin, Dobrile, Zamask, Motovun, Dragučsku valu, Kosorigu, Načeški breg. Primjetno je da sugovornici slabije znaju iz kojih su mjesta Šavrinke točno dolazile što su živjeli dalje od granice. Nekada su putovale same, a nekada po dvije, tri zajedno. Ponekad bi s njima dolazile i mlađe djevojke koje su upoznavale teren i uhodavale se u trgovanje. Također su dio puta prelazile zajedno pa se onda razdvajale i same obilazile manja mjesta. Just Ivetac navodi kako su Šavrinke s teretom na magarcima ili u košarama na glavi prelazile pješke i stotinu kilometara u jednom smjeru, a „pri povratku kući znale su se formirati duge karavane magaraca natovarenih jajima“ (Ivetac, 1989: 102).

*A i one su si pomagale jedna drugoj jer recimo imale su dogovore da se nađu negdje na nekom mjestu pa onda su zajedno išle nekim, jedan dio puta ne ... jer one kažem, one su bili iz ovih različitih mjesta, ali uglavnom recimo one bi se možda bile skupile tu u Briču ili u Oskorušu ove tu s ove strane i onda bi zajedno išle, jer je to je isto jako nezgodan put...*⁶⁹

⁶⁵ Ta je željeznička pruga puštena u rad 1876. godine i značajno je poboljšala prometne veze Buzeta i Sv. Martina s Trstom, Rijekom i Pulom, u: Merlić, Edo (2006) Sveti Martin na Bužeštini tijekom šest stoljeća. Pazin-Buzet, str. 69.

⁶⁶ Sugovornik, r. 1962., Krušvari

⁶⁷ Sugovornik, r. 1954., Oskoruš

⁶⁸ Sugovornica, r. 1952., Roč

⁶⁹ Sugovornik, r. 1941., Paliski

Sjećanja kazivača otkrivaju bogatu mrežu svakodnevnih praksi, odnosa i prilagodbi koje su obilježavale trgovačke putove Šavrinke. Svjedočanstva pokazuju da su povremeno i prespavale duž puta, osobito ako bi ih zateklo nevrijeme, noć ili ako se nisu stigle ranije vratiti. Navode se lokacije poput Marušića, Paliski, Heki, Vižinade, Štrpeda, Zamaska gdje su žene prespavale kod majki ili baki današnjih sugovornika. U pravilu se uvijek spominju žene koje su ih ugostile i uopće s njima vodile komunikaciju i trgovinu. Ljudi su ih najčešće ugostili besplatno, ali bilo je slučajeva kad bi noćenje plaćale blitvom, krumpirom, vinom, rakijom ili simboličnom sitnicom. Spavale bi u kući pri čemu bi im domaćica ustupila krevet, u kuhinji na madracu, ali i na sjeniku, u štali. Ne bi se dugo zadržavale, „one su sakupile hrane koliko se moglo nositi i su partile“⁷⁰.

... da je ona uvijek dolazila jedna, ta Tonca koji sam ja poznavao i ona je bila dobra sa mojom mamom pa bi koji puta i prespavala kod nas jer kad je bilo nevrijeme recimo ili ružno ili kasno navečer pa nije stigla, onda je prespavala kod nas... skinula dole te bisage sve, to je bilo cijeli ceremonijal, kako to skinut, da se jaja ne razbiju.⁷¹

U kuhinji da, bi mama stavila tamo neki madrac nešto i ona bi spavala tu Tonca. Magarca bi vezali u štalu sa našim, a obično jajca je u podrumu, kantini smo imali tamo je ona to pakirala ... obično je trebala pomoćnika da te bisage objese gore, to je mama pomagala njoj uvijek ili ja sam čak koji puta ko klinac, ajde drži tu.⁷²

Ne, ne, ne, ma šta je bilo, jer one su se morale vratiti doma, jer ujutro, one su partile odmah za Trst, na traget. Sve što jaje što su imali, to ili nešto voća da ne propadne, one su to morale voziti odmah na prodaju. Nisu mogle... ma, neznan možda i su ali da ja znan ne, da su prespavale tu.⁷³

Prodaja robe često se odvijala na lokalnim trgovima, pijacama, placima (npr. ispred crkve, kod murve), gdje su izlagale robu na kamenim stolovima. Neke su išle od kuće do kuće, a druge imale fiksna prodajna mjesta. Nakon što bi robu prodale putovale su dalje do sljedećih odredišta ili se vraćale natrag.

Ma ne, ne, ona je imala ovu pijacu, došla tu ispred crkve, to smo imali ogromna crkva... ogromna ogromna murva, velika, i tamo su ti bio ko stol kameni, postavljen, od kamenja napravili, i ona je tamo. Jer tamo je bilo tako reć magarcu hladovinu, ono hladovinu, i ona je stala tamo, i onda su došle te ženske i...⁷⁴

Da, da, da. Tamo je ona prodala i pokupila ono što su joj dale, sve. I onda se pomakle tako reć u Marišće, pa se pomakla u Momjan ako je imala viška... ali više manje, ono što je donesla u jednoj turi z magarcen je skoro prodala sve u selu. Jer je bilo puno ljudi.⁷⁵

3.6.1. Načini transporta

Velike količine robe kojom su trgovale, Šavrinke su prenosile na različite načine, najčešće ovisno o tome na koji su način putovale. Iz prikupljeni iskaza vidljivo je da su bile jako vješte i prilagodljive pri prijevozu robe.

Ako bi putovale s magarcem, na bašte – magareća sedla postavljale su brente, bisage ili pletene koševe. Inače je bašta služila i za transportiranje drva i drugih tereta, bila je „od tvrde i obrađene drvene konstrukcije ispod koje je bio fiksiran bolje uređen jastuk za zaštitu magarčevih leđa. Bašta je služila za prenošenje vreća s teretom, brenti s vodom ili grožđem i drugim poljoprivrednim proizvodima, a mogao je jahati i vlasnik“ (Milićević, 1987: 109).

⁷⁰ Sugovornica, r. 1935., Pazin

⁷¹ Sugovornik, r. 1941., Paliski

⁷² Sugovornik, r. 1941., Paliski

⁷³ Sugovornik, r. 1954., Oskoruš

⁷⁴ Sugovornik, r. 1954., Oskoruš

⁷⁵ Sugovornik, r. 1954., Oskoruš

*To su bile, si vidio od robe, od robe su imale torbe i to su stavile na sebe valjda i te šolde što su dobile to su čuvale i stavile na sebe. Ovo drugo su sve krcale na magarce. Košare su imali.*⁷⁶

Hodajući pješke veliku količinu jaja i ostalih dobara mogle su nositi i u većoj pletenoj košari s dvije ručke koja se nosila na glavi. Ovisno o lokacijama nosi različite nazive: manigal (Baničići, Bankovci), često (Marušići), čestela (Štrped, Pazin, Prodani, Krušvari, Roč), sprta (Paliski), panir, paner (Zamask, Motovun). Takve su košare bile sveprisutne i koristile se i u hrvatskom djelu Istre za prijenos miraza, hrane u polje, robe za pranje do izvora, na sušenje i slično. Između takve košare i glave stavlja se svitak, okrugli zavijutak od platna s rupom u sredini koji je olakšavao nošenje teškog tereta. Mogao je biti sašiven od više komada šarene tkanine ili jednostavno improviziran od starije tkanine koja se zavezala.

*A to se ovako malo zafrkalo, pa se zavezalo, se stavilo na glavu i onda se to nosilo. A ženske koje su bile, naše su jako lijepo hodale upravo zbog toga što su to nosile, su stavile terinu makaroni na glavu i u ruci dve borše i tako su hodale. I ni bi ravan put, i tako su donesle na njivu marendu.*⁷⁷

*Taj svitak obično je bio šaren, šaren, rupa u sredini i okolo kao ovaj bucolaj šta je kolač, to se radilo od starih krpa obično, bio je punjen isto sa starim krpama ili sa vunom i to su ovaj, interesantno su žene bile jako spretne, su nosile čak i vodu... gulida, to je bilo po petnaest litara, to je bilo teško dosta i ne, to su na glavi one nosile bez problema.*⁷⁸

Za transport su se još koristile i košarama od pruća koje su se nosile u rukama – sprtama s polukružnom ručkom različitih veličina te koševima za nošenje tereta na leđima. Teret su prenosile i u torbama te velikim platnenim ruksacima. U Krušvarima pamte kožne torbe od svijetlih i tamnijih kvadrata, a u Podgaćama drveni ruksak koji je izgledao kao ormar s policama.

*Mislim da je bila košara na leđima. Verduru i mlijeko su tako nosile.*⁷⁹

*...ta Marija ka je hodila, je imala neka borša... moran nać jednu sliku, staru, ki je moja pokojna nona gore... ma vi se tega ne sjećate... to su bile kožne torbe, šivane ovako od kvadratića kožnih, tamnih i svijetlih. I u to vrijeme, žena koja je držala do sebe je imala za tu torbu, za poč u trgovinu, za... ni bila torbica, nego baš diskretna torba ova tako, te veličine, u koju je svašta stalo unutra. Se sjećan na autobusu kad su išle ženske, je znala bit anke kokoša živa, je gledala van.*⁸⁰

*Onda su bile neke borše rede, ti nisi vidio, ali si mogo napunit unutra, ona se raširila, ta je bila za nosit recimo salatu ili kapus i takve stvari, je bila voluminozna, ni bila teška.*⁸¹

Posebna se pažnja posvećivala tome kako se jaja ne bi razbila prilikom transporta i pri skidanju bisaga s magarca. U košare i bisage stavljala se slama kako bi jaja osigurala: „to su bile kao dvije bisage, mi kažemo bisage, kao vreće ne, svaka sa strane, i sad one su slagale sloj jaja pa sloj slame i sloj jaja i sloj i tako to sve do gore, al to je bilo toga ovako puno“.⁸²

*Da, da, kad je bilo ružno vrijeme, recimo pada kiša non stop i ovako ili kad je kasno nije, ne bi stigla, kad imala dosta posla recimo pa bi stala kod nas, bi ovaj prespavala, skinula dole te bisage sve, to je bilo cijeli ceremonijal, kako to skinut, da se jaja ne razbiju ... i to je onda mama pomagala i ja sam to, mene je to bilo najveće čudo kako ti, ne znam koliko se moglo, dvjesto, tristo jaja vjerojatno je bilo u toj bisagi, da su one cijele*⁸³

76 Sugovornik, r. 1954., Oskoruš

77 Sugovornica, r. 1944., Nugla

78 Sugovornik, r. 1941., Paliski

79 Sugovornik, r. 1981., Pazin

80 Sugovornik, r. 1962., Krušvari

81 Sugovornik, r. 1962., Krušvari

82 Sugovornik, r. 1941., Paliski

83 Sugovornik, r. 1941., Paliski

3.7. I te Šavrinke nisu bile više u modi: postupno napuštanje prakse trgovanja⁸⁴

Iako je teško ustvrditi kada je praksa trgovanja Šavrinki započela, sa sigurnošću možemo reći da je riječ o vrlo dugoj tradiciji. Još u novinama Naša sloga iz 1895. naslućuje se da je možda riječ i o stotinu godina: „Dugi je niz godina, a možda i stotina da tako zvano Breščica ili Šavrinke kupuju po Istri jaja, piliće, kljunače, jerebice, prepelice i druge stvari, koje nose u Trst na trg. Da one dođu iz Savrinje na Buzeščinu i čak na Pazinščinu gotovo je, da to ne rade iz objesti ili oholosti, nego radi velike potrebe, da si što zasluže, i to djevojke, da se priskrbe nekoliko miraza ili dote za udaju, a udate, da prehrane svoju nejaku dječicu.⁸⁵“ Šavrinke su redovno pohodile hrvatsku Istru nesumnjivo dugi niz godina. Njihovi dolasci bili su utemeljeni na tjednim ili sezonskim ritmovima, ali su s vremenom jenjavali – kako zbog promjena u političkom i gospodarskom sustavu, tako i zbog promjena u lokalnim potrebama.

Prema istraživanju, najčešće su dolazile jednom tjedno - u Marušiće, Paliske, Oskoruš i Momjan i točno se znalo kad ih se moglo očekivati. U Draguču je to bilo svakih 15 do 20 dana, dok su negdje dolazile sezonski, u proljeće i ljeto, jer su tada vremenske i prirodne prilike bile povoljnije (npr. nizak vodostaj Dragonje). Redovito su bile prisutne na većim sajmovima (npr. sv. Julij, sv. Marija Magdalena, sv. Jakov), što ukazuje na integraciju njihova djelovanja s lokalnim vjerskim i društvenim kalendarom. Neki od sugovornika naglašavaju da su imale svoj raspored i svoje dane.

Svaka je bilo, valjda su imale svoj raspored jer nikad se nisu gurale, jer ne bi dobili ništa. Ali mislim svaki je ima svoje Šavrinke koje bi primao jaja za njih... Jer ni bilo toliko jaja za sve. Ili kokoši, jer kokoš ni bilo..⁸⁶

...u četvrtom mesecu sveti Julij, u sedmom Marija Karmelsku... Ne, to je bilo obavezno svetu Marija Magdalena, sveti Jakov, to su obavezno bile na sve te fešte. One su to, mislin redovno ono bile, nije falilo ne.⁸⁷

Vrhunac trgovine trajao je do sredine 1950-ih, dok je postupno smanjenje zabilježeno od kraja 1950-ih do ranih 1970-ih. U mnogim lokacijama poput Vodica, Lanišća, Štrpeda, Nugle i Pazina dolasci su prestali do početka ili sredine 1960-ih. U mjestima poput Krušvara, Marušića i Oskoruša, prisutnost je zabilježena još i tijekom 1970-ih, iako sve rjeđe. U Roču pamte zadnje dolaske do 1974. godine, što ukazuje na dug i postupni proces nestanka ovog oblika trgovine.

Granica i promjene u sustavu snažno su utjecali na dinamiku: nakon što su lokalni ljudi sami počeli odlaziti u Trst po robu, potreba za Šavrinkama je opala. Ekonomski razlozi, poput otvaranja trgovina također su imali utjecaja na njihov nestanak. U Kašćergi je primjerice trgovina koja je i otkupljivala jaja otvorena 1960-ih godina pa su mještani višak jaja mogli prodati i ondje.

I tako su to radili, ja mislim da je to trajalo do pedesetpete, šeste, sedme tamo jer onda ovi naši nisu pustili, jer je to je bio šverc i onda nije dolazila više, a dok je bila slobodna zona si mogo bez problema kao sada što se ide... Ne sjećam se da je ona išla više od pedesetsedme.⁸⁸

...vjerujem, posle nije bilo toliko potrebno, kad smo dobili i mi propusnicu, tamo s ove strane, mi smo imali propust... i te Šavrinke nisu bile više u modi.⁸⁹

⁸⁴ Sugovornik, r. 1950., Marušići

⁸⁵ Naša sloga Br. 52(1895) 19.12.1895.

⁸⁶ Sugovornik, r. 1950., Marušići

⁸⁷ Sugovornik, r. 1954., Oskoruš

⁸⁸ Sugovornik, r. 1945., Marušići

⁸⁹ Sugovornik, r. 1950., Marušići

Slika 8: Obruči za brente koji su se postavljali na bašte (San Mauro, 25.3.2025., fotografirala: Ivona Orlić)

Slika 9: Oprema magarca (Margetić 2012: 7)

Kad su se te Šavrinke povukle odnosno one su negdje operirale do šezdesetih godina, onda se počela razvijati obala Slovenije, luka Kopar i tako dalje, tako da su oni našli posao dole svi uz more, a neki su i otišli u Trst tako da one više nisu dolazile. Dakle šezdeset, ja se sjećam zadnje koje su dolazile tu oko šezdeset pete, šezdes četvrte, poslije ne.⁹⁰

Slika 10: Svitak (Marušići, 2.2025.)

Slika 11: Svitak iz fundusa Etnografskog muzeja Istre (E7406, nepoznata lokacija, 2. pol. 20. st.)

Slika 12: . Manigal iz fundusa Etnografskog muzeja Istre (E 4348)

⁹⁰ Sugovornik, r. 1941., Paliski

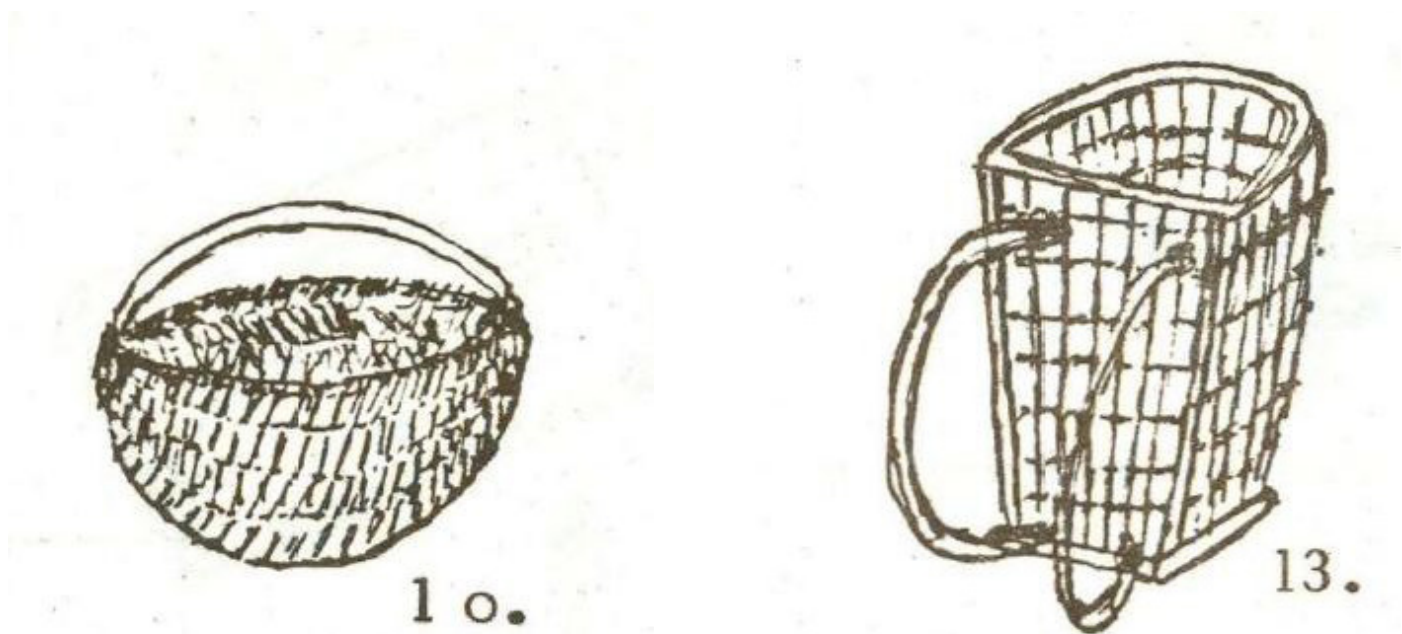
Slika 13: Šavrinke (snimio Sergio Gobbo) (Čargonja (2004: 72))

Slika 14: Odlazak domaćih proizvođača s robom u košarama na vlak iz Kopra za Trst, fotografija, reportažno-dokumentarna; ne-utvrđeni autor, Kopar, oko 1910. (PPMI-59844/11)

Slika 15: Ponuda domaćih prehrambenih proizvoda na Gradskoj tržnici u Puli, fotografija, reportažno-dokumentarna; neutvrđeni autor, Pula, oko 1910. (PPMI-53608)

Slika 16: Košara od pruća i koš za nošenje tereta na leđima, (Milićević (1987: 184)

3.8. Zaključak

Vidljivost ženskog ekonomskog djelovanja u povijesti, kao i prilagodljivost ženske radne snage još uvijek su nedovoljno istražena. Poteškoće u tom radu zadaje i nedostatna (arhivska) građa, vođena dominantnom historiografskom paradigmatom iz devetnaestog i početka dvadesetog stoljeća, koja je teško ili nikako prepoznava, bilježila i pohranjivala dokumente i svjedočanstva o radu pripadnica najnemoćnijeg dijela stanovništva – siromašnih žena. Ovaj oblik ženskog rada, nastajao je izvan okvira formalnog zaposlenja te je iznimno prilagodljiv, što ga dodatno čini slabo podložnim kvantifikaciji. Ova studija smješta se u one napore koji takav oblik rada tumače kroz okvire suvremenih teorija o radu te teže njegovu prepoznavanju i vrednovanju.

U izradi studije, nepotpun mozaik života i rada Šavrinki na području istarskog poluotoka nadopunili smo etnografskim metodama dubinskih polu-strukturiranih intervjua sa sugovornicima, terenskim radom i istraživanjem prethodno prikupljene građe i literature. Zahvaljujući istraživanju koje je obuhvatilo široko područje od sjeverozapada do sjeveroistoka hrvatskog dijela Istre, uključujući i središnji dio poluotoka, prikupljeni podatci pružili su uvid u kvalitativno i dubinsko razumijevanje fenomena. Brojnost sugovornika te njihova različita dobna struktura osigurala je bogatstvo i raznolikost prikupljenih sjećanja i priča čime su se izgradila brojna „lica“ Šavrinki nasuprot homogenosti lika u književnom tekstu ili baštinskom narativu. Potom, kontekstualizaciju, analizu i interpretaciju prikupljenih podataka, smo provele kroz pet tematskih cjelina uz dodatna poglavlja o metodologiji istraživanja, izdvojenim trgovinskim rutama te anegdotama i pričama u sjećanjima sugovornika.

Šavrinke su na ovom području Istre vršile važnu djelatnost povezivanja ekonomski i geografski zabačenih periferija s urbanim centrima – ponajprije s Trstom, Koprom i Pulum. Imale su razgranatu mrežu kretanja na dionicama koje su same ili u pratnji, pješice ili s magarcem, prelazile u redovitim intervalima, najčešće sezonski, ovisno o klimatskim uvjetima poput razine rijeke Dragonje. Neke dijelove ruta prelazile su motoriziranim sredstvima, poput vlaka i trajekta, a kasnije čak i automobilima. Popis predmeta koje su donosile stanovnicima i naručiteljima bio je širok i raznolik – od aluminijskog posuđa, tkanina, konfeta, ponekog bombona, kvasac, suknji, posuđa, obuće itd. Gotovo uvijek su za uzvrat tražile plaćanje u jajima – vrijednoj robnoj valuti toga vremena, jer su jaja bila izrazito tražena u gradovima, posebice u Trstu. Ove žene odlučnog i izdržljivog karaktera povezivale su mjesta šarolikog istarskog krajolika, katkad nailazeći na veće, a katkad na manje oblike solidarnosti s lokalnim stanovništvom. Njihov rad i djelatnost smješta se u bogatu lepezu putujuće trgovine koja je ispresijecala poluotok i povezivala nerijetko politički i povijesno podijeljena područja kada su odozgo nametnute granice ukinule dotok sredstava za preživljavanje napaćenom stanovništvu. Također, rad Šavrinki svjedočanstvo je izdržljivosti i aktivnog djelovanja žena u pokušaju pronalaska i izgradnje strategija preživljavanja za sebe i članove vlastite obitelji.

Premda je navedena studija potvrdila brojnost sjećanja na putujuću trgovinu i susrete sa Šavrinkama, te njihovu prisutnost i bogato djelovanje na lokacijama obuhvaćenim ovim istraživanjem, ipak djelovanje Šavrinki nije prepoznato i vrednovano kao živa baština, te se sjećanje na njih ne prenosi s pokoljenja na pokoljenje unutar zajednica na području hrvatskog dijela Istre. U tom kontekstu mišljenja smo kako nisu prisutni temeljni elementi (pojedinci, udruge, lokalne zajednice i sl.) koji su nužni za pokretanje postupka registracije temeljem prijedloga za upis nematerijalnog kulturnog dobra u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske.

3.9. Prilog 1: Ljupca, ste doma? Imate jajaca, Ljubca? : mapni prikaz kretanja Šavrinki⁹¹

1) Prva ruta:

Koštabona (Kaštabona), Puče (Puče) i Karkauće (Krkavče) – prelazak preko rijeke Dragonje – Oskoruš – Momjan – Marušići.

Dio navedene rute mještani su zvali Slabonoh:

Sugovornik: To je bio Slabonoh... Slabonoh, to je bio najfrekventniji ... to su hodali pješke. Samo tamo se nije moglo s volovima, s kolima. Jer je bilo stvarno strmo, 27 zavoja ima za doć u Dragonju....

EMI: Ali njima za pješke s magarcen je bilo?

Sugovornik: Magarci, to je bio put i boh, čist, lijep...

EMI: A od čega je bija taj put?

Sugovornik: Sve u šumu, sve u šumu ... Baš iz Dragonje do Oskoruša. Oskoruš-Dragonja, to je bija taj put.

...

EMI: A da li bi onda te Šavrinke dalje još negdje šle od Oskoruša ili su se vraćale? To bi in bila zadnja stanica?

*Sugovornik: Ne, ne su išle tu Momjan i najviše do Marušiće tamo.*⁹²

Prva ruta kretanja sastojala se od nekoliko dionica, neke su žene kretale iz Puča, a druge iz Krkavča, te su se koristila različita pomagala. U dolasku žene su se kretale pješke i uz pomoć magarca, dok su prema Trstu odlazile autobusom iz Koštabone do Kopra i zatim uzimale trajekt - treget:

EMI: Znači bi rekli Oskoruš-Momjan-Marušići pa nazad

Sugovornik: Nazad da da. Tu su imale taj teritorij tu

EMI: I onda nazad u Trst?

Sugovornik: Da, da

⁹¹ Sugovornik, r. 1950., Marušići

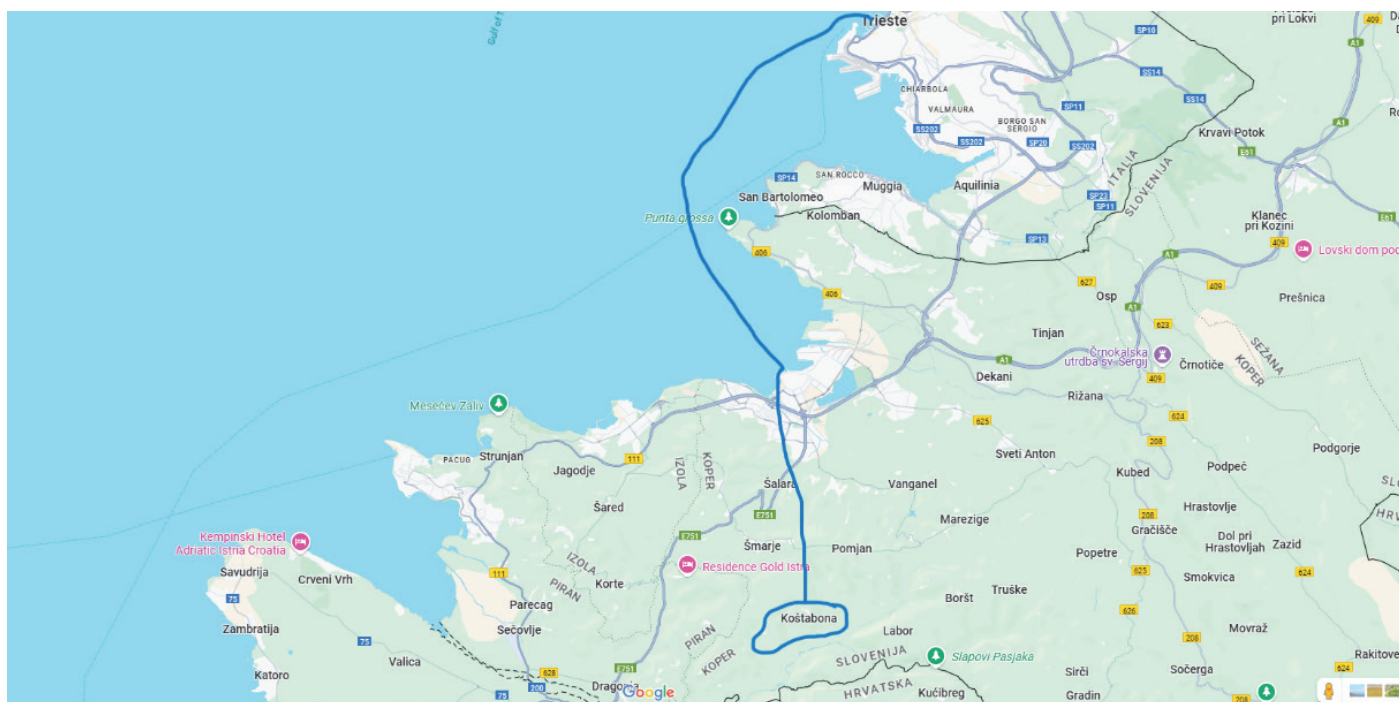
⁹² Sugovornik, r. 1954., Oskoruš

EMI: A išle su isto pješke?

Sugovornik: Ne, na trajektu!

EMI: Na trajektu. Znači Kopar pa trajekt

Sugovornik: Da, da, jer na trajektu tamo ni bilo valjda kontrole, nisu kontrolirali pa su mogli više nosit gore-dole tamo ni bilo kontrole.⁹³

2) Druga ruta:

Dio žena pokrivalo su kraće rute te su se kretale primjerice iz Svetog Antuna prema Briču i Kućibregu te na-trag u Sveti Anton i za Trst:

*Ne, ne, ne, ma šta je bilo, jer one su se morale vratit doma, jer ujutro, one su partile odmah za Trst, na traget. Sve što jaje što su imali, to ili nešto voća da ne propadne, one su to morale vozit odmah na prodaju. Nisu mogle... ma, neznan možda i su ali da ja znan ne, da su prespavale tu.*⁹⁴

3) Treća ruta:

Sa sjeverozapadne strane postojale su i druge manje rute poput one u okolici Marušića.

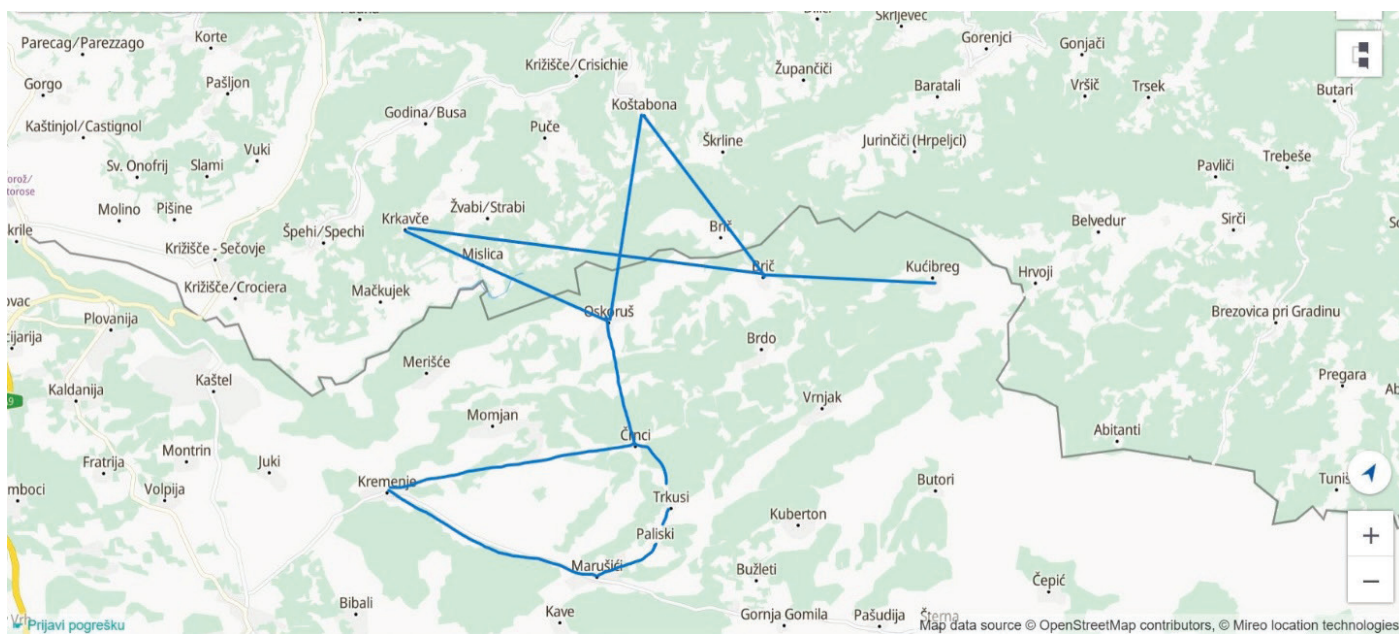
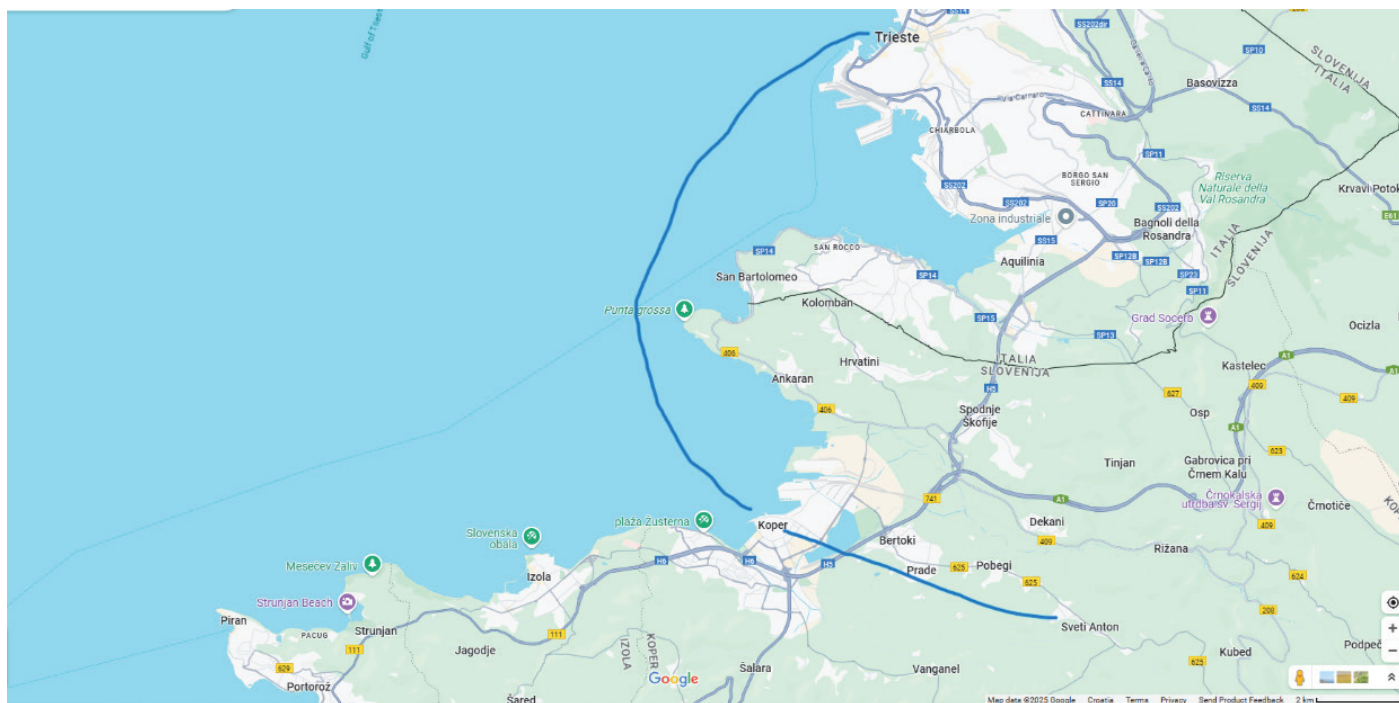
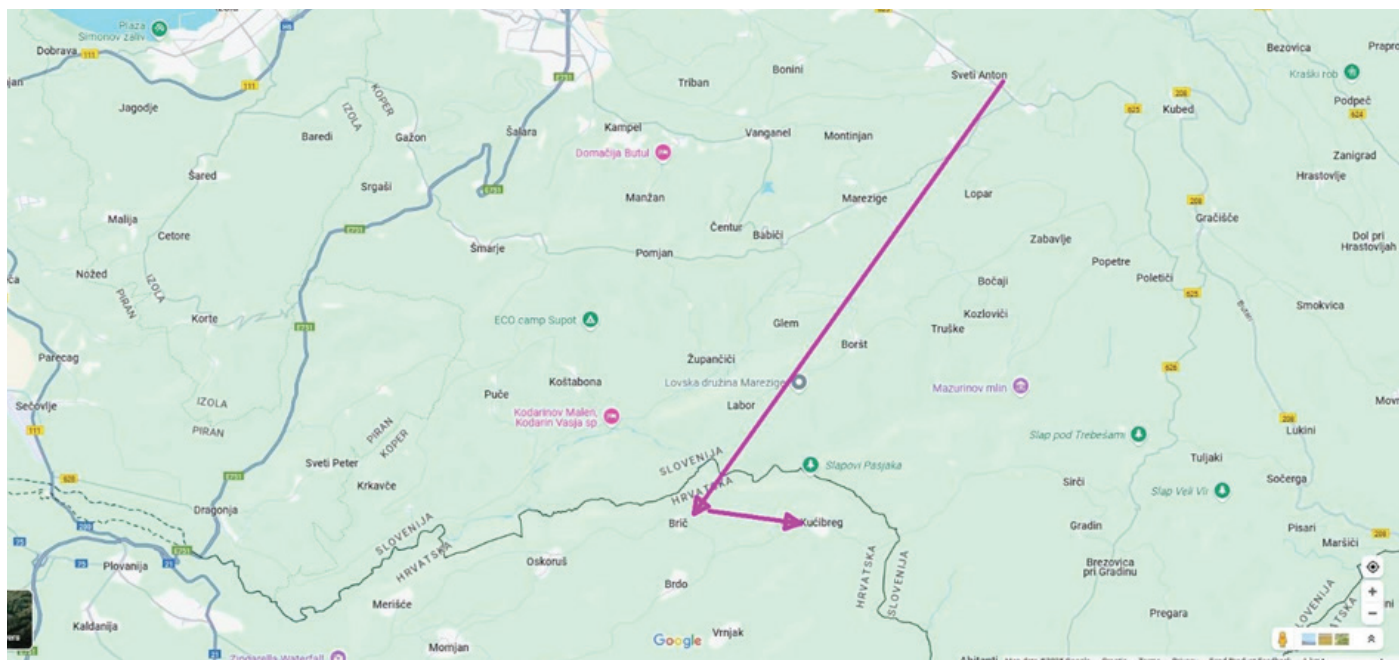
Krkavče i Koštabona ili čak Brošt– Marušići – Paliski – Trkusi – Črnci - Kremenje

Dionicu lokalni stanovnici nazivaju Puče – Paliski te je on neprohodan „danas se ne bi mogao proć, nekada su puteve koristili ljudi za ići u polja, za zaprežna kola, ili pješke, stazice.“⁹⁵

⁹³ Sugovornik, r. 1954., Oskoruš

⁹⁴ Sugovornik, r. 1954., Oskoruš

⁹⁵ Sugovornik, r. 1941., Paliski

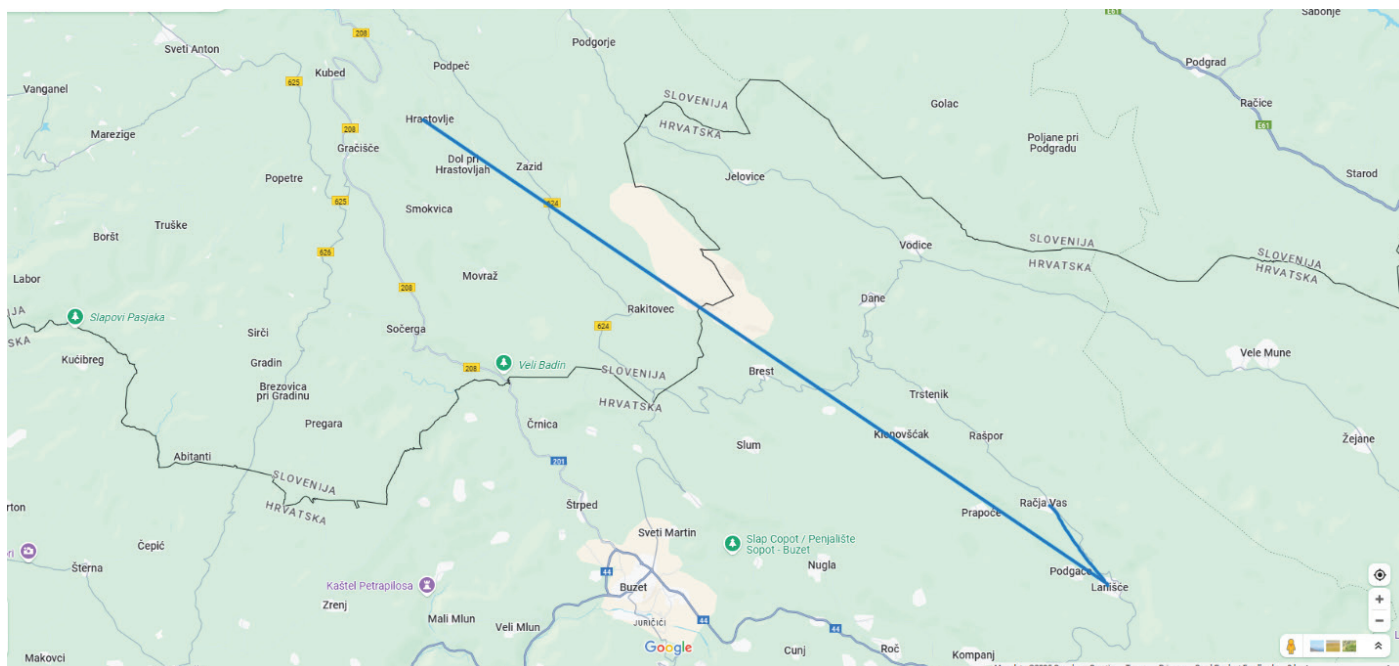

Je, je, ona je imala područje Marušići tu, Paliski, Trkusi, Črnci, ta Tonca je imala teritorij tu oko Paliski, do Krimenja, Marušići, Puče, e, od tu je bila ova, a one su inače bili iz Krkavče, iz Kaštabone, iz svih mjesta ovih blizu, iz Boršt, gdje je tu Boršt ... Da, Muraž tu recimo, iz Muraža isto su dolazile neke ... tu je Hrvoji, Kućibreg ... i one su si pomagale jedna drugoj jer recimo imale su dogovore da se nađu negdje na nekom mjestu pa onda su zajedno išle nekim, jedan dio puta ... jer one kažu, one su bili iz ovih različitih mjesta, ali uglavnom recimo one bi se možda bile skupile tu u Briču ili u Oskorušu ove tu s ove strane i onda bi zajedno išle, jer je to je isto jako nezgodan put ovaj ... tu je Brič recimo do Kaštabone, to je jako velika nizbrdica ne, i tu su jedino puteljci ... I veliki problem je bio sama Dragonja, rijeka, ne ... koji puta recimo kad je bila velika kiša nabujala ne, i sada bio je problem preć, oni su imali određena mjesta vjerojatno gdje je, di je bilo plitko i gdje su mogli preć, ali kažu koji puta su morali skinut krpeta ne, haljinu, i lijepo gacat preko..⁹⁶

4) Četvrta ruta:

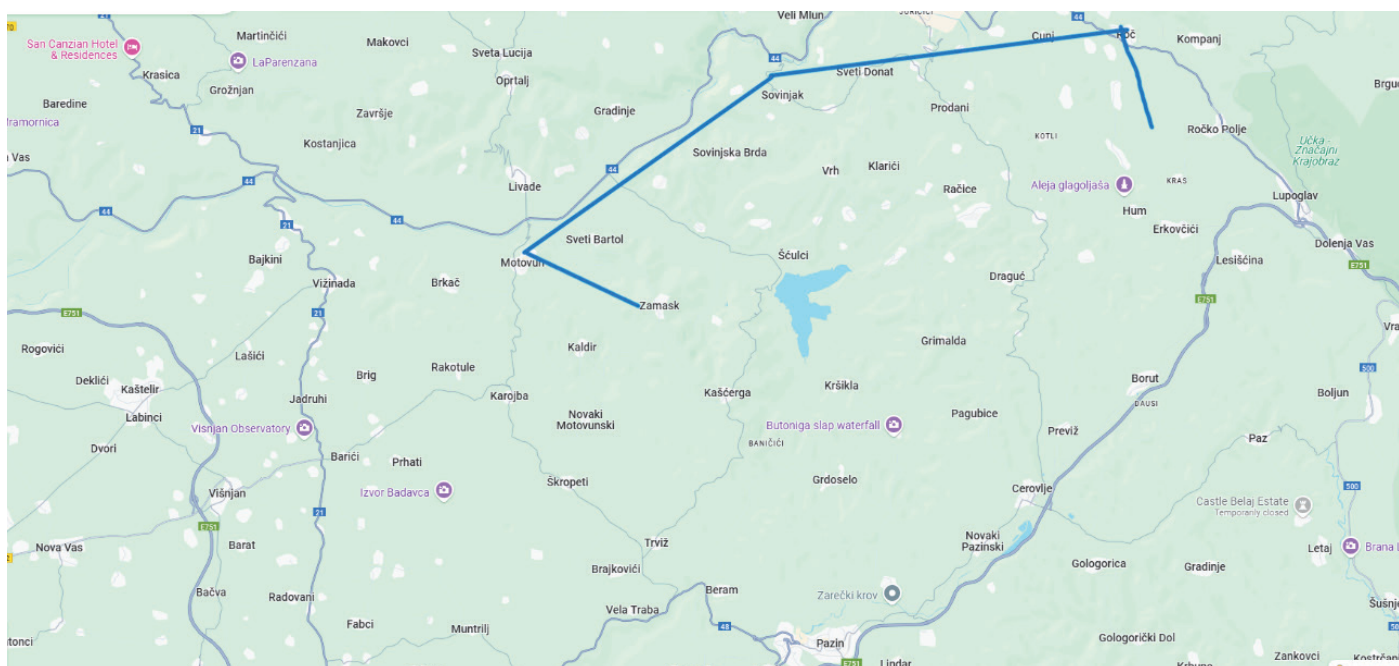
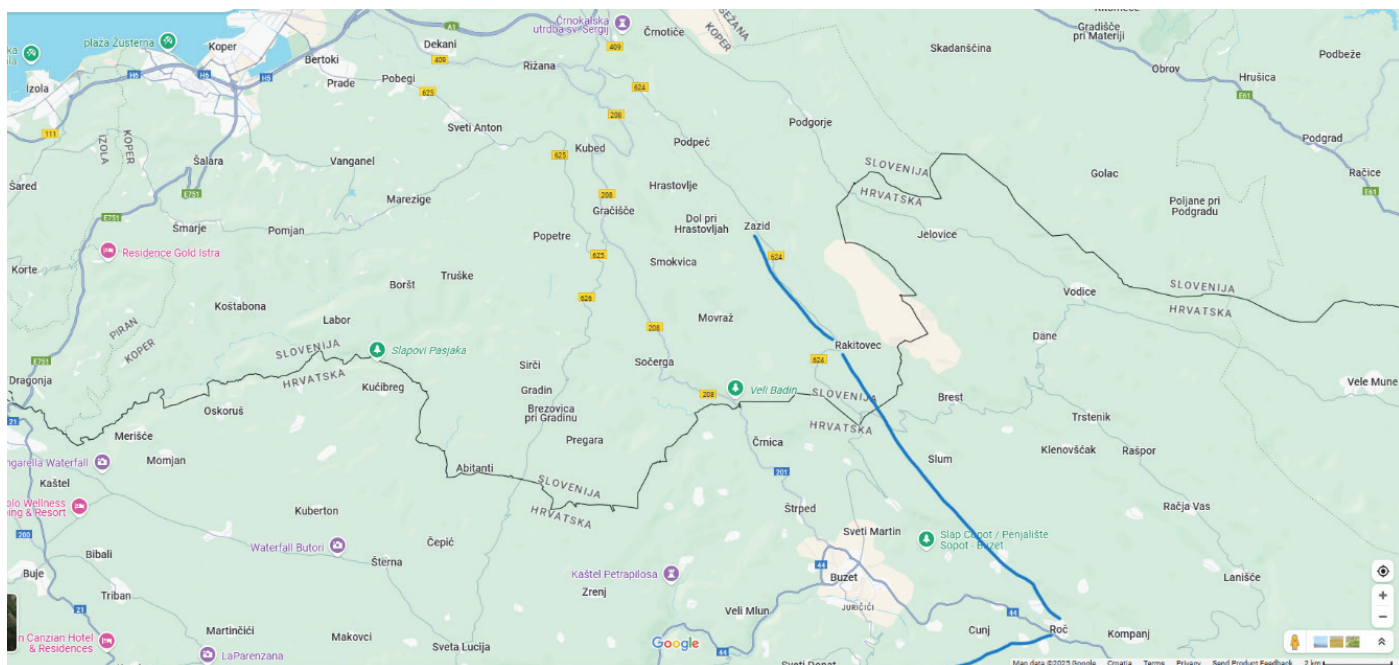
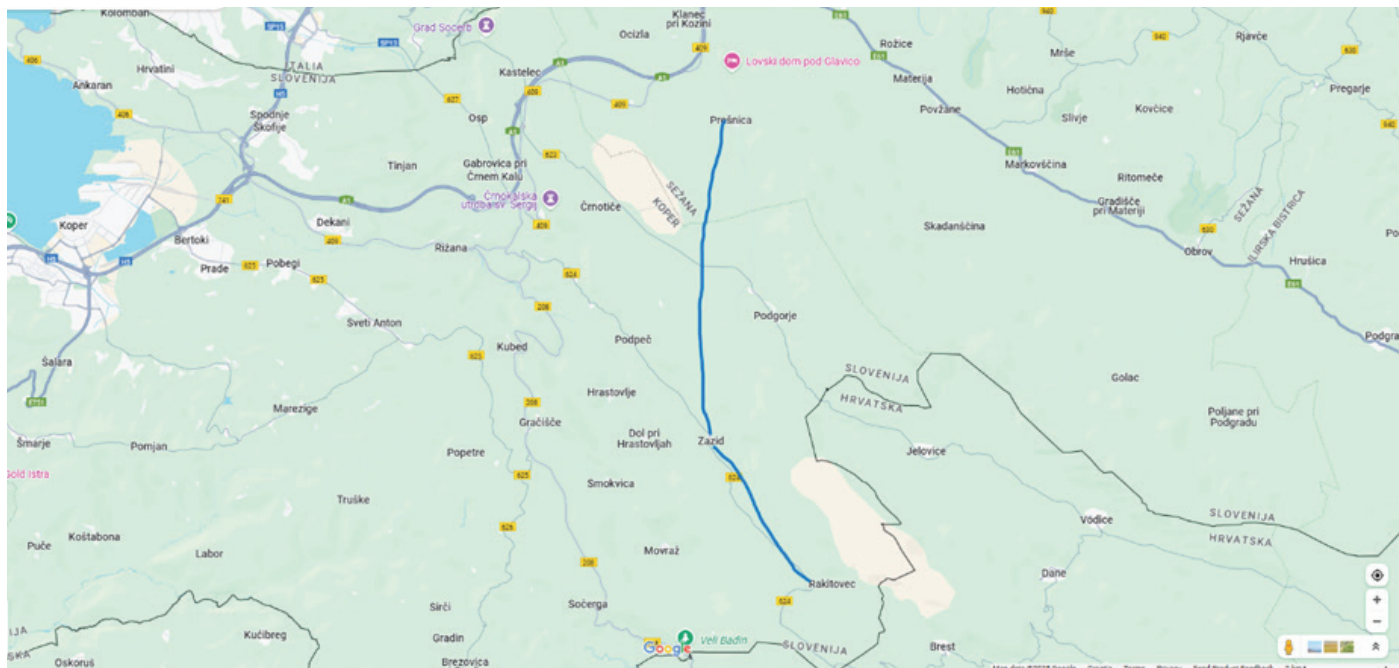
Hrastvolje – Lanišće – Račja Vas - Trst

Šavrinke su dolazile iz Hrastovlja u Lanišće za velike blagdane, pješice do Račje Vasi, prespavale bi u gostionici te ujutro otišle švercat kavu, šećer, u okolna mjesta i onda se vratile, prespavale i išle u Trst.

5) Peta ruta:

Zazid - Prešnica i Rakitovac u Pazin i Roč. Dolazile su i u Pračanu, Sovinjak, Krušvare, Pazin, Dobrile, Zamask, Motovun, Dragučsku valu, Kosorigu, Načeški breg.

6) Šesta ruta:

Šavrinke su se koristile željezničkom linijom Divača-Kozina-Buzet-Pazin-Pula, zadržavale u većim mjestima ili pješice išle po okolnim selima.

Vir: https://hr.wikipedia.org/wiki/Istarske_pruge#/media/Datoteka:Map_Istrian_railway.png

3.10. Prilog 2: Xe arrivada la Saurina, corni freschi la ga portà : priče i anegdote o Šavrinkama⁹⁷

1) Priča iz Pazina – ljubav sa Šavrinkom

Sugovornik se prisjeća priče njegove bake (Šavrinke) o prvim susretima s budućim mužem, njezinog karaktera i mentaliteta.

Dakle, kako je moj otac bio iz Buzeta, a moja nona njegova punica je bila Šavrinka. I kada bi se oni ofendili jedan na drugoga bi si govorili grdo, i oni su razlikovali ki su Šavrinke, to su žene sa Slovenskega krasa za njih. Znači u Buzetu kada reču Šavrinke to su ajmo reć one tamo. One su bile dosta popularne jer su bile jako izdržljive, tamo nemaš baš neku poljoprivredu koja je masovna. Niti je to moglo nanke biti tako. Oni su preživljavali jer su bili jako škrbni i jako su bili snalažljivi. To je neko obilježje ljudi iz tog kraja....to je obilježje žena da su bile trde, a non je glumio Kennedya pedesetih, a ona nikada nije prihvatila te građanske manire. Vajk je bila za delati, i imala je nevjerovatnu moć podnošenja boli ... i ona se zvala Marija Švab. Znači ona je rođena u Zazidu ... I zato su bile sve niske, trde i nabite. I igrom slučaja, nešto je švercala po Puli, taj dio koji je išao kod vlaka, ne znam koja je tamo najbliža stanica u tom Zazidu, jel Divače, Kozina, tamo, ali obično bi se tamo ukrkala na vlak i išla u Trst ili okolo ili Rijeka, ne. Tako da su one dosta švercale u Jugoslaviju i Italiju. Imale su te svoje rute zbog tih carinskih zona Da, kada se ona oženila je prestala prodavati. Mislim, moj nono ju je dobio na tu foru ... Onda je ona pristala, brzo. Imali su jedan zanimljiv susret u Trstu, di je ona stala na uglu neke ulice, sva se regulala, jer je ona dolazila u Heke kao prodavačica, ne, i stajala je pored njega 15 minuti, on ju uopće ni prepozna kako se sredila. ... I uvijek je nosila tu neku škrbnost u sebi, nikakva rastrošnost nije dolazila u obzir ... Devedesetih kada je počeo rat, nona je odmah uvela mjere štednje, kao da je čekala da se desi neka krizna situacija. Inače se bavila čuvanjem djece, kasnije... Nona je imala taj švercerski momenat, imala je tu jednu poduzetnost u tem smislu, u tim sitnim stvarima. Recimo najsmješnija scena je bila kada me uvijek slala po naranče, pitaj ti naranče za bolnicu. Dobro, ja dođem na tržnicu, „molim vas naranče za bolnicu“, „ki ti je u bolnici“ „nono“, onda bi za deset minuti nono došao na tržnicu. Realno, ona je živjela poslije u dobroj situaciji ali uvijek je bila škrbna i kao da je brinula da će se neka nesreća desiti, tako, to ju je uvijek opterećivalo.⁹⁸

2) Priča iz Roča - šverc strategije

Sugovornica opisuje situacije na putu do Trsta kada su Šavrinke tražile pomoć ostalih putnika za prijenos robe prilikom prelaska granice.

Eeee svega je bilo. Kad smo mi hodili sa, znači u Trst kad se počelo hodati, onda smo mi isto vlakom šli. Do Kozine i tamo se šlo na kurijeru za Trst, i one (op.a. Šavrinke) su bile na vlaku. I onda bi one imale već spremno da bi nan dali svakome nešto za na granicu. I poslije granice, opet po kurijeri opet. Ali to su one već na vlaku dijelile. I šle smo ja i moja sestra, i moja sestra ni tela zet. I govori... a mene su poznale, jer one su dolazile u Buzet u ambulantu. Ja san tamo delala i onda bi one rekle „a ja ja, ide dobra, ma ona njena sestra neće!“ (smijeh). Onda bi van neku kokošku, ili neki komad mesa, ili jaja, uvijek nešto bi vam dale da rasporede.⁹⁹

⁹⁷ Sugovornik, r. 1941., Paliski

⁹⁸ Sugovornik, r. 1981., Pazin

⁹⁹ Sugovornica, r. 1952., Roč

3) Priča iz Nugle - Lukava „pomagačica“

Sugovornica opisuje svjedočanstvo u autobusu.

A ja ću isto ispričat baš na tu temu. Jedanput san i ja tako išla tamo, i ja nisan voli, jer ja nisan ništa nosila nikad... imala san samo novce i gotovo. Ja nisan za trgovinu. I jedna žena uporno da nek joj nešto uzmen, neko meso. Reko „ja van to neću jer ja to nikada ne radin!“ I onda je našla jednu drugu ženu na autobusu, smo išli iz Kozine za Trst. I ta žena je to uzela. Ali šta se dogodilo, ona je lijepo uzela to, ma je išla dole jednu stanicu prije nego je trebalo. I kad je došla na dno, ni bilo više mesa. Aaaa je bila ljuta. San si mislila „vidiš“! To se dogodilo da se zabrinula, ona je valjda znala šta je, je bila prefrigana kao ona... „per ogni furbo ghe vuole uno più furbo“ (svaki lukavac traži još većeg lukavca).¹⁰⁰

4) Priča iz Buzeta – Uporna Šavrinka

Mnogi su rado kupovali što su Šavrinke nudile u hrvatskom djelu Istre, a posebice žene koje su ponosno nosile njihovu odjeću i modne dodatke. Međutim, nisu svi smatrali da je to potrebno, pa se tako jedna od sugovornica prisjeća kako se njen otac pobunio protiv „prekomjernog“ kupovanja:

Njih dvije su bile sestre. Sve nosile, i od nas, ako znate kade je Dragutska vala, doli sam rođena i doli sam bivala, i doli su hodile iz Kuboda i posli nosile u Trst. I tako, što god im se naručilo to su donesle, moja pokojna mama si je naručila jedna teća z aluminijsa, to je bilo ooooo, jedan lonac isto od aluminijsa ... Da, da i to su jako bile uporne. To su gurale. To se moralo uzeti. I poslije te štrance, maje, gorenje, dolenje, tega je bilo uvijek ... Ma nemaš se šta cjenkat. Ako ćeš uzet, ako ne pusti. Rađe smo mi u jajima plaćale, a i one... Svakih 15-20 dana. To su došle na gusto, i onda se moj pokojni otac on se raspali, je reka „dosta tega, dosta tega, tu nimaš kaj toliko kupovat, to pusti i dosti. Hote kamo ćete, hote napred“. Jer mi smo bili na sami, kao sama kuća blizu sela i onda tu su imale privilegije. I mama bi malo i pustila, onako po staro po žensko, a otac on se raspalia. Je reka „tu si kupila, tu imaš i dosti“.¹⁰¹

5) Priča iz Oskoruša – Dječje spačke

Sugovornik se prisjeća kako su u djetinjstvu nasamarili Šavrinku podmećući joj starija jaja u zamjenu za bombone.

Sugovornik: I one su stigle s tin magarcen, ne prepuno nakrcat, i one su donele sve te dolnje majetice, mlandice, i onda su imali te bombone, te male čokoladice ili nešto ovako za... i mi smo tamo djeca bili ko ludi, i šta je ona napravila, šolde nije bilo, i onda je rekla - a da, ali taj bombon jedno jaje. I šta smo mi brižni, brižni, djeca smo bili tu i smo tamo pokupili deset dana, petnaest dana smo pokupili, ukrali jaja jednu tu jednu tamo i smo napravili taj kup jaja i sad kako je ona došla, ne, i onda mi sad tamo bila kolona, nas je bilo deset, petnajst čekali za uzet čokolade, te boculare, je imala one male boculare... ne, smo čekali i onda je ona došla i probala jaje i stavila u košaru, probala jaje i stavila u košaru...

EMI: Ča je to gledala da li je friško?

Sugovornik: Nego! Nego! Ali šta se desilo, da mi smo mormili, mi smo pametni, kad je počela smo joj dali uvijek te friške, ove zadnje što smo brali. I kad je ona...

EMI: Već malo bila umorna (smijeh)

¹⁰⁰ Sugovornica, r. 1944., Nugla
¹⁰¹ Sugovornica, Pračana

Sugovornik: (kroz smijeh) Da, jer šta je napravila, nikad to neću zaboravit, to je bila kod moje mame tu, tamo je bila kantina. taj ples, i onda je rekla „A sad san stvarno i gladna, Bepi, donesi mi kvart crnega”, i onda je donesa taj kvart crnega i onda je uzela taj bocular i točala u to crno vino. I je jela taj bocular „Toni, bocular je svoje pio, sad moran i ja jednu popit!”, i je popila, drugi kvart i tog crnoga i onda već je ono (smijeh). I onda smo došli mi tamo i kaže „Ajde, je friško?” „Je!”, „Ajde stavi to u košaru, uzmite bombone” i onda smo sami došli tamo i smo stavili one starije, onda su bili još i dobri, stavili te jaje tamo. Ali to je pokupila i za te majete, što je donesa neke brageše tamo, onda je bilo, neznan, dve litre ulja, maslinovo ulja ili vina, sve je ona to pokupila.¹⁰²

6) Priča iz Marušića – Jezični nesporazumi

Sugovornik se prisjeća anegdote u kojoj je Šavrinka nosila živu kokoš ženi u Trst koja je komentirala koliko zaudara (špuca). Šavrinka joj odgovara – naravno da je živa (škuca) – op.a. glasa se.

EMI: A kokoše bi bile žive koje bi nosile?

Sugovornik: Da, da. Ali ono znaš, neka tamo nosila Šavrinka kokoš u Trstu, i ono, tamo ta triština „špuca, špuca!” „e vrag da se škuca!” (smijeh).... Jer trištinka je rekla da „špuca”, a ova je da „škuca”!¹⁰³

7) Priča iz Marušića – Razgovori u sitne sate

Sugovornik prepričava anegdotu kada je Šavrinka prespavala kod njegove none u istoj postelji.

Ma recimo, ma četiri-pet što su dolazile različita sela. Ma sve odavde tu, recimo od Krkovče, Puče, Kaštabone... i gore, kako se zove ona, dole, Padne da, iz Padne isto... I jedna je spala tu, kod nas, s mojom nonon pošto je bila udovica. E, Isus, i nju se sjećan više jer su spale skupa i su počele razgovarat, pričat po svoje. Onda, moja nona je samo molila, ova druga je klela ne. I onda samo u neko doba čuješ „Ala bruto kuneš, ću te hitit van z posteje! Kuneš ko grobo”(smijeh).¹⁰⁴

8) Priča iz Krušvari – Šavrinka spasila glavu

Sugovornik prepričava anegdotu kako su vojničke cipele kupljene od Šavrinke za vrijeme rata spasile život njegovom stricu.

Znači, ja nisan bi tamo, nisan vidija, priča je moj pokojni stari, moj pokojni nono ... jedan moj stric je bija u partizanima. ...ni mogo ostat doma i nekako je dobija cipele vojničke. I ono su Njemci napravili češljanje terena i su ga našli u tin cipelama, i stavili su ga u stroj za... I onda je došo od nekud moj pokojni nono, koji je bio austrijski vojnik nekad davno, pa je služio se njemačkim, recimo bolje nego običan vojnik jer je bio u vezi, radio i prošo neki tečaj tamo. I reko kad je vidio da je to balavac, da je on glup i mu je dao jednu brtičinu i reko ako treba streljat, uhitite mene, njega pustite... “Ali cipele! Ima cipele ima vojničke!” i onda je reko nono „Ma to su kupili od Šavrinke!” (smijeh) ... Sada ovaj koji je bio vodič fašista, Talijan... on je reko, potvrdio da „Da, da!” - da je to moguće!¹⁰⁵

¹⁰² Sugovornik, r. 1954., Oskoruš

¹⁰³ Sugovornik, r. 1950., Marušići

¹⁰⁴ Sugovornik, r. 1950., Marušići

¹⁰⁵ Sugovornik, r. 1962., Krušvari

9) Priča iz Nugle i Zamaska: Vero si ko Šavrinka

Šavrinke su ponekad bile vrlo upečatljive pa se u Nugli znalo reći - „vero si ko Šavrinka!“¹⁰⁶ za nekoga tko se odjenuo u šarene boje kao oznaka specifičnog, prepoznatljivog izgleda. U Zamasku su bili poznati „šavrinski žepi“ - po Šavrinki s dugom odjećom do poda i dugim džepovima do koljena: „pole vajk se sjećan da imaš šavrinske žepe vajka ta ki je imala velike žepe“.¹⁰⁷

10) Priča iz Paliski - Sjećanje na „fritadu“

Sugovornik se prisjeća Šavrinke nesreće pri čemu su joj se razbila sva jaja koja je prenosila.

A ja, sjećam se jedanput da je bilo problem oko razbijenih jaja ne, jer Tonca kaže, se gonila ta muša i došla do nekog magarca i počela je ludovat i razbila se jaja, sad koliko ih se razbilo, uglavnom to je bila znači gubitak i za jednu i za drugu ne, nije bilo sad da mama nije dobila ono što je naručila i zato što se muša malo pobunila i razbila jaja, to je istina ne, to se dogodilo.¹⁰⁸

11) Priča iz literature: Na putu

Šavrinke su tovarile magarce na taj način što su na „bašte“ (zasebna magareća sedla što se upotrebljavaju i u drugim krajevima Istre) vješale nekoliko vreća i bisaga ispunjenih slamom, a na slojeve slame su postupno stavljale jaja koja su skupljale po selima. Slama je štitila jaja da se ne razbiju, ali, usprkos tome, događale su se „fritade“ kad bi tvrdoglavi magarac naumio da se povalja.

Često umornim Šavrinkama nije bilo lako paziti na dragocjeni teret svojeglavih životinja, pogotovo kad su mimo „karavana“ projurili automobili. Ipak, te vrijedne žene nisu ni u takvim uvjetima „gubile vrijeme“ – mnoge su u hodu plele čarape, čak i one što su nosile košare na glavi. Događalo se da su na svakom putovanju isplele par čarapa!¹⁰⁹

12) Priča iz literature: Šavrinka je prevarila vraga

Vrag ni ima turkinje je priša prosit jenu Šavrinku, da mu proda bisage turkinje. „Nisan ja mrkante“, je rekla Šavrinka, „ne prodan ja, ma ko ćeš ćemo kanbijati. Ja ću tebi dati bisage turkinja, a ti ćeš mi napunit ovi lonac cekini. Hodi na šufito i napuni bisage turkinje.“ Vrag je ša na šufit, po turkinju. Šavrinka je tentoga storila jenu škuju u zemlji. Črepu je probila dno i do puo ga zakopala u škuju. Vrag je cekine sipa i sipa doklin je napunija škuju pod loncem, a poslin lonac. Tako je Šavrinka bila veća furba od vraga.¹¹⁰

¹⁰⁶ Sugovornica, r. 1944., Nugla

¹⁰⁷ Sugovornica, r. 1934., Zamask/Bankovci

¹⁰⁸ Sugovornik, r. 1941., Paliski

¹⁰⁹ Ivetac, Just (1989) „Goniči i Šavrinke“, str.101-103, u Franina i Jurina, kalendar 1990, Edicija libar od grozda, str. 101-102.

¹¹⁰ Jarads, Ivo (1971) Po grožnjanskom krasu. Ljudi, običaji, folklor. Buje: Narodno sveučilište, str. 37.

3.11. Seznam virov

BOZ, NADIA. 2022. „Abitare il limes. Le donne ambulanti della Valcellina“, Storia delle donne 18-19, str.: 295-311.

ČARGONJA, Alida i Alojz. 2004. Trstenik. Račice: Reprezent.

ČRNOBORI, Tone. 1979. „Prime società operaie in Istria“, u Labinska Republika 1921, Sjevorojadranski Institut Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti.

ĐERMADI, Antonela. 2021. Istarska žena krajem 19. stoljeća do 1918. (diplomski rad, neobjavljen).

DUKOVSKI, Darko. 2008. Uvod u procese i procesi modernizacije u Istri na prijelomu stoljeća (1880. -1910.). Acta Histriae 3: 233-260.

HORVAT, Katarina. 2021. Kućna služničad u Zagrbu 1880. - 1914., Zagreb: Srednja Europa.

IVETAC, Just. 1999. Žuti kruh, Pazin: Josip Turčinović d.o.o.

IVETAC, Just. 1989. „Goniči i Šavrinke“, u Franina i Jurina, kalendar za 1990. godinu: str.101-103.

MARGETIĆ, Mirjana i Nikolina RUSAC. 2020. Katalog izložbe U pokretu - o putujućim trgovcima kroz i u Istru. Pazin: Etnografski muzej Istre/Museo etnografico dell'Istria.

MARGETIĆ, Mirjana. 2012. Od brente do špine. Pazin: Etnografski muzej Istre.

MERLIĆ, Edo. 2006. Sveti Martin na Buzeštini tijekom šest stoljeća. Pazin-Buzet.

MILIĆEVIĆ, Ivan. 1982. „Oblici tradicijske trgovine u Istri“, Susreti na dragom kamenu br: 1/82, 179. – 192.

MILIĆEVIĆ, Josip. 1982. „Oblici tradicijske trgovine Istre“, u: Susreti na dragom kamenu 1/82: 179-192.

MILIĆEVIĆ, Josip. 1987. Istarsko rukotvorstvo. Doktorska disertacija. Filozofska fakulteta Ljubljana.

MILIĆEVIĆ, Josip.1983. „Tradicijski život i običaji Karojbe i okolice“, u: Karojba i okolica, zbornik 1. Karojba: Mjesna zajednica Karojba: 223-236.

NIKOČEVIĆ, Lidija. 2008. Iz 'Etnološkog mraka'; austrijski etnografski tekstovi o Istri s kraja 19. I početka 20. Stoljeća, Pula: Zavrčajna Naklada Žakan Juri.

SHARPE, Pamela. 1995. „Continuity and Change; Women's History and Economic History in Britain“, The Economic History Review 48(2): 353-369.

SHARPE, Pamela. 2001. „Introduction“ u Women, Gender and Labour Migration; Historical and global perspectives, Sharpe P. (ur.), London/New York: Routledge: 1-15.

YUVAL-DAVIS, Nira. 2004. Rod i nacija, Zagreb: Ženska infoteka.

ŽUPAN, Darko. 2013. Mentalni korzet; Spolna politika obrazovanja žena u Banskoj Hrvatskoj (1868-1918), Osijek/Slavonski Brod: Učiteljski fakultet u Osijeku i Hrvatski institute za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.

Terenski zapis EMI/MEI, TZ -P39

Terenski zapis EMI/MEI, TI-96

Terenski zapis EMI/MEI, TZ-P43

Terenski zapis EMI/MEI, TZ-P41

Popis fotografija

Fotografija 1 Geografski opseg istraživanja

Fotografija 2 Terensko istraživanje Paliski

Fotografija 3 Terensko istraživanje Buzet

Fotografija 4 Težak život žena na Hrvatskom Primorju, Tipografija d.d., Andrija Maurović, 1. pol. 20. st. EMI/MEI 7535, Zbirka razglednice čestitke i pisma

Fotografija 5 Čići s ugljenom, Rep. Pessi. EMI/MEI F00169

Fotografija 6 Aluminijsko posuđe, burice, koje su Šavrinke donijele u Bankovce (snimljeno 3.2025.)

Fotografija 7 Tanjur od žmalta koji je donijela Šavrinke u Bankovce (snimljeno 3.2025.)

Fotografija 8 Obruči za brente koji su se postavljali na bašte (San Mauro, 25.3.2025., fotografirala: Ivona Orlić)

Fotografija 9 Oprema magarca (Margetić 2012: 7)

Fotografija 10 Svitak (Marušići, 2.2025.)

Fotografija 11 Svitak iz fundusa Etnografskog muzeja Istre (E7406, nepoznata lokacija, 2. pol. 20. st.)

Fotografija 12 Manigal iz fundusa Etnografskog muzeja Istre (E 4348)

Fotografija 13 Šavrinke (snimio Sergio Gobbo) (Čargonja (2004: 72))

Fotografija 14 Odlazak domaćih proizvođača s robom u košarama na vlak iz Kopra za Trst, fotografija, reportažno-dokumentarna; neutvrđeni autor, Kopar, oko 1910. (PPMI-59844/11)

Fotografija 15 Ponuda domaćih prehrambenih proizvoda na Gradskoj tržnici u Puli, fotografija, reportažno-dokumentarna; neutvrđeni autor, Pula, oko 1910. (PPMI-53608)

Fotografija 16 Košara od pruća i koš za nošenje tereta na leđima, (Milićević (1987: 184)

4. ZAKLJUČAK

Zahvaljujući bogatstvu građe koja je do sada prikupljena i obrađena pri Pokrajinskom muzeju Kopar, te novonastaloj studiji i istraživanju koje je proveo Etnografski muzej Istre-Museo etnografico dell'Istria koja se temelji na suvremenim kazivanjima i razgovorima sa sugovornicima koji imaju živo sjećanje na hrvatskoj strani istarskog poluotoka o dolascima i trgovini Šavrinki, ponuđena studija zaokružuje i uzajamno nadopunjuje sliku ovog kompleksnog fenomena ženskoga rada i putujuće trgovine.

Interreg

Co-funded by
the European Union

Slovenia – Croatia

Šavrinke

Ova studija izrađena je u sklopu projekta

„ŠAVRINKA – Revitalizacija prekogranične kulturne baštine Šavrinki uz održivu turističku ponudu“

koji se provodi u okviru Programa Interreg V-A Slovenija – Hrvatska 2021.–2027.

Projekt je sufinanciran sredstvima Europske unije iz Europskog fonda za regionalni razvoj (EFRR).

